# KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

az OKDT
és a KMK
folyóirata

1973

5-6

# KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

**Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ folyóirata**

**19. ÉVFOLYAM**
**1973. 5-6. SZÁM**

Szerkesztő bizottság:
Arató Attila, Arató Ferenc,
Dobos Piroska, Gallai Ervin,
Gerő Zsoltné, Héberger Károly,
Kertész Gyula, Kövendi Dénes,
Láng Imre, Lévai Tamásné,
Németh Zsófia, N. Rácz Aranka,
Rejtő István, Ruzsás Lajosné,
Szurmay Ernő, Zircz Péter

Főszerkesztő: Sebestyén Géza
Szerkesztők: B. Nagy Ernő, Vajda Kornél

Szerkesztőség:
Budapest VIII., Múzeum utca 3.
Telefon: 134-000, 272. m.
Megjelenik kéthavonként.
Előfizetési díj: 90,— Ft.
Egyes szám ára: 15,— Ft.

Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda.
Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató.
Készült az NPI sokszorosító üzemében.
3657—73
Felelős vezető: Mátrai Emil
Példányszám: 600.
Terjedelem: 15,05 A/5 ív
Terjeszti a Magyar Posta
Index: 26 408

# KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

# TARTALOM

Olvasáskutatás Magyarországon 1962-1972 (olvasásszociológiai kutatásokról közművelődési könyvtári szemmel) (KAMARÁS István)

A szakmai információs igényvizsgálatok és a felhasználó (SÖVÉNYHÁZY Csilla)

A biológus szakemberek elvárásai és a könyvtárak szolgáltatásai (SZENTIRMAI László)

A mezőgazdasági termelőüzemekben dolgozó szakemberek szakirodalmi tájékoztatása (BILLÉDI Ferencné)

A szakirodalmi ellátás pénzügyi nehézségei és a megoldás alapvető irányai (ZSIDAI József)

Számok faggatása (WALLESHAUSEN Gyula)

Mikrokiadványok a könyvtárban (PÉTERVÁRI László Béla)

Hazai körkép

A Könyvtáros mint pályatörténeti forrás. Tallózás a lap tiz éves (1961-1970) repertóriumában (FUTALA Tibor)

Információ egy információs rendszerről. A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete Dokumentációjának munkájáról (PÁZMÁN Péter)

A tanszéki könyvtárosi munkakör nálunk és külföldön (BÁNDY Vilmos)

Kitekintés

Shivali Ramamrita RANGANATHAN emlékére (Eric de GROLIER)

A finn tudományos könyvtárak. Két időszerü szempont: a gépesités és az északi országok könyvtári együttmüködése (Esko HÄKLI)

A világméretü információszintézis és enciklopédia - a WISE (Manfred KOCHEN)

Folyamatábra tézaurusz alapján történő indexeléshez (Hans WELLISCH)

A tájékoztatástudományi kutatás intézményesitése, a könyvtárak szempontjából (G. BOCK - F. HEIDTMANN - G. KISSEL - K. W. NEUBAUER)

Anyagáramlás a könyvtári üzemben. Szállitási, raktározási és hirközlési berendezések (Peter SCHWEIGLER)

Tanulmányuton Olaszországban (BORSA Gedeon)

## Fórum

Hozzászólások Havasi Zoltán Kialakult és kialakuló könyvtári tudományos irányok c. tanulmányához (FÜLÖP Géza; PAPP István; ZIRCZ Péter)

## Krónika

Egy könyvtári folyóirat jubileumára. Husz esztendős a Tudományos és Müszaki Tájékoztatás (VÉGH Ferenc)

A Szovetszkoe Bibliotekovedenie megindulására (L. M. IN'KOVA)

Tudományos és szakkönyvtárak együttmüködése (TÖRÖK Sára)

## Szemle

JUHÁSZ Izabella: Gulyás Pál. - JUHÁSZ Izabella: Juhász Géza (ism. REGULI Ernő)

MARTENS, Frida: De wetenschappelijke bibliotheken en hun samenwerkingsproblematiek (ism. B. NAGY Ernő)

HAVASSY Pál - SALLAI István - TOMBOR Tibor: Könyvtárépitési tapasztalatok. Alapelvek - irányszámok (ism. ZIRCZ Péter)

RAY, G. Sheila: Library service to schools. 2. ed. (ism. N. RÁCZ Aranka)

BÁNLAKY Éva - SÁRDY Péter: Szakirodalmi tájékozódás a pszichológiában (ism. NAGY Attila)

E számunk munkatársai: BÁNDY VILMOS (Budapesti Müszaki Egyetem), BILLÉDI FERENCNÉ (AGROINFORM), BORSA Gedeon (OSZK), FUTALA Tibor (MM Könyvtárosztály), FÜLÖP Géza (ELTE), E. HÄKLI (Helsinki), KAMARÁS István (KMK), NAGY Attila (KMK), B. NAGY Ernő (MM Könyvtárosztály), PAPP István (KMK), PÁZMÁNY Péter (SZEKI), PÉTERVÁRI László Béla (KSH Könyvtára), PINTÉR Márta (KMK), N. RÁCZ Aranka (MM Könyvtárosztály), REGULI Ernő (KMK), SÖVÉNYHÁZI Csilla (KMK), SZENTIRMAI László (JATE Könyvtára), TÖRÖK Sára (KMK), VÉGH Ferenc (BMEKK), WALLESHAUSEN Gyula (KSH Könyvtára), ZIRCZ Péter (MM Könyvtárosztály), ZSIDAI József (NME Könyvtára).

# Olvasáskutatás Magyarországon 1962–1972

## Olvasásszociológiai kutatásokról közművelődési könyvtári szemmel

KAMARÁS ISTVÁN

A "Könyvet mindenki kezébe" jelszót megvalósitani igyekvő könyvtárosok magatartása, szemlélete és gyakorlata eléggé különböző. Az ötvenes évek elején sokan a könyvtárosok közül kezdték magukba szuggerálni, hogy olvasó néppé váltunk, s hogy az emberek általában csak jó könyveket olvasnak. Ma is akad néhány képviselőjük. A könyvtárosok másik tipusa jó vagy kiváló esztétikai érzékkel és széleskörü tájékozottsággal rendelkezik ahhoz, hogy értékük szerint rangsorolja a könyveket, de az olvasókat vagy egységes tömbként kezeli, s lesajnálja, elmarasztalja azokat, akik nem értik Einsteint, Dantét, Faulknert, vagy pedig élesen elitre és tömegre bontva őket kinek-kinek szintjének megfelelő elit- vagy tömegkulturát kinálnak. A könyvtárosok egy harmadik tipusába azok tartoznak, akik bizonyos szociológiai müveltséggel rendelkeznek, képesek arra, hogy az olvasótáborban is kirajzolódó társadalmi strukturát áttekintsék és felismerjék a rétegenként, egyenként különböző igényeket, de ebbe nem akarnak beleszólni. Vannak köztük olyan könyvtárosok, akik magukra hagyják a könyveket és az olvasói igényeket, és vannak olyanok is, akik a különböző igények hüséges, szorgalmas udvari szállitói. Vannak aztán olyan könyvtárosok is - sajnos Magyarországon még eléggé kevesen - akik nap mint nap a sokféle könyv és sokféle tényező által meghatározott olvasási igények többismeretlenes egyenletének megoldásán fáradoznak, gondosan előkészitve egy-egy olvasmány és olvasó maradandó élményt adó találkozását. Az ilyenfajta könyvtárosi szemléletek természetesen nemcsak az olvasmányajánló és tájékoztató tevékenységnél irányitják a könyvtáros magatartását, döntését és viselkedését, hanem az állományalakitást, de még a vezetés stilusát is befolyásolják. Hogy mennyire nélkülözhetetlen a szociológiai kutatások, s különösképpen a müvelődésszociológia, a müvészetszociológia és a szociálpszichológia területére eső olvasáskutatások eredményeinek ismerete és felhasználása a közművelődési könyvtárak munkájában, a könyvtárosok szemléletének módositásában, az, ugy érzem, nem szorul különösebb bizonyitásra.

Ebben a tanulmányban a felhasználó, a közművelődési könyvtáros szemszögéből szeretném áttekinteni a csupán mintegy évtizedes multra visszatekintő magyarországi olvasáskutatás eredményeit, elsősorban a szociológiai megközelitésekre térve ki.

## ELŐZMÉNYEK

A két világháboru közötti kisszámu, nem teljesen megbizható művelődésstatisztikai adatfelvétel, s a néhány könyvtári felmérés kevéske indulótőkét jelentett a hatvanas években kezdődő olvasáskutatás számára. A más területen szociológia-potló szociográfiáknak a közművelődési állapotokkal kapcsolatos képe szegényebb, mint a más területekről adott kép. Az ötvenes évek felmérései inkább a jelszavak illusztrációi voltak, mint a jelszavak és a valóság szembesitése.

Ilyen elvi, elméleti alapokon nehezen indult meg az olvasáskutatás, s első lépései rendkivül bizonytalanok voltak, mint egy 1960-as könyvtári felmérés ismertetéséből kitünik: "Munkás, értelmiségi, egyetemi hallgató az irodalomból elsősorban "uj magyar és egyéb idegen" könyveket olvas, az alkalmazott, a pedagógus és a nyugdijas "egyéb idegen és klasszikus idegen", a háztartásbeli "uj magyar és klasszikus idegen", a középiskolás "klasszikus magyar és klasszikus idegen", irodalmat olvas (Könyvtáros, 1960. 5. sz.).

Ez a felmérés már nem apológia, hiszen az "egyéb idegen" - amit a felmérés készitője szerint egyugyanazon izléskörhöz tartozó egyetemi hallgatók, munkások és értelmiségiek olvasnak - nem más, mint a kispolgári izlésnek megfelelő irodalom.

## OLVASÓSZÁMLÁLÁSOK

A művelődésügy, s ezen belül a könyvtárügy szükségletei által a hatvanas évek elején indittatott magyar olvasáskutatás első feladata egy egész országra kiterjedő olvasószámlálás volt. Az ötvenes évek gyors kulturális fejlődésének valóságos mértékét az irreális jelszavak, s az ezeken is tultevő tulságosan magabiztos jelentések elködösitették. Az olvasó nép tul korai kinyilatkoztatása és a mindennapi tapasztalat között az ötvenes évek végére meglehetősen nagyra nőtt a feszültség.

A Központi Statisztikai Hivatal 1962-es művelődésstatisztikai adatfelvétele a tulzottan derü- és borulátó nyilatkozatok nagy szórásu becslései után 38 %-ban állapitotta meg a negyedév alatt legalább egy könyvet elolvasók arányát (Mit olvasunk? : 1965). A másik olvasószámlálás, amely már az olvasókutatás első műhelyében, a Magyar Könyvkiadók és Kereskedők Egyesülése Piackutató Csoportjának országosan reprezentativ kutatásának keretében készült (MÁNDI: 1965), az egy év alatt legalább egy könyvet elolvasók arányát 60 %-ra becsülte. Az a tény, hogy mintegy 20 % nem akadt fenn az előző felmérés hálójában, arra mutat, hogy az olvasás-fogalom a könyvvel való kapcsolat meglehetősen különböző erősségü válfajait ötvözi magába. Viszonylag kevés a rendszeres olvasó, MÁNDI vizsgálata szerint 24 %, és viszonylag nagy az alkalmi olvasók, az évi egy-két könyvet olvasók aránya. Ezekről, a könyvvel csak igen laza kapcsolatot tartó

olvasókról a könyvtárosok és könyvterjesztők hajlamosak voltak lemondani. Az olvasáskutatás másik, 1968-ban alakult mühelyének, a KMK Olvasáskutatási Osztályának a magyar munkások körében készült vizsgálata (KAMARÁS:1969) kimutatta, hogy az évi egy-két könyvet olvasók több kulturális mutató - például a sajtóolvasás minőségi paraméterei - alapján közelebb állanak az évi 5-10 könyvet olvasókhoz, mint a nem olvasókhoz.

Mindkét olvasószámlálás feltárta, hogy az olvasás "rétegképző ismérv", de az olvasás körén belül maradva nem tudták érzékeltetni, hogy az olvasásnál vagy a többi kulturaközvetitő igénybevételénél mutatkozik-e nagyobb eltérés az egyes rétegek között. A művelődésstatisztikai felmérések adatainak szekunderelemzésével Társadalmunk rétegződése cimü könyvében Ferge Zsuzsa mutatja ki, hogy az olvasás (a szinház- és a hangversenylátogatás mellett) sokkal inkább az iskolázottság szinvonalától függően alakul ki, mint a tömegkommunikációs eszközök igénybevétele, s ennek következtében jóval nagyobbak az eltérések a különböző iskolázottságu csoportok között, mint a tévénézésnél és az ujságolvasásnál. (FERGE: 1969/b). Természetesen az iskolai végzettség után az ezt is meghatározó munkamegosztásban elfoglalt helyzetnek van legerősebben determináló szerepe. Az értelmiségiek harmincháromszor annyit költenek könyvre mint a mezőgazdasági fizikai dolgozók, szinházra csak nyolcszor, ujságra három és félszer, mozira pedig csak két és félszer annyit.

## AZ OLVASÁS SULYA AZ IDŐMÉRLEGEN

Az olvasásszámlálásokkal nagyjából egyidőben végzett szabadidővizsgálatok - melyek nem sokkal a tévé nagyobb arányu térhóditása után készültek a Központi Statisztikai Hivatal mühelyében - az olvasásnak a kulturális tartalmu szabadidőtevékenységek között elfoglalt igen előkelő helyéről számolnak be (A nap 24 órája: 1965). A szabadidőelemzések azzal már kevesebbet foglalkoztak, hogy az olvasás mint tényleges, óhajtott és kedvelt tevékenység milyen különbségeket mutat a különböző rétegeknél, s hogy milyen más szabadidőtevékenységek társaságában szerepel. Ez utóbbi sem közömbös a közmüvelődési könyvtár számára, akár jelenlegi, akár leendő olvasóira vonatkoztatva. Másképpen kell értelmezni azt az esetet, ha az olvasás öt, másképpen, ha tizenöt féle más tevékenység között szerepel első helyen.

## AZ OLVASÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Az olvasást és az olvasás rendszerességét meghatározó tényezők közül az emlitett két olvasószámlálás helyesen az iskolai végzettséget teszi első helyre, de ennek szerepét egy kissé eltulozzák. Nem hangsulyozzák (mint később Sas Judit), hogy az iskolázottság szintjét a munkamegosztásban elfoglalt hely által meghatározott életmód "jelöli ki". Az ujságolvasás, tévénézés, rádióhallgatás és a mozilátogatás tényének és gyakoriságának szó-

ródását - amint azt Ferge Zsuzsa szemléletesen mutatja ki (FERGE: 1969/b), - elsősorban a társadalmi hovatartozás magyarázta, s csak másod- vagy harmadsorban az iskolai végzettség, egyenlő szinten a városiasság fokával vagy a jövedelemmel. Az olvasásnál a társadalmi helyzet és az iskolai végzettség a két legerősebben meghatározó tényező, de közülük is az előbbitől természetesen nem független iskolai végzettség a fontosabb.

Sas Juditnak a falusi lakosok (SAS: 1968), a Könyvtártudományi és Módszertani Központnak a munkások körében végzett kutatása (KAMARÁS: 1969) mutatta ki, hogy az azonos társadalmi rétegen belül milyen különbségek vannak a különböző szakképzettségüek között, s hangsulyozzák az életkor és a lakóhely szerepét is. A könyvtárügy műhelyében készült kutatás a családi állapotnak illetve megváltozásának az olvasásra gyakorolt hatását hangoztatja. Tánczos Gábor a középiskolában tanuló fiatalok körében végzett kutatást (TÁNCZOS: 1970), s a szülők foglalkozásának és az induló otthoni helyzetnek - mely sokak esetében örökölt hátrányos helyzet - ugyancsak lényeges befolyásoló szerepét emeli ki.

A bonyolultan egymásbaötvöződő, az olvasást befolyásoló tényezők szétválasztását, sulycsoportokba rendezését sem a magyar, sem a külföldi olvasáskutatás nem oldotta még meg. Azt már eléggé pontosan tudjuk, hogy az értelmiségiek közül mennyivel többen és mennyivel többet olvasnak, mint a munkások közül, az azonban még nyitott kérdés, hogy ennek az iskolai végzettség vagy az értelmiségi illetve a munkás lét az elsődleges oka. Arra sem tudunk még választ adni, hogy a magasabb végzettségü munkás, alkalmazott vagy értelmiségi miért olvas többet, mint az alacsonyabb végzettségü, ezért-e, mert iskolázottabb, vagy mert erősebb náluk a más tényezők által mozgatott, az olvasásban is megmutatkozó tanulási vágy.

## AZ EGYES TÁRSADALMI RÉTEGEK OLVASÁSI KULTURÁJA

Társadalmi átalakulásunkra jellemző, hogy tágultak a rétegeken belüli, a kulturális magatartás eltéréseit jelző határok, de még korántsem szüntek meg. Jogos továbbra is munkásolvasóról és értelmiségi olvasóról beszélni. Bár az olvasmány és információ formájában tudást közvetitő könyvtáros "utánozhatatlan" egyénekkel áll szemben napi munkája során, elengedhetetlenül fontos számára a különböző társadalmi rétegekhez tartozó olvasók együttes olvasói portréja. Mindezeket figyelembe véve az átfogó kép felvázolása után a magyar olvasáskutatás figyelme az egyes olvasórétegek felé irányult.

Ezeknek a rétegvizsgálatoknak a többsége már nem egyszerü müvelődésstatisztikai adatgyüjtés volt, többségük már igazi olvasásszociológiai kutatás. Az "olvasásszociológiai" jelzőből a "szociológia" pozitivan, az "olvasás" kissé elmarasztalóan minősiti ezeket a kutatásokat, melyek egy része akarva-akaratlan tulságosan közelről, az összefüggések közül kiragadva vizsgálta az olvasást. Értékük ezeknek a kutatásoknak, hogy egy

részük a mennyit? mellett a mi? sőt a miért? és a hogyan? kérdésekre is megkisérli a válaszadást. Erre azért is szükség volt, mert a mennyiségi különbségek már a kulturális területen sem olyan nagyok, hogy áttételek nélkül jelezhessék a minőségi különbségeket. Igy például az ujságolvasók aránya már csak nagyon kis különbségeket jelez az egyes rétegek között, de az, hogy a napilapok különböző társadalmi helyzetű, nemű, koru, lakóhelyü olvasói milyen fajta cikkeket milyen intenzitással olvasnak, már ismét erős szóródást okozó rétegképző ismérv. Ilyen különbségeket a munkások körében végzett reprezentativ vizsgálat keretében is kimutattunk, még a könyvolvasás gyakorisága szerint különböző rétegek között is (KAMARÁS: 1969). A továbbiakban először ezeknek a rétegkutatásoknak a mennyi? és a mit? kérdésekre adott válaszait foglaljuk össze, a miért? és a hogyan? kérdéske adott válaszokat más fejezetben foglaljuk össze.

## FALUSI LAKOSOK

Az első rétegvizsgálatot Ughy Jenő, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkatársa végezte öt falu 1000 lakosa körében, kérdőives interjus módszerrel (UGHY: 1965). A 10-15 évvel ezelőtt még lenézett vagy szégyellett időtöltést a falusi közvélemény 1964-ben már, ha kissé bátortalanul is, de pozitiv előjellel emlegeti: a lakosság 64 %-a hasznos dolognak, 30 %-a kedvenc időtöltésének vallja. Mindez még inkább a lehetőségek, mint a megvalósulás szférája. Az olvasás az eseteknek még csak kisebb részében belső igény, hiszen a falusi olvasóknak csaknem fele képtelen volt olyan könyveket megjelölni, amelyek különösképpen érdeklik. A többségnél a könyv még csak presztizsszimbólum, ezt azonban a még csak ellenére is pozitivan kell értékelni, mivel még a falusi szobában egy darabig olvasatlan könyv-disztárgynak is óriási társadalmi-kulturális huzóereje van. Néhány tévhiedelmet is eloszlatott ez a vizsgálat, például azt a feltevést, hogy az idősebb parasztolvasók kedvelik jobban a mesekönyveket. Áll viszont ez az ismeretterjesztő irodalomra, ha a 36 éven aluliakkal hasonlitjuk össze. Két évvel később Sas Judit három faluban vizsgálta az emberek és a könyvek, elsősorban a szépirodalom kapcsolatát a szükséglet - funkció és az igény - hatás koordinátarendszereiben (SAS: 1968). Hipotéziseit többféle módszerrel - köztük a hazai olvasáskutatásban először alkalmazott tartalomelemzéssel - próbálta igazolni. A falusi felnőtt lakosok olvasmányszerkezetéből egyötöd nagyságu szeleteket hasit ki az ifjusági és gyermekirodalom, a XIX. századi klasszikusok (Tolsztoj, Stendhal) és a XX. századi irodalom, a fennmaradó kétötödét pedig a XIX. századi romantika (Jókai, Hugo, Dumas) tölti ki. Minél zártabb egy csoport, annál kevésbé képes arra az irodalom, hogy számára ablakot nyisson a tágabb horizontok felé, állapithatja meg Sas, amikor a falusi lakosok különböző rétegeinek olvasmányszerkezetét összehasonlitja. Mig Ughy a falusi könyvtárak egyre növekvő szerepével foglalkozott, Sast elsősorban a könyv terjedésének intézményeken kivüli hálózata érdekli, például az irodalmi közlés egyik nem hivatalos szinhelye, a munkahely, ahol munka közben olvasmányélményekről beszélgetnek, inkább valamiféle modern folklórt, mint müelemzést müvelve.

## MUNKÁSOK

A könyvszakma Piackutató Csoportja az egyik nagyüzem munkásai körében folytatott kutatást (MÁNDI: 1968), s elsősorban a könyvvásárlásra, az otthoni könyvtárra és a vásárlást megelőző tájékozódásra fordítja figyelmét. A KMK olvasáskutatási műhelye első kutatásként 1968-ban a magyar munkások körében végzett reprezentatív vizsgálatot (KAMARÁS: 1969). A közel 3000 munkás közül csaknem minden harmadiknál nem eshetett szó olvasási igényekről, kedvelt olvasmányokról. Most ezt nem a világviszonylatban is számottevő 65 %-os olvasói arány miatt emlitjük elsősorban, hanem azért, mert kevés kutatás szentelt figyelmet a nem olvasóknak is. Olvasáskutatás a nem olvasók körében? Igen! A nem olvasók nagyobb része a munkások között valamikor az olvasók táborába tartozott, s remélhetőleg nagy részüket a leendő olvasók közé sorolhatjuk, végtére is a szociológus, ha matematikai számitások helyett nem is festhet jelszavakat, ennyire lehet optimista. Sas is szentel nekik némi figyelmet, amikor az olvasás elutasításának okait bogozza. A szégyenlős, szépitő, kibuvó válaszok mögött rendkivül nehéz az igazi okokat kitapogatni. Az a tény, hogy az időhiányra hivatkozás az iparosodottabb faluban gyakoribb, Sas szerint azt bizonyitja, hogy az uj életformára való átváltás nehézségei, az uj szakma elsajátitása, a családalapitás után az uj élet berendezése kevés lehetőséget ad az olvasásra. A műhelyünkben készült vizsgálat - más megközelitéssel - részben igazolta ezt a feltevést. A kérdezés évében nem olvasóknak csak egyötöde nem olvasott sohasem. (Ez az az arány természetesen a falusi lakosság körében nagyobb). Az időhiányra való hivatkozás az olvasás abbahagyásának távolságával csökken. Legtöbben azok közül hivatkoznak a szabadidő hiányára, akik egy-két éve morzsolódtak le az olvasók táborából, akik még nem szakitották meg teljesen "diplomáciai viszonyukat" az olvasással. A már emlitett családalapitás, s az ezzel járó szabadidőcsökkenés olvasást befolyásoló hatását jól példázza az a tendencia, hogy a családosok között kétszer akkora a nem olvasók aránya, mint a még családalapitás előtt állók között, s ez az arány tapasztalható az egyébként legolvasottabb munkás korosztály, a 20-24 évesek körében is. A 25-29 évesek között - ahol már kisebb az olvasók aránya - már alig van eltérés a családosok és a nem családosok között található olvasók arányában. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy erre az időre már részben kialakul, megszokottá válik az uj életforma, s nagy részben felszabadul az olvasástól átmenetileg elvont szabadidő.

A munkások körében folytatott reprezentatív kutatás behatóan foglalkozott az olvasmányszerkezettel, különösen a szépirodalmi müvel olvasásával, s a munkások irodalmi izlésével. Ez utóbbihoz segitséget nyujtottak a kérdőivbe beépitett egyszerűbb tesztek is. A kedvezőbb társadalmi helyzetü csoportok az étkezés, a ruházkodás, de még a szabadidő vonatkozásában sem az elfogyasztott mennyiségekben, hanem a fogyasztás változatosságában, az egyéni izlés érvényesülésében különböznek a többiektől. Igy van ez az olvasásnál is, bár e területen még a mennyiségi különbségek is eléggé jellemzők. A változatosság növekedése az olvasmányokban általános tendencia a magyar olvasók körében. A munkásolvasók olvasmányainak 1962-ben 14 %-a volt Jókai-regény (Mit olvasunk: 1965). 1968-ban már csak 6 %.

Természetesen a változatosság növekedése nem egészen egyértelmű, töretlen folyamat, egyes izléselemek ujra és ujra megmerevednek és aránytalanul megnövekednek az izlésszerkezetben. A Jókai-müvek által elhagyott hadállásokat például a munkásolvasókmál csak részben foglalták el a modern világirodalomnak olyan képviselői mint Hemingway, részben viszont a mai magyar lektürirodalom néhány képviselője. Bár a mintában szereplő közel kétezer munkásolvasó legutolsó olvasmányai között közel nyolcszázféle könyv szerepelt, ami eléggé jó arányu változatosságot jelent, közöttük a szinvonalas kortárs magyar irodalmat képviselő mű mindössze 4 % volt, s a legkedvesebb olvasmányok között emlitett kortárs magyar irók müveinek felét egyetlen lektüriró regényei adták. Bőven esett már szó az olvasást meghatározó tényezőkről, de ilyenkor mindig az olvasás mennyiségével, gyakoriságával kapcsolatban. A munkások körében végzett kutatásnál azt is megvizsgáltuk, hogy ezek a tényezők hogyan befolyásolják az olvasás minőségét, az izlést. Ebben az esetben is, mint az olvasás mennyiségnél, az iskolai végzettség bizonyult hasonló sullyal a legerősebben ható tényezőnek, a többi viszont kisebb mértékben befolyásolta az olvasás minőségét, mint a mennyiségét, különösképpen vonatkozik ez az életkorra, a nemi hovatartozásra és a családi állapotra.

Az izlés jellemzésére legalkalmasabb maradandó olvasmányélményekkel és tetszéssel fogadott müvekkel, valamint különböző értékü müvek skálájával megkiséreltük a mintában szereplő munkásolvasók legkülönbözőbb szempontok szerint kialakitott csoportjainak izlését számszerüen is jellemezni. Ha nem is tulságosan nagy, de már emlitésre méltó különbségeket tapasztaltunk az azonos végzettségüek között is azoknál, akik munkájuk mellett tanulnak és akik nem, természetesen az előbbiek javára. Hasonló különbségeket tapasztalhattunk a jelenleg ujitáson dolgozó, a valaha ujitók és a még sohasem ujitók között is. A munkásolvasóknak az a 20 %-a, akik ismeretterjesztő könyveket olvasnak, jóval magasabb irodalmi izléssel rendelkezik, mint azok, akik csak szépirodalmi müveket olvasnak.

TANULÓK

A tanulóifjuság körében reprezentativ kutatások nem folytak, pedig ebből a rétegből kerül ki a közmüvelődési könyvtárak tagságának 50-60, a tájékoztató szolgálatot igénybevevők 80-90 %-a. A könyvszakma Piackutató Csoportja három középiskola tanulói és az ott néhány éve végzettek között vizsgálódott, elsősorban a könyvvásárlási szokásokról (GEREBEN: 1968). A könyvtárból való kimaradás szempontjából éppen a középiskola elhagyása bizonyult a kritikus időpontnak. Gereben szerint a könyvtárat elhagyó tanulók ennek a könyvbeszerzési forrásnak a mellőzését intenzivebb könyvvásárlással pótolják. Bár a vizsgált végzettek között nem akadt olyan, aki elhagyta volna az olvasók táborát, az érettségi bizonyitványt nem tekinthetjük a nem olvasás elleni életbiztositásnak. Az érettségizett munkások 11 %-a nem olvasott a KMK vizsgálata szerint (KAMARÁS: 1969), s 6 %-uk csak 1-2 alkalommal találkozott könyvvel egy év alatt. Részint az olvasásra ösztönző iskolai környezetből a kulturális szempontból ingerszegény környezetbe való kerülés, részben pedig az olvasásra nem eléggé ösztönző iskolai környezet, a gyenge irodalomoktatás és olvasóvá nevelés lehet az oka

annak, hogy az olvasást indukáló energiaforrás olyan hamar kimerül. Csodákat természetesen a hatásosabb iskolai nevelőmunka sem tehet, ha ennek hatását nem erősitik fel, nem készitik elő az otthoni körülmények. Erről győz meg minket Tánczos Gábor kutatása, melyet a többségükben kulturális szempontból hátrányosabb helyzetü, munka mellett esti középiskolában továbbtanuló fiatalok körében folytatott (TÁNCZOS: 1970). Az irodalom iránti érdeklődés foka - bár a tanulók 40 %-ának ez a kedvenc tantárgya - csak 18 %-uknál magas, s e téren két és félszeres különbség tapasztalható az örökölt kulturális lehetőségek szempontjából a legmagasabb és a legalacsonyabb szinten állók között. Gereben a végzős és a néhány éve végzett tanulók irodalmi izlésében bekövetkező változásokat vizsgálta, s azt tapasztalta, hogy akik a középiskola befejezése előtt csak a lektürig jutottak el, azok zöme megmaradt ezen a szinten, azoknak viszont, akik a klasszikusokat megkedvelték, mintegy fele továbblépett az értékes modern irodalom felé. Tánczos is megállapitja, hogy az esti középiskolába beiratkozóknál és a végzős fiataloknál alig változott az olvasmányszerkezetben a romantikus és a modern lektür irodalom aránya, és hiába nőtt meg 14 %-ról 29 %-ra a Hemingway vezette értékes modern irodalom aránya, ha a többség a romantikus "előképzettség" után, a nagy realisták nevelőiskoláját mellőzve, a modern lektürnek hódol be.

A legutóbbi években egyre gyakrabban volt kisebb vizsgálatok témája a szakmunkástanulók olvasási kulturája. Az átfogó jellegü kutatás még várat magára, a legsikerültebb mélyfurást két közmüvelődési könyvtáros készitette (KÖNCZÖL:1971, MONUS: 1968). Szentirmai László a Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak müvelődési szokásait vizsgálva az olvasásnak is nagy figyelmet szentelt (SZENTIRMAI: 1970). Megállapitja, hogy a középiskola elvégzésének szinhelye a legfontosabb alakitó tényező, amelyre az egyetemen épiteni lehet, amelyet az egyetem és az egyetemi város atmoszférája jelentősen megváltoztat. Az egyetemi hallgatók körében a könyvtár látogatásának és az olvasásnak a szerepe megnövekedhet a középiskolás korban elért szinthez képest, de e téren jelentős különbségek vannak a különböző karokon tanulók között, s ebben a kötelező olvasmányok eltérő nagyságrendjének is szerepe van.

ÉRTELMISÉG

A diplomával rendelkezők olvasási szokásait Polónyi Péter közremüködésével mühelyünk, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Olvasáskutatási Osztálya vizsgálta (KAMARÁS - POLÓNYI: 1970). Négy, különböző nagyságrendü vidéki településen élő értelmiségiek hétféle foglalkozási csoportjából összesen 1200 főt kerestek fel interjukészitőink. Az olvasók aránya a különböző foglalkozásu és lakhelyü rétegek körében csak kisebb különbségeket mutatott, annál nagyobb eltéréseket tapasztaltunk az olvasásnak a szabadidőszerkezetben elfoglalt helyénél, az olvasmányszerkezetnél, a folyóiratolvasásnál, az uj könyvekkel kapcsolatos értesülési források igénybevételénél. Megfigyelhető volt a humán és a természettudományos - technaikai müveltségnek a munkamegosztásban elfoglalt hely szerint erősen különböző szinvonala.

Néhány jelentősebb kisebb vizsgálat folyt a pedagógusok, orvosok, a mezőgazdasági értelmiségiek körében (KÁROLYI: 1970, NÉMETH - SZEPESI: 1967, GEREBEN: 1969), nem sokat tudunk az alkalmazottak, a nyugdijasok, a középszintü szakemberek, a vezetők és más valamilyen szempontból fontos rétegek olvasási szokásairól. E tanulmány megirásakor (1972 tavaszán) két egymáshoz kapcsolódó kutatás folyik a pedagógusok körében: az MTA Szociológiai Intézete és a KMK a pedagógusok olvasását, elsősorban az irodalomolvasást, a KMK-OPKM vizsgálat pedig a szakirodalmi tájékozottságukat és könyvtárhasználati kulturájukat méri fel.

*

Az emlitett rétegvizsgálatokból, bár léptékük és pontosságuk eltérő, összeáll Magyarország olvasási térképe, mely a nagyjából való tájékozódáshoz a könyvtáros számára is megfelelő segédeszköz. Az olvasóközelben tartózkodó könyvtárosok azonban egyes olvasókkal, egyéni igényekké transzformált, tanitott szükséglettel, izlésképletekkel rendelkező olvasókkal állnak szemben. Megismerésükhöz hosszu megfigyelés, laboratóriumi helyzet szükséges. Könyvtárosaink többsége erre a munkára ma még nem alkalmas. Folyamatok megfigyelésére, esettanulmányok irására sokkal ritkábban vállalkoznak könyvtárosaink, mint ugynevezett felmérésekre, melyek inditórugója csak igen ritkán valamilyen megalapozott hipotézis. A könyvtáros kisérletező és tudományos szinten végzett mindennapi munkáját még csak néhány hazai olvasáslélektani és olvasáspedagógiai kutatás segiti. Ezek közül kiemelkednek Balázs László kutatásai. A továbbiakban azokról a részben már megismert és még nem emlitett kutatásokról szólunk, melyek kérdésfelvetésük alapján a szociológiai kutatásokhoz sorolhatók, de amelyek az okok nyomása során átlépték a szociálpszichológia és a pszichológia határát.

## AZ IRODALMI IZLÉS

Az izlés kutatása komplex esztétikai, pszichológiai és szociológiai vizsgálódást kiván. A napjaink irodalmi közizlését jellemző 15-20 iró neve igen különböző irányokat, befogadó tipusokat ötvöz magában. Ha ezt a 15-20 irónevet tartalmazó listát az olvasótábort modellező olvasói minta elé teszszük, a nivellált közizlés egymást bonyolultan átfedő-keresztező izléstipusokká esik széjjel. Ezt az egyszerü kisérletet végezte el Gondos Ernő egy 333 müvet - többségében a leggyakoribb olvasmányt, a regényt - tartalmazó listát tett 2500 kisérleti alany elé, akiknek az olvasott és a maradandó élményt jelentő müveket kellett megjelölni (GONDOS: 1971). Ez a kutatás elég jó kontrollja a két olvasószámlálásban és a rétegvizsgálatokban kirajzolódó izlésképnek. Gondos számitógép segitségével 14 izléstipust alakitott ki, ezeket kulcsmüvekkel jellemezte, s leirta képviselőinek társadalmi, demográfiai arculatát. A tisztán empirikusan kiszürt tipusok igazán csak a még folyamatban lévő kisebb mintákon végzett szociálpszichológiai és pszichológiai vizsgálatok után fognak életre kelni, fogják igazolni önálló létüket.

A könyvszakma Piackutató Csoportjának munkatársa szintén egyfajta olvasmány, a mai magyar irodalom olvasói, főképpen vásárlói körében boncolgatja az izlés problémáit (GEREBEN: 1970). Gereben azonban csak közvetve, az olvasmányszerkezeten keresztül foglalkozik a miért és a hogyan kérdéseivel, amikor azt vizsgálja, hogy az egyes kortárs magyar irókat milyen irói környezetbe állitja a kortársi olvasói tudat. Mindez leolvasható egy igen érdekes térképről, amely a kortárs magyar irók értékhierarchia szerinti elhelyezkedését mutatja, annak alapján, hogy az olvasók milyen müvekkel együtt értékelik vagy vetik el őket.

Sas emlitett kutatásában (SAS: 1968) szintén az elolvasott, tetszéssel fogadott vagy elutasitott könyvek jelenségvilága mögött lévő lényegi világ felkutatására indult, amikor az irodalmi müvek iránti igényeket s a müvek hatását vizsgálta falusi lakosok körében. Bár egy alacsony képzettségü olvasó szórakozási igénye és egy nagy klasszikus realista regény potenciális hatása eléggé különböző dolgoknak látszanak, az igény és hatás mégis szorosan összefügg. Ahány olvasója van egy münek, annyiféle hatása van. Sas felismeri ezt, s az igény- és hatástipusok nála egymás tükörképei. Hét igény- és hatástipusát - szórakozás, ismeretszerzés, boldogságkeresés, magára ismerés, etikai, társadalmi problémák, müvészi forma - nyitott kérdésekre adott spontán válaszok tartalmi elemzése után a megnyilatkozások szinonim motivumainak csoportositásával alakitotta ki. Az igényeket és a hatásokat a kutatónak nem állt módjában ugyanazon müveken tanulmányozni, mivel azonban a falusi olvasóközönség olvasmányainak változatossága a munkásokénál jóval alacsonyabb, ez nagyobb torzulásokat nem okozhatott. A szórakozás mellett a falusi lakosok teljes köre kivánja, hogy a müvekben, a szereplőikben magára ismerhessen, gondolataival, érzéseivel analógiát találhasson. A többi igény-hatás elem érvényesülését erősen befolyásolja az egyes csoportok társadalmi helyzete, a munka jellege, döntési hatókörük, életkori, nemi sajátosságaik. Az igény és hatás inhomogén volta elsősorban a nem felelős munkakörben dolgozóknál tapasztalható. Az igény-hatás szerkezet tükrében világossá válik, hogy a könyvet falun sokszor élethelyzetnek s nem alkotásnak tekintik. Az igény és hatás közötti inhomogenitás mást is jelez, azt, hogy bár eléggé korlátozott keretek között, az irodalom is rendelkezik némi "csodatevő erővel", képes arra, hogy ne egészen az igények erővonalai mentén, hanem például az alacsonyabb igényeket provokálva hasson. Ehhez persze, tegyük hozzá, az is szükséges, hogy a domináns igények, inditékok mellett már jelentkezzen ezek ellenzése is.

Műhelyünkben a lektürolvasással foglalkozó nagyobb kutatás előmunkálataként könyvtártag munkásolvasók irodalmi izlését vizsgáltuk (KAMARÁS: 1971). Arra hivatkozva, hogy az igények az előző hatásokat is magukba szivják nem választottuk őket külön, csak az izlésről, illetve ennek két oldaláról: az irodalmi müvekkel kapcsolatos attitüdről és a konkrét müvekkel kapcsolatos viselkedésről beszéltünk. A viselkedésnek is két megnyilvánulását vizsgáltuk. A tetszéssel fogadott és maradandó élményként számontartott müvek összképe alapján a domináns olvasmányfajtákkal jellemeztük az olvasók izlését, és vizsgáltuk a kisérlet során elolvastatott konkrét müvek (novellák) befogadásának sajátosságait is. Deduktiv uton az

attitüdszerkezetet is megpróbáltuk bemérni. Saját vizsgálataink tapasztalatai és más tipizálási kisérletek alapján az irodalmi müvel kapcsolatos passziv-cselekvő viszony három fő tipusát vázoltuk fel: az irodalom mint cselekvés-pótlék, feszültségoldó szer; mint eszköz a cselekvéshez, "hasznos mulatság"; mint jelképes cselekvés. A három fő tipuson belül altipusokat is képeztünk. A kilenc feltételezett attitüd-elem közül a "müveltség gyarapitása" kiemelkedően a legnagyobb átlagértéket kapta. A 180 fős mintánk kollektiv attitüdjében a többi elem helyzete között kisebb különbségek szerepelnek. Az attitüdszerkezet, a domináns olvasmányélmények alapján felrajzolt izlésképlet és a konkrét müvek befogadási módjának összevetése néhány feltétlenül további elemzésre érdemes mozzanatra hivja fel a figyelmet. Ezek közül most csak egyet emelünk ki: a legkevésbé értékes müveket preferálók attüdszerkezetében is viszonylag gyakran előfordulnak olyan attitüdelemek, mint a "katarzis" és az "uj összefüggések" igénye; a konkrét müvet "élvező-fogyasztó" és "informálódó-fogyasztó" szintén befogadók attitüdszerkezetében viszont ezek az elemek az átlagosnál ritkábban szerepelnek nagyobb sullyal. Ez a jelenség valamelyest emlékeztet arra, amit Sas Judit az igény és hatás inhomogén voltának nevez.

A már emlitett kulturális blokkok kutatás keretében folyik a talán legszinvonalasabb irodalmi izléskutatás, Józsa Péter vezetésével. A vizsgálat során értékes irodalmat képviselő regényeket olvastatnak el kisérleti személyekkel. A müvek befogadását komplex módszerrel elemzik. Többek között kulcsszó-lista készül a müvekről, s a 200 kulcsszó-főnév közül kell a kisérleti személyeknek a müre legjellemzőbbeket kiválasztani. A kulcsszó-főnevek egy része a mü cselekményére, másik része a társadalmi-történeti háttérre, harmadik része pedig az etikai-lélektani-filozófiai közleményre utal.

## OLVASMÁNYKÖZVETITŐ INTÉZMÉNYEK

### KÖNYVVÁSÁRLÁS

A könyvvásárlói szokásokkal elsősorban a MKKE Piackutató Csoportjának korábban ismertetett vizsgálatai foglalkoztak (MÁNDI: 1968/2, GEREBEN: 1968).

A könyvtárhasználat és a könyvvásárlás viszonyával először a könyvszakma olvasáskutató mühelye foglalkozott (MÁNDI: 1968/2). A könyvtárhasználat és a könyvvásárlás nem egymás rovására konkurráló, hanem egymást elősegitő tevékenységek, a könyvbeszerzési források között a könyvtár, a könyvesbolt és az ismerősök közel egyenlő arányban szerepelnek. A magasabb végzettségüek körében a vásárlás a domináló beszerzési mód, s annak ellenére, hogy körükben nagyobb a könyvtári tagok aránya, kisebb a könyvtárból beszerzett könyvolvasmányok hányada, ami persze nem mutatja a könyvtárhasználat intenzitását. Ezt a KMK vidéki értelmiség körében végzett vizsgálata is igazolta, sőt még a munkások körében is kirajzolódott, már valamivel halványabban, ilyen tendencia. A MKKE Piackutató Csoportjának egy másik vizsgálata (KAMARÁS: 1970) azzal foglalkozott, hogy a könyv-

vásárlók milyen módon szerzik be információikat a könyvekről. A kérdőives interjus módszert alkalmazó kutatás során vásárlás közben kérdeztek meg 1200 olvasót. A kutatás megállapitotta, hogy általában többfajta információ előz meg egy-egy vásárlást, s hogy a tájékozódási szokások a vásárlók különböző helyzetü, koru és nemü rétegei körében erősen eltérő arculatot mutatnak, és jól jellemzik a kultura-fogyasztói viselkedést.

## KÖNYVTÁRHASZNÁLAT

Mühelyünk már emlitett vizsgálata foglalkozott a közmüvelődési könyvtár könyvkölcsönző, informáló, orientáló és a társadalom müvelődési folyamatait katalizáló funkcióival is (KAMARÁS - POLÓNYI: 1970). A könyvtári tagság rétegképző ismérv mivoltának elemzése mellett, többek között sor került a többszörös könyvtári tagság, a könyvtárral való kapcsolat intenzitása és stabilitása, a könyvválasztás tudatossága vizsgálatára is. A könyvtárnak mint a müvelődési folyamat katalizátorának hatását ugy mértük le, hogy a könyvtári tag és a könyvtárat nem használó értelmiségiek olvasóportréit vetettük össze. Megállapithattuk, hogy ha nem is feltünően nagy, de már számottevő különbségek mutatkoztak az olvasási kultura számos mutatójánál, igy az olvasmányszerkezetnél, az olvasás gyakoriságánál, az izlés szintjénél, a tájékozódási szokásoknál nemcsak a könyvtárhasználat ténye, hanem annak intenzitása szerint is, még az egykori könyvtári tagok s azok között is, akik sohasem tették be lábukat könyvtárba. Ha idesoroljuk még a könyvtárosok olvasásával, a könyvtári állomány és az olvasók könyvtárból való elmaradása közötti összefüggéseket kutató vizsgálatokat is, elmondhatjuk, hogy a könyvtár az utóbbi években fel-felbukkan szociológiai kutatások tárgyaként.

Mühelyünk és a Népmüvelési Intézet közös vállalkozásaként vizsgálta Nagy Attila és Karsai Károly a könyvtár és müvelődési ház hatókörét három 15-20 000 lakosu kisvárosban (NAGY: 1972). A mintában szereplő 1800 kisvárosi lakos három csoportja, az egyik intézményt sem használók, a csak az egyik intézményt használók és a mindkét intézményt használók kulturális arculata jelentős eltérseket mutatott valamennyi kulturaközvetitő eszköz igénybevételénél. A valamelyik intézményt használók és a nem használók között a legnagyobb különbség az olvasásnál tapasztalható, méghozzá csaknem függetlenül attól, hogy a könyvtárral vagy a müvelődési házzal álltak kapcsolatban a csak egy intézmény szolgáltatásait igénybe vevők. Jelentősek a különbségek a csak egy intézménnyel kapcsolatot tartók és a mindkét intézményt látogatók között is, méghozzá az utóbbiak javára: ezek irodalmi izlése, filmizlése, szinházi és tévénézési kulturája is magasabb szinten áll.

## OLVASÁS ÉS A TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZÖK

A könyvtárat használó olvasók rádióhallgatói, tévénézői, mozilátogatói és könyvvásárlói énjüket is magukkal hozzák a könyvtárba. Ez elsősorban azt jelenti, hogy az egyes kulturaközvetitők igénybevételét a többi igénybevételének szintje, jellege is meghatározza. Ez a meghatározottság a hétköz-

napi gyakorlatban a kulturaközvetitőknek az olvasást illetve a könyvtárhasználatot gátló vagy serkentő hatásában is jelentkezik.

A modern tömegkommunikációs eszközök és az olvasás kapcsolatát sem átfogóan, sem mélyen nem vizsgálta még a magyar kutatás, csupán egy-két kisérletet emlithetünk meg e téren. Egy-egy irodalmi müvet középpontba állitó, illetve azt adaptáló tévéadásnak a könyvek könyvesbolti és könyvtári forgalmában bekövetkezett változásait a Magyar Rádió és Televizió Tömegkommunikációs Kutatócsoportja, a MKKE Piackutató Csoportja és a KMK vizsgálta (TONKA: 1972, KAMARÁS: 1970, KULCSÁR: 1972). A filmizlés és az irodalmi izlés közötti összefüggéseket egy magyar film befogadásánál a Filmtudományi Intézet vizsgálta (GEREBEN - HELMICH: 1971).

## BIBLIOGRÁFIA


FERGE Zsuzsa: Munkaidő és szabadidő, hétköznap és vasárnap = Sas Judit: Éljünk jól szabadidőnkkel. Bp. 1969. NPI. 49-63. l.

FERGE Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Bp. 1969. Közgazd. és Jogi K. 346 l.

GEREBEN Ferenc: A középiskolás fiatalok és a könyv. Bp. 1968. KTTK. 78 l.

GEREBEN Ferenc: A mai magyar irodalom és az olvasók. = A könyv. 1970. 3. sz. 36-51. l.

GEREBEN Ferenc: A mezőgazdasági szakemberek és a szakirodalom. Bp. 1969. KTTK. 57 l.

GEREBEN Ferenc - HELMICH Dezső: A "Szerelem" és közönsége. Bp. 1971. 26 l. Kézirat.

GONDOS Ernő: Izlésalakzatok. Bp. 1971. NPI. 485 l.

JÓZSA Péter: Tipikus beállitottságot mutató csoportok a kulturális javak fogyasztása terén, Budapesten. Kutatási tervezet. Bp. 1970, Népmüvelési Intézet. 31 l. Kézirat.

KAMARÁS István: Hogyan értesülünk a könyvekről? Bp. 1971. MKKE. 53 l.

KAMARÁS István: Irodalmi attitüd vizsgálata munkásolvasók körében. Bp. 1971. KMK. 47 l. Kézirat.

KAMARÁS István - POLÓNYI Péter: Értelmiség, olvasás, könyvtár. Bp. 1970. NPI. 88+24 l.

KAMARÁS István: A munkások és az olvasás. Bp. 1969. NPI. 201 l.

KÁROLYI Ágnes: A középiskolai tanárok olvasási kulturája. Doktori disszertáció. Bp. 1970. 121 l.

KULCSÁR Julia: Regények a televizióban. = A könyv. 1972. 3. sz. 75-81. l.

MÁNDI PÉTER: A könyv és közönsége. Bp. 1968. Közgazd. és Jogi K. 294 l.

MÁNDI Péter: Könyvolvasás és könyvvásárlás, Magyarországon. Bp. 1965, KTTK. 78 l.

MÁNDI Péter: A munkások és a könyv. Bp. 1968. KTTK. 62 l.

Mit olvasunk? Bp. 1965. KSH. 104 l.

NAGY Attila: Közművelődési intézmények járási székhelyen. I. Bp. 1971. Kézirat
A nap 24 órája. Bp. 1965. KSH. 155 l.
NÉMETH Béla - SZEPESI Zoltánné: A magyar orvosok szakirodalmi és tájékoztatási igényeinek vizsgálata. = Az Orvosi Könyvtáros. 1967. Különszám, 153 l.
SAS Judit: Emberek és könyvek. Bp. 1968. Akadémiai K. 214 l.
SZENTIRMAI László - VÉGVÖLGYI András: A József Attila Tudományegyetem hallgatóinak művelődési szokásai. Bp. 1970. FKK. 255 l.
TÁNCZOS Gábor: Mit olvasnak a fiatalok? Bp. 1970. Tankönyvkiadó. 110 l.
TONKA Miklós: A televizió Nyitott könyv műsora és a könyvforgalom. Bp. 1972. MRT VTK.
UGHY Jenő: 1000 falusi lakos és a könyv. Bp. 1965. KMK. 119 l.

# A szakmai információs igényvizsgálatok és a felhasználó

SÖVÉNYHÁZY CSILLA

A szakmai információs igényeket a társadalom információs igényeinek az a hányada alkotja, amely a tudományt, a termelést, valamint a társadalom életének szervezését és irányitását szolgáló intézményekben bukkan felszinre, s amely a tudomány és termelés fejlődésének elengedhetetlen szükségleteként keletkezik. Az információs igényeknek ezt a hányadát a tudományos és szakmai tájékoztatás különféle módszerei: a dokumentációs és a könyvtári feltárás eszközei és a szakreferensz-szolgálat hivatottak kielégiteni.

A szakmai információs igényvizsgálatok - amelyeket az irott információhordozók tulsulya miatt általában szakirodalmi igényvizsgálatoknak neveznek - szorosan kapcsolódnak a társadalmi információs folyamat vizsgálatához. A szakirodalmi igények speciális szakmai információs igények, amelyek elsősorban a szakkönyvtárakban jelentkeznek; ezért csak a társadalmi információs folyamat egészébe illesztve, valamint az információs igény kielégitésének egyéb eszközeivel (pl. audiovizuális ismerethordozók) összefüggésben vizsgálhatók eredményesen.

## KÉTFÉLE SZEMLÉLETMÓD

A szakmai információs igényvizsgálatok két lényegileg különböző csoportra oszthatók:

a) amelyek a könyvtár, vagyis az igénykielégitő potenciák (állomány, szakkönyvtári feltáró eszközök) felől;

b) amelyek a felhasználó felől

közelitenek az igényekhez. A kétféle megközelitési mód két különböző szemléletmód következménye: ennek megfelelően tartalmuk is eltérő.

Az első régi hagyományban gyökerezik. A könyvtár meglévő szolgáltatásait (igénykielégitő eszközeit) tekinti alapnak; igy adott rendszerből indul ki. Vizsgálatainak eredményét - amely a könyvtár állományának és tájékoztató apparátusainak igénybevételét mutatja - szakirodalmi igényként könyveli el. Ezzel a módszerrel azonban az igények egy részét veszi csak figyelembe: azt a hányadot, amelynek megjelenését a könyvtár apparátusai (állományának összetétele, feltáró, tájékoztató szolgáltatásainak szinvonala, propaganda-eszközei) lehetővé tették.

A szakmai információs igényvizsgálatok lényege a felhasználók igényeinek feltérképezése, amely nem azonos a könyvtári apparátusok igénybevételével. Az igényvizsgálatok egyik fontos célja éppen ennek a különbségnek, a felhasználó oldaláról jelentkező többlet-igényeknek és a különböző okokból lappangó, felszin alatt maradó rejtett igényeknek felszinre hozása.

Történetileg indokolt, hogy kezdetben, amikor a könyvtár információforrás jellegét, s az ember információ-felhasználó szerepét felismerték, a hagyományoknak megfelelően - a könyvtárat könyvőrző, statikus egységként szemlélve - az állomány kihasználtsági fokát kezdték vizsgálni. Napjainkban a szakmai információs igényeknek kizárólagosan a könyvtár szemszögéből történő elemzése megrekedt szemléletmódot jelent: a könyvtár megváltozott szerepének föl nem ismerését. Ez a szemlélet nem látta még át, hogy a szakkönyvtár a társadalom információs rendszerébe illeszkedő, rugalmas rendszerré kell váljon, s két fontos tényezőt kell állandóan szem előtt tartson: a társadalom szükségleteit és a felhasználók ismeretszerző igényein keresztül jelentkező társadalmi igényeket. Az igények egy adott rendszeren (jelen esetben: a könyvtáron) keresztül történő " megállapitása" izolálja a rendszert, elszigeteli a társadalmi információs folyamattól.

## KÖNYVTÁRHASZNÁLATI VIZSGÁLAT

A szakkönyvtár apparátusait (szolgáltatásait és feltáró eszközeit) alapnak tekintő vizsgálatok elemzik:

- a könyvtárban őrzött információhordozók kihasználtságának mértékét;
- a könyvtári tájékoztató és feltáró apparátusok igénybevételét.

Ezek a vizsgálati módszerek azonban nem alkalmasak az igények és az igénykielégitést szolgáló lehetőségek összevetésére. Nem számolnak azzal, hogy a felhasználók részéről többlet-igények, illetve olyan jellegü igények is jelentkezhetnek, amelyeket a könyvtár jelenlegi állományával és apparátusaival nem képes kielégiteni. Arra sem gondolnak, hogy korszerübb eszközökkel hatékonyabban elégithetnék ki az igényeket, sőt, elősegithetnék az uj igények megjelenését. A könyvtárhasználati vizsgálatok rendszerint a kölcsönzési, helybenolvasási, beiratkozási esetleg katalógushasználati adatokat elemzik. Jelentős részük mégis tulmutat a könyvtár hagyományos szempontjain; közeledik a felhasználóhoz. Ennek legfontosabb módjai:

- a kihasználtsági elemzés ötvözése szociológiai, tájékozódási nehézségeket és kivánságokat, az irodalom hasznositását, ki nem elégitett kéréseket elemző szempontokkal, előkészitve ezzel a komplexebb vizsgálatokat;
- az egyes dokumentumtipusok használatának elemzése, az igénykielégitő források felől közelitve meg a felhasználót.

## INFORMÁCIÓS IGÉNYVIZSGÁLATOK ÉS A FELHASZNÁLÓ

Minden információátadó rendszer alapvetően emberközpontu kell legyen. Ha a rendszert önmagában, kialakult apparátusaiból kiindulva vizsgáljuk, nyilvánvaló tényeket mellőzünk; a valóságtól szakadunk el. Hiszen a rendszer eleve a felhasználó, az ember érdekében létezik. Az embernek kezdeményező, alkotó szerepe van a termelésben, s ugyanigy az információátadás folyamatában is. Ő a változások forrása; minduntalan uj meg uj, gondolatát előbbrevivő, uj minőséggé rendező (heurisztikus) információra van szüksége. Ő az információk befogadója és feldolgozója, s ő teremti az uj igényeket. Az ember nemcsak felhasználója, forrása is az információnak. Továbbadja a befogadás szintjén, vagy többé-kevésbé átdolgozott szinten; esetleg egészen uj minőségü ismeretekké átrendezve.

Mindebből világosan következik, hogy bármelyik vetületét vagy részletületét vizsgáljuk az információs folyamatnak, a felhasználó embert elsődleges fontosságunak kell tekintenünk. Fel kell ismernünk annak jelentőségét, hogy az ember alkotó módon vesz részt az információs folyamatban; nemcsak része és elszenvedője, állandó alakitója is. Alakitja magát az információt, és - ha erre lehetősége van - az információátadás folyamatát, illetve az információszolgáltató apparátusokat, eszközöket is. Az embert nem lehet tehát az információátadás passziv alanyának tekinteni, aki csupán átveszi a készen nyujtott információkat, igénybeveszi a szolgáltatásokat.

Csekélyebb értékü (bár a komplex igényvizsgálatok során szükséges és elengedhetetlen) minden vizsgálódás, amely az információszolgáltató eszközökből, az információátadó intézményekből vagy az információhordozókból indul ki. Mindazok az igényvizsgálatok, amelyek a felhasználó ember felől

közelitik meg az igényeket, valósághübb, összetettebb eredményre jutnak, mivel kiinduló bázisuk a sokoldalu információs tevékenységet folytató ember. Az információs folyamatra gyakorolt hatásuk is erőteljes; a valóságos igények és nehézségek megállapitásával hozzásegitenek a hatékonyabb információátadás megszervezéséhez.

A felhasználó emberben azonban nem valamiféle egyénileg, önkényesen kialakitott igény jelentkezik. Minden egyes felhasználó az emberi kapcsolatok meghatározott rendszerébe, a társadalom egészébe tartozik. Tevékenységével a társadalom tevékenységébe illeszkedik, igy igényei és szükségletei is a társadalomének megfelelően alakulnak. Az információs igényvizsgálatok vonatkozásában is ki kell egészitenünk az emberközpontuság követelményét a társadalmi környezetbe- és tevékenységbe-ágyazottság követelményével.

Az információs folyamatban a társadalom mint az egyéni felhasználók legfontosabb érdekeinek képviselője jelenik meg. Az információs igényvizsgálatok fontos célja lenne, hogy a társadalmi és egyéni igények összehangolását elősegitse. A társadalmi követelmények egyéneken keresztül történő megvalósitása t.i. időnként akadályokba ütközik: társadalom és egyén közé ékelődnek a feladat fölismerésének és megvalósitásának körülményei, az információátadás tárgyi, személyi feltételei. A társadalomnak tudatosan ugy kell megszerveznie igénykielégitő potenciáit, hogy azok a társadalmi szükségleteket képviselő egyéni igényeket a leghatékonyabban elégitsék ki. Gondoskodnia kell arról, hogy az egyén ne csupán véletlenek utján értesüljön a feladatról, s annak megvalósitása se függjön irreális körülményektől. Sőt, tájékoztató rendszereit olyan módon kell alakitania, hogy aktiv, egyénreszabott információközlés utján mindenki fölismerje leglényegesebb feladatait s azok optimális megoldási módját.

A szakirodalmi információs igényeknek a felhasználó szempontjából történő komplex elemzése hozzásegitene a szakirodalmi tájékoztatás szemléletmódjának átalakitásához, a kor követelményeihez való igazitásához. A szakkönyvtárakba a társadalmi élet minden jelentősebb területéről befutnak a szakmai információs igények. Hozzátehetjük, hogy elsősorban az alkotó tevékenységet végzők részéről, akik különböző szinteken mindannyian a fejlődés érdekében munkálkodnak. Nem mindegy, hogyan kapnak választ igényeikre. Nem mindegy, hogy egyedül, irányitás nélkül kell átverekedniük magukat a feltáró eszközök és dokumentum-tömegek dzsungelén, vagy pedig szakszerü segitséget kapnak munkájukhoz. Nem mindegy az sem, hogy az információs igények kielégitésénél elavult szolgáltatás-rendszer alapján segitünk, vagy pedig a felhasználó ember személyi jellemzőit és a legmodernebb, leghatékonyabb igénykielégitő módszereket egyaránt figyelembevéve. Végül nem mindegy, hogy csak kielégitünk-e, vagy pedig ösztönzést, impulzusokat is adunk az uj igények létrehivása érdekében; teremtünk-e a könyvtárban alkotó légkört amely a megfelelő tárgyi és személyi feltételek biztositásával motiválja a felhasználók további cselekvését, képességeik optimális kifejtését és kifejlesztését.

## OLVASÁSI ÉS TÁJÉKOZÓDÁSI SZOKÁSOK VIZSGÁLATA

Az "olvasási és tájékozódási szokások" vizsgálata a szakmai információátadási folyamat vizsgálatának egyik módja, az olvasásvizsgálatok egyik fajtája. Ez a vizsgálati módszer a lélektan és szociológia szemléletmódját tette magáévá; az embert tekintette kiindulópontnak. (Ezenkivül átvette a szociológia és a lélektan vizsgálati és értékelési technikáit is.) Egy-egy részletkérdést, egy-egy összefüggést, vagy egész tényezőcsoportot elemzett a vizsgált felhasználói réteggel kapcsolatban. A vizsgálatok közvetlen célja volt, hogy rámutatva az irodalomhasználat és az uj ismeretek keletkezésének (illetve az alkotó tevékenységnek) összefüggéseire, előkészitsék az információátadás szinvonalának megjavitását, a tájékozódási források és szolgáltatások igényekhez mért alakitását. Igen jelentősek ebből a szempontból azok a vizsgálatok, eredmények és következtetések, amelyek 1958-ban, a washingtoni Nemzetközi Tudományos Tájékoztatási Konferencián hangzottak el (2). Ezekben a vizsgálatokban a kor legmagasabb szintü követelményei tükröződnek. Áttekintve a konferencia anyagát, megállapithatjuk, hogy a felmérések a felhasználó ember és a szakirodalom lényeges viszonylatait boncolgatják. Az információáramlás folyamatának egy nagyon fontos részterületével, a kutató információszerző tevékenységével foglalkoznak. Bár a konferencián ismertetett felmérések a vizsgált részterületek sajátosságai miatt aránylag szük felhasználói réteget érintenek, elemzésük a vizsgált réteg vonatkozásában sokszempontu, alapos. Az eredmények más országok adataival történő összehasonlitása pedig megteremtette az általánositás alapját a tudományos tájékozódási viszonyok világméretü értékeléséhez.

Ezeknek a vizsgálatoknak fő érdeme, hogy az információszerzés és az alkotómunka szemszögéből itélik meg szakirodalom és felhasználó, könyvtár és felhasználó kapcsolatát. Az igényvizsgálatok szempontjából ez azt jelenti, hogy a hagyományos keretek széthulltak; létrejöttek a szakirodalom és a könyvtár helyes értékelésén alapuló, információátadás folyamatába ágyazott, komplex szakmai információs igényvizsgálatok alapjai. Rámutatnak a vizsgálatok a szakirodalom funkciójára, amely a benne foglalt ismeretanyag felhasználhatóságában, releváns információvá válásának lehetőségében rejlik. A szakirodalom az ismeretszerzés, az információs igény kielégitésének fontos eszköze, amelyet a könyvtárnak el kell juttatnia az igénylőhöz, mégpedig igényével adekvát formában. Az emlitett felmérések foglalkoznak:

- az információs források vizsgálatával a felhasználó szemszögéből (az információszerző aktivitás, források igénybevétele, megoszlása, az információs források megismerési módja stb.);
- az információszerzés módjának vizsgálatával (feltáró eszközök, tájékoztatási módszerek használhatósága, igénybevétele);
- az információszerzés akadályainak, nehézségeinek vizsgálatával;
- az információszerző tevékenység szociológiai elemzésével, a felhasználás szemszögéből (időökonómiai, környezeti vizsgálatok).

## A FELHASZNÁLÓ-KÖZÉPPONTU SZAKIRODALMI IGÉNYVIZSGÁLATOK TOVÁBBI MÓDJAI

Az ismertetett washingtoni kezdeményezéseket két fő irányban folytatták:

a) az ismeretszerzés külső feltételeinek,
b) az ismeretszerzés belső feltételeinek vizsgálatával.

A két vizsgálati mód közös jellemzője, hogy az ismeretszerzés módja és feltételei közötti kapcsolattal foglalkoznak. Azon a felismerésen alapulnak, hogy az információszerzés feltételei, körülményei közvetlenül befolyásolják az információszerzés módjait, s ezen keresztül az uj ismeretek keletkezését és gyakorlati alkalmazását, tehát az információ felhasználását. Az ismeretszerzés külső és belső feltételeinek elemzésével és az alkotó tevékenység, a problémamegoldó gondolkodás folyamatába illesztésével az információátadás optimális megoldásainak kialakitását készitik elő. Rámutatnak arra, hogy az ismeretszerzés befolyásolható. Az ismeretszerzés módjára ható tényezők gondos elemzésével a befolyásolás módjaihoz is elvezetnek.

## AZ ISMERETSZERZÉS MÓDJÁRA HATÓ KÜLSŐ FELTÉTELEK

Külsőnek tekinthetők mindazok a személyi és tárgyi adottságok, lehetőségek, amelyek a felhasználót az információ megszerzéséhez segitik, illetve abban befolyásolják. Ezek közül a legfontosabbak:

a) a szakmai információs igény kielégitésének tárgyi feltételei (irott dokumentumok, audiovizuális ismerethordozók, a dokumentáció és a könyvtári feltárás eszközei, propagandaeszközök, technikai berendezések és felszerelések);

b) a szakmai információs igény kielégitésének személyi feltételei (a dokumentációt, illetve információs igényt szolgáló intézmények dolgozóinak felkészültsége, hozzáállása, személyiségvonásai; a kutatók egymás közötti kommunikációja, személyes kapcsolatai; a szakterületi információs szakemberek felkészültsége; a vezető, irányitó, szervező munkakörök gazdáinak felkészültsége, személyiségvonásai);

c) az ismeretszerzés és alkotómunka szük környezeti feltételei (munkahelyi légkör, személyi hierarchia, a vezetés módszerei, az ösztönzés formái; a szakmai információcsere lehetőségei; az otthoni környezet);

d) az ismeretszerzés és alkotómunka társadalmi feltételei (kommunikációs eszközök és csatornák; a tervezés és szervezés módszerei; a társadalmi szintü információcsere lehetőségei).

Az ismeretszerzés tárgyi feltételei az un. "formális" tájékozódás közvetlen eszközei. A szakmai és tudományos tájékoztatás leginkább előrelátható, megtervezhető és - megfelelő anyagi eszközök birtokában - rugalmasan alakitható részét képezik. A formális tájékozódás eszközei - az igények és szükségletek ismeretében, megfelelő körültekintéssel - közvetlen befolyásolhatók. A szóbeli, nem-formális tájékozódási módokban bizonyos spontaneitás érvényesül, a "véletlen asszociáció" szerepe nagy, az információátadásban résztvevő személyek gondolkodásmódjának, egyéni tulajdonságainak befolyása erőteljes. A legtöbb felmérés, amely az olvasási és tájékozódási szokásokat elemzi, foglalkozik a formális és nemformális tájékozódási források megoszlásával.

Elhanyagolt mivoltuk és nagy fontosságuk miatt megkülönböztetett figyelmet érdemelnek az információs igény kielégitésének személyi és környezeti feltételei. Ezek az alkotómunka (kutatás, fejlesztés, operativ irányitás) folyamatát külső impulzusokkal befolyásolják. Egyuttal az ismeretszerzés módjára és az információs igények kielégitésére is hatnak. Részben szociológiai, részben lélektani feltételei az alkotásnak, az uj ismeretek keletkezésének. Az ismeretet közvetitő személyek szakmai képzettsége és személyes hozzáállása, a vezetés módszerei, a munkahely légköre is döntő jelentőségüek az ismeretszerzés és az információs igény kielégitésének hatékonysága szempontjából. Nem közömbös a felhasználók egymás közötti viszonyának, a szakmai információcsere intenzitásának hatása sem.

1964-ben Rómában, a Tudományos Müszaki Tájékoztatás Nemzetközi Kongresszusán PIETSCH felvetette a problémát: a tájékoztató és a felhasználó viszonyát tisztázni kell (3). Nem mindegy, milyen felkészültséggel, milyen szakmai, technikai és pedagógiai ismeretek birtokában közelitjük meg a felhasználót. A felhasználók egy része a ráözönlő szelektálatlan információtömeg hatására tehetetlenné válik. A tudományos tájékoztatásra vár az információszolgáltató és a felhasználó szerepének tisztázása az információátadás folyamatában. Az egyensulyi helyzet megteremtéséhez, a szükségleteknek megfelelő információátadás megvalósitásához, ahhoz, hogy a felhasználó éppen azokat az információkat vegye át, amelyekre szüksége van, az információ-szolgáltató és a felhasználó közötti lelki összhangnak is létre kell jönnie.

Az ismeretszerzés személyi és környezeti feltételeinek vizsgálatával kapcsolatban GYÖRE Pál igy fogalmazza meg a lényeget: "Sajnálatos... hogy a tájékoztatás, közlés eredményességének, hatásának problematikáját tudományosan vizsgáló pszichológusok és szociológusok, s a tájékoztatás iránti igényeket, szükségleteket vizsgáló tájékoztatástudományi kutatók - egészen kevés kivételtől eltekintve - nem találnak egymásra." (4)

## AZ ISMERETSZERZÉS BELSŐ FELTÉTELEI

Az ismeretszerzés belső feltételeihez tartoznak mindazok a biológiai és pszichikai adottságok, amelyek az információ megszerzését és befogadását lehetségessé és szükségessé teszik az ember számára; ezenkivül

azok a biológiai és pszichikai folyamatok, amelyek az információ feldolgozásakor működésbe jönnek, a heterogén információtömeget saját törvényeik szerint rendezik és feldolgozzák. A tudományos tájékoztatás hatékonyságának érdekében rendkivül fontos ezeknek a tényezőknek gondos tanulmányozása.

Az ismeretszerzés belső feltételeihez tartozik a felhasználó egyének szakképzettsége, előzetes ismeretanyaga, tájékozottsága is. Ezek, mivel nagyrészt megszerezhetők, jóval könnyebben változtathatók és alakithatók, mint a biológiai és pszichikai feltételek.

Az információátadás folyamán alkalmazkodni kell mindezekhez a tényezőkhöz. Felszinre kell hozni rejtett lehetőségeiket, hiszen az információt befogadó és feldolgozó ember maga sem ismeri jól saját képességeit, ezért szükségleteit nem mindig tudja megfelelő formában megfogalmazni.

Az emberi képességek teljes kibontakoztatásához ismerni kell a gondolkodás folyamatát, az alkotás fázisait. A tudományos és müszaki tájékoztatásnak a problémamegoldó gondolkodás folyamatához igazitásával, az információk szükségletekhez mért szelektálásával és tálalásával kell feloldani a görcsöt, amelybe a számukra áttekinthetetlen információáradat hatására merevednek a kutatók.

## INFORMÁCIÓS IGÉNYVIZSGÁLATOK A SZAKKÖNYVTÁRBAN

A szakkönyvtár a szakmai információs igények speciális megjelenési helye. Állománya, feltáró és tájékoztató apparátusai pedig az információszolgáltatás és -átadás, azaz az információs igény kielégitésének fontos eszközei. A szakkönyvtárakban összpontosul a tudomány és a társadalom állandó fejlődéséből fakadó igények jelentős része. A társadalomnak ezért komoly érdeke, hogy ezek az igények a tervezett társadalmi szükségletek szerint alakuljanak, s hogy kielégitésükhöz a legadekvátabb eszközök álljanak rendelkezésre. Mindez szükségessé teszi a szakkönyvtárakban végzett rendszeres szakmai információs igényvizsgálatokat, amelyek lehetőséget teremtenek a szakkönyvtári információs igényt kielégitő apparátusok objektiv szükségletekkel egybehangolt rugalmas változtatására.

Az igények hordozója itt is az egyéni felhasználó, akinek igényeihez, kivánságaihoz alkalmazkodni kell: a feltáró eszközök - mint egységes, általános tájékoztató apparátusok - rugalmas alakitása mellett figyelembe kell venni a képzettségből, munkakörből, személyiségből, gondolkodásmódból, munkamódszerekből, környezeti feltételekből stb. eredő különbségeket is. Másrészt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az egyéni igények kielégitése a társadalmat szolgálja. Ezért szükséges, az un. "optimális információmiliő" kialakitása, amelyben egyén és egyénekből szerveződött társadalom szükségletei arányos szerepet kapnak. A szakkönyvtári apparátusok tudatos alakitása jelentős mértékben hozzájárulhat a társadalmi és egyéni információs igények összehangolásához.

A szakkönyvtár feltáró és tájékoztató eszközei tehát nem csupán kiszolgálják a felhasználót, hanem formálják, változtatják is igényeit, kívánságait a társadalom szükségleteinek megfelelően; elő kell hivják a lappangó igényeket is. Ennek megvalósitása szintén gondos előkészületeket, alapos vizsgálatokat, s az igények rendszeres visszajelentését kivánja meg a társadalom felé. A szakkönyvtárnak meg kell vizsgálnia az általa teremtett információátadási lehetőségeket, az információszerzés személyi, tárgyi, környezeti, valamint biológiai és pszichikai feltételeit, s ezeket össze kell vetnie a társadalmi feltételekkel és követelményekkel.

A szakkönyvtár számára mindez megnyitja a lehetőséget, hogy aktiv tényezőként helyezkedjen bele a társadalmi fejlődés menetébe, közeledjen a társadalom gazdasági és szellemi életének valóságához, s a tudományos-technikai forradalom követelményéhez igazodva valóban termelőerővé váljon.

JEGYZETEK

1. BÜKYNÉ HORVÁTH Mária: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. MTA. Bp. 1971.
2. Proceedings of the International Conference on Scientific Information. Washington. D. C. November 16-21. 1958. Washington 1959. Nat. Acad. of Science.
3. Tudományos-müszaki tájékoztatás és dokumentáció nemzetközi kongresszusa. Róma, 1964, OMKDK, Bp. 1965.
4. GYÖRE Pál: Mooers törvénye. (Megjegyzések az információ használatának lélektanához és szociológiájához.) = Tudományos és Müszaki Tájékoztatás 1969. 9-10. 748-763. p.

# A biológus szakemberek elvárásai és a könyvtárak szolgáltatásai

SZENTIRMAI LÁSZLÓ

A József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára a Magyar Tudományos Akadémia Biológiai Tudományok Osztálya megbizásából és támogatásával kérdőives vizsgálatot végzett az országban dolgozó kutatóintézeti, tudomány- és orvosegyetemi tanszékeken, valamint egyéb munkahelyen müködő biológus kutatók és oktatók reprezentativ mintájának szakmai tájékozódásáról és információs forrásaikról. Kutatási jelentésünkben a reprezentativ minta 243 értékelhető kérdőivét dolgoztattuk fel a JATE Kibernetikai Laboratóriumának MINSZK-22-es számitógépén (1).

Vizsgálatunk azt mutatta, hogy a biológus kutatók és oktatók viszonylag nagy idővolumenben foglalkoznak olvasással, s az olvasásra forditott óraszám elérheti a megkérdezettek heti munkaidejének 25-30 százalékát (2), ami a külföldi adatokkal egybevetve magasnak tünik.

Jelen tanulmányunkban foglalkozunk a biológusok által igénybevett könyvtári és dokumentációs szolgáltatásokkal, valamint az ezekkel szemben támasztott igényeikkel.

## A KÖNYVTÁR SEGITSÉGE A KUTATÁST, OKTATÁST VÉGZŐ BIOLÓGUS SZÁMÁRA

A munkahely könyvtárának irodalomkutatása (feltehetően szakbibliográfia összeállitása) csak az MTA Kutatóintézeteiben nevezhető jelentősebbnek, az itt dolgozó megkérdezettek 30 százaléka válaszolt igennel erre vonatkozó kérdésünkre. Mind az egyetemi tanszékeken, mind az egyéb munkahelyen az igénybevevők száma nem haladja meg a 15 százalékot. Nem találtunk eltérést a vezetők és beosztottak szakirodalmi igényeinek könyvtáros által történő kielégitésében, mindkét kategória 18 százalékban veszi igénybe a munkahelyi könyvtár ilyen jellegü szolgáltatását.

Adatainkból arra a feltételezésre juthatunk, hogy elsősorban vagy kizárólagosan az MTA kutatóintézeteinek könyvtáraiban dolgoznak olyan szakképzett könyvtárosok, akik

1. eleget tudnak tenni a biológusok által támasztott szakmai követelményeknek,
2. rendelkeznek azokkal az alapvető könyvtári ismeretekkel, amely lehetővé teszi számukra, hogy a kivánalmaknak - ha nem is biológus szakemberek - bibliográfiailag eleget tudjanak tenni.

Azt is fel kell tételeznünk, hogy az MTA kutatóintézeteinek könyvtáraiban olyan létszámban dolgoznak könyvtárosok, hogy a napi rutinmunka mellett az irodalomkutatási kéréseknek is eleget tudnak tenni. Véleményünk szerint a könyvtár segitségének az igénybevétele az irodalomkutatáshoz (szakbibliográfia összeállitása) az egészen kezdő kutatóktól és oktatóktól eltekintve nem megy a kutató-, oktatómunka minőségének rovására, hanem éppen az improduktiv, nem az irodalom feldolgozására szánt időt csökkentheti.

Ugy gondoljuk, amennyiben sikerül a kutatóintézeti, tanszéki könyvtárakat olyan könyvtárosokkal megerősiteni, akik mind szakmailag, mind könyvtárosi szempontból eleget tudnak tenni a nem kezdő biológusok irodalomkutatási igényeinek, a korábban nagy idővolumenünek itélt olvasásra forditott idő improduktiv részét sikerül csökkenteni. A kezdő kutatóknál és oktatóknál ezt a könyvtári segitséget nem tartjuk célszerünek mindaddig, amig a kezdő szakember nem tesz szert megfelelő jártasságra a szakirodalom önálló feltárásában.

A munkahelyi könyvtár mellett más könyvtár irodalomkutatási segitségét csaknem teljes mértékben elhanyagolhatónak tartjuk, mindössze 2-4 százalék fordul ilyen jellegü szolgáltatásért más, tudományos gyüjtőkörü könyvtárhoz. Véleményünk szerint az ilyen alacsony százalékarányu pozitiv válasz arra utal, hogy a megkérdezett szakemberek könyvtári ismeretei nem lehetnek széleskörüek, hisz ha rokon téma, vagy interdiszciplináris kutatás irodalmára van szükség, a nagy könyvtárak állományának igénybevétele elengedhetetlen előfeltétel. Ezek a könyvtárak bizonyos keretek között vállalkoznak is arra, hogy a megjelölt témában szakbibliográfiát állitsanak össze, vagy legalábbis gyüjtik és hozzáférhetővé teszik az alapvető irodalmat.

Az egyetemek tanszékein a munkahelyi könyvtár segitsége helyett a munkatársak végzik az irodalomkutatást. Ebben az esetben vagy arra kell gondolnunk, hogy az oktatók/kutatók team-munkát végeznek, vagy pedig arra, hogy az alacsonyabb beosztásu tudományos munkaerők feladata az irodalom összeállitása. A tudományegyetemek tanszékein csaknem minden második oktató veszi igénybe munkatársa irodalomkutatását (47 %), az orvostudományi egyetemeken minden harmadik (36 %). Az MTA kutatóintézeteiben ez a tevékenység nem jelentős (15 %) ilyen mértékben.

A munkatárs irodalomkutatásának igénylése nem a megkérdezett életkorával, hanem a jelenlegi munkahelyén eltöltött idővel növekszik arányosan. A 10 éve, illetve ennél régebben azonos munkahelyen dolgozóknál eléri a 32-34 százalékot. Ebből az adatból nem tudjuk egyértelmüen eldönteni, hogy team-munkáról vagy a munkahelyen kialakult hierarchiából következik-e az alacsonyabb beosztásban dolgozók irodalomkutatásának felhasználása.

Elemzésünk azt mutatja, hogy még átfedés esetén is a megkérdezetteknek mintegy 40-50 százaléka nemcsak sajátmaga végez irodalomkutatást. Leginkább a tudományegyetemek tanszékein dolgozók veszik igénybe az irodalomösszeállitás által nyujtott szakirodalmi segitséget, legkevésbé az egyéb munkahelyen dolgozó kutatók élnek ezzel a lehetőséggel.

1. sz. táblázat

A KÜLÖNBÖZŐ INTÉZMÉNYEKBEN DOLGOZÓK MEGOSZLÁSA ASZERINT, HOGY HÁNY FORRÁSBÓL KAPJÁK A SZAKIRODALMI ÖSSZEÁLLITÁST (SZÁZALÉKBAN)

| Források száma | MTA N = 75 | Tud. egyet. N = 55 | Orvosegy. tansz. N = 72 | Egyéb m. h. N = 43 |
|---|---|---|---|---|
| Felsoroltakból | | | | |
| 1 forrás | 32 | 29 | 32 | 21 |
| 2 forrás | 8 | 16 | 13 | 2 |
| 3 forrás | 1 | 7 | 1 | - |
| Nem kap irodalomkutatást | 59 | 48 | 54 | 77 |
| | 100 | 100 | 100 | 100 |

Jelen vizsgálatunk során arról nem kaptunk adatot, illetve vizsgálatunk nem terjedhetett ki annak felderitésére, hogy a könyvtáros vagy a tudományos munkatárs által végzett irodalomkutatás milyen mélységü, illetve milyen célt szolgál. Megkockáztatjuk azt a feltételezést, hogy a munkahelyi és az egyéb könyvtár által végzett irodalomkutatás a kutatómunkát inkább szolgálja és megröviditi a szakirodalom keresésére forditott improduktiv időt (improduktiv idő olyan értelemben, hogy ezalatt a kutató ténylegesen nem foglalkozik olvasással). A munkatársak irodalomkutatása, ha nem a team-munka egy részéről van szó, akkor ez az irodalomkutatás - vagy inkább szakirodalom összeállitásának nevezhető tevékenység - talán azért szükséges, hogy valamely előadáshoz, szakkollégiumhoz néhány cimet, adatot összegyüjtsön. Ebben az esetben sem felesleges tevékenység, azonban - véleményünk szerint - a tényleges kutató- és oktatómunkát a könyvtár által végzett irodalomkutatás tudja inkább segiteni.

## A KÖNYVTÁRAK TECHNIKAI SZOLGÁLTATÁSAINAK IGÉNYBEVÉTELE ÉS AZOK IRÁNTI IGÉNY

A könyvtárak által biztositott technikai lehetőségek igénybevételéhez ismerni kell, hogy egyáltalában milyen lehetőségek léteznek ezen a területen, mit tud a munkahely könyvtára mind technikailag (pl. mikrofilm leolvasót), mind anyagilag biztositani (tehát hogyan tudják más könyvtár, dokumentációs központ szolgáltatását megfizetni). Továbbá ismerni kell azt is - ez azonban nem elsősorban a kutató feladata, hanem inkább a munkahelyi könyvtárosé -, hogy milyen szolgáltatások rendelhetők az országon belül, s mit lehet külföldről megkapni.

Vizsgálatunk a fotokópia, mikrofilm, figyelőkarton, xerox, automata-xerox, témadokumentációs kiadványok és a forditási szolgáltatás felhasználására és az azok iránti igényre terjedt ki.

Adataink azt mutatják, hogy a technikai lehetőségek igénybevétele munkahelyenként rendkivül változatos képet mutat. Minden bizonnyal a felhasználás nagy mértékben függ a munkahely könyvtárának felszereltségétől, a munkahely anyagi helyzetétől (milyen jellegü szolgáltatást képes megfizetni), a kutató jelenlegi munkahelyén eltöltött idejétől és a megkérdezett munkahelyén betöltött státuszától. A jelenlegi munkahelyen eltöltött idővel párhuzamosan nő a technikai szolgáltatások igénybevételének százaléka, ez feltehetően a megkérdezett státuszának függvénye: a magasabb beosztás inkább teszi lehetővé például a xeroxmásolatok megrendelését, s egyértelmüen ezt bizonyitja, hogy a vezető beosztásu biológusok nagyobb százalékban vesznek igénybe technikai szolgáltatást mint beosztottjaik.

Alábbi táblázatunk azt mutatja, hogy általában az MTA intézeteiben dolgozó kutatók lényegesen kedvezőbb helyzetben vannak, mint akár az egyetemen, akár más munkahelyeken dolgozó biológus kollégáik. Különösen vonatkozik ez a xerox-szolgáltatásra.

2. sz. táblázat

A KÜLÖNBÖZŐ MUNKAHELYEN DOLGOZÓK MEGOSZLÁSA A TECHNIKAI SZOLGÁLTATÁSOK IGÉNYBEVÉTELE SZERINT+ (SZÁZALÉKBAN)

| Technikai szolgáltatás | MTA N = 73 | Tud. egyet. N = 55 | Orvosegy. tansz. N = 72 | Egyéb m. h. N = 43 |
|---|---|---|---|---|
| fotokópia mikrofilm | 52 | 60 | 44 | 49 |
| figyelőkarton | 19 | 7 | 1 | 2 |
| xerox | 52 | 40 | 18 | 21 |
| fordítás | 10 | 20 | 1 | 23 |
| témadok. kiadványok | 11 | 15 | 7 | 19 |

+Több válaszlehetőség

Adataink szerint a fordítási szolgáltatást nem elsősorban azok veszik igénybe, akik nem ismernek egyetlen világnyelvet sem, hanem azok, akik beszélik valamelyik nyelvet, de hiányos az egyéb nyelvismeretük. További adatainkból arra is következtethetünk, hogy a fordítás igénylése nemcsak a világnyelvekre (angol, orosz, német), hanem a nálunk kevéssé ismert (japán, spanyol, olasz) nyelvekre is vonatkozik.

A technikai szolgáltatásokkal szemben tanusitott elvárások részben a jelenlegi szolgáltatások igénybevételén, részben a technikai szolgáltatások mibenlétének ismeretén alapulnak. Legnagyobb igény a xerox és az automata-xerox iránt mutatkozik. A mikrofilm és a fotokópia egyre kisebb szerepet játszik azokon a munkahelyeken, ahol lehetőség van modernebb szolgáltatás felhasználására.

Az oktatók hátrányos helyzetét mutatja, hogy minden technikai szolgáltatással szemben tanusitott igényük nagyobb százalékarányban jelentkezik, mint a kutatóknál. Figyelemreméltónak találjuk azt az adatunkat, amely azt tükrözi, hogy a technikai szolgáltatások iránti szükséglet azoknál a szakembereknél mutatkozik a legnagyobb százalékban, akik 1964-1970 között kerültek jelenlegi munkahelyükre. Ezt az adatot ezért tartjuk megjegyzésre méltónak, mert utal a munkahelyen kialakult hierarchiára. Ilyen szakmai tapasztalattal rendelkező kutató, oktató már nem tartozik a legfiatalabb szakember-csoporthoz, megismerte a technikai szolgáltatásokat, azonban - feltehetően - a munkahelyi hierarchiában betöltött státusa egyelőre nem teszi lehetővé, hogy a rendelkezésre álló anyagi eszközök mellett minden esetben kielégitsék igényét.

3. sz. táblázat

A KÜLÖNBÖZŐ MUNKAHELYEN DOLGOZÓK MEGOSZLÁSA A TECHNIKAI SZOLGÁLTATÁSOKKAL KAPCSOLATBAN TANUSITOTT IGÉNYEK SZERINT+ (SZÁZALÉKBAN)

| Igénybevenne | MTA N = 73 | Tud. egyet. N = 55 | Orvosegy. tansz. N = 72 | Egyéb m. h. N = 43 |
|---|---|---|---|---|
| fotokópiát | 12 | 24 | 26 | 7 |
| mikrofilmet | 4 | 16 | 14 | 9 |
| figyelőkartont | 23 | 35 | 47 | 37 |
| xerox szog. -t | 12 | 16 | 26 | 28 |
| automata-xeroxt | 36 | 47 | 49 | 30 |
| fordítást | 22 | 42 | 31 | 57 |
| témadok. kiadv. | 19 | 15 | 39 | 28 |

+Több válaszlehetőség

A fordítással kapcsolatban a korábban elmondottakra kell hivatkoznunk: azok is igénylik a fordítási szolgáltatást, akik beszélik valamelyik, a biológiában használatos világnyelvet, mert az átlagot tekintve: az egyetlen nyelvet sem beszélők 43 százaléka, az egy nyelvet beszélők 38 százaléka, a 2 nyelvet beszélők 17 százaléka, a 3 nyelvet beszélők 29 százaléka venne igénybe fordítási szolgáltatást.

A kutatás gyorsaságát, az oktatás korszerüségét csak abban az esetben lehet elképzelni, ha az érdekelt szakember az adott városban nem található információhordozót időben megkapja. A gyakorlat azt mutatja, hogy elsősorban a folyóiratok esetében sokkal hamarabb lehet xeroxmásolatot kapni, mint az eredetit kézbevenni. Tehát amennyiben nem lehet a technikai berendezéseket korszerüsiteni, szükséges volna mind a kutatóintézetek, mind a tanszékek szakemberei számára, hogy a központi intézményekben lévő xeroxmásolók szolgáltatásait szükségleteiknek megfelelően igénybevehessék.

## DOKUMENTÁCIÓS SZOLGÁLTATÁSOKKAL SZEMBENI ELVÁRÁSOK

Olyan dokumentációs szolgáltatásokat emlitettünk kérdőivünkön, amelyek szétsugárzása csakis abban az esetben lehetséges, amennyiben megfelelő másoló kapacitás áll rendelkezésre. A következő dokumentációs szolgáltatások iránti igény után érdeklődtünk:

a) a legfontosabb külföldi szakfolyóiratok cimforditásai,
b) külföldi szakfolyóiratok tartalomjegyzékének kifotózása,
c) külföldi szakfolyóiratok cikkeinek referálása.

A legfontosabb külföldi szakfolyóiratok cimforditásainak igénylése tekintetében nem találunk jelentősebb eltérést a munkahely szerint. Általában a megkérdezettek 22 százaléka tartaná szükségesnek a cimforditást és azok közzétételét. Ha az igényeket a nyelvismeret alapján vizsgáljuk, heterogénebb képet kapunk. Egyrészt azt tapasztaljuk, hogy természetesen azok kérik a legnagyobb százalékarányban a cimforditást, akik egyetlen nyelvet sem birnak beszédfokon (32 %), másrészt a két nyelven beszélők 19 százaléka is tudná hasznositani a cimforditást.

Lényegesen nagyobb százalék igényli a külföldi szakfolyóiratok tartalomjegyzékének kifotóztatását. Ez az igény elsősorban az egyetemek tanszékein és az egyéb munkahelyeken jelentkezik, az oktatóknál magasabb százalékarányban (57 %), mint a kutatóknál (51 %). Az igény a jelenlegi munkahelyen eltöltött idővel párhuzamosan csökken.

Kétségtelen, hogy a tartalomjegyzék kifotóztatása és sokszorositása nagy mértékben meggyorsitja az információ áramlását. A könyvtárba bekerülő egyetlen példányu folyóirat tartalomjegyzéke sokszorositás révén órák alatt a szakember dolgozóasztalára kerülhet, s az érdeklődő kutató előre kijegyezheti magának, hogy melyik cikket kivánja tanulmányozni. Ezzel a módszerrel csökkenthető a drága, de ugyanakkor sokak által olvasott folyóiratok példányszáma, vagy elérhető, hogy nem kell napokig várni, mig az érdeklődő egyáltalában eldöntheti, hogy az a bizonyos folyóiratszám tartalmaz-e számára információt.

Az olvasásra forditott időt jelentős mértékben csökkentheti, ha a szakember tudja, hogy általános érdeklődéséhez vagy kutatási témájához mit kell elolvasnia. Ez egyrészt biztositott azáltal, hogy minden szakember rendelkezik a kutatás megkezdése előtt irodalomösszeállitással, másrészt azonban létezhetnek olyan cikkek, közlemények, amelyek ugyan témájára vonatkoznak, de elkerülték figyelmét vagy az interdiszciplinaritás törvénye szerint csak perifériikusan érintik témáját. Az ilyen jellegű hiányosságot pótolhatná a külföldi folyóiratok cikkeinek referálása.

Ezen szolgáltatás iránt a megkérdezettek közel kétharmadánál mutatkozik határozott igény. Amikor a kérdőivet kitöltötték, válaszaik feltehetően implicite tartalmazták azt a lehetőséget is, hogy a referálás nemcsak a biológiai tudományok legfontosabb folyóiratainak cikkeiről készülne, hanem olyan folyóiratok cikkeiről is, amelyek nyelve kevéssé ismert nálunk, továbbá az a felismerés is, hogy bizonyos folyóiratok csak igen kis példányszámban járnak az országba.

Fentemlitett feltételezésünket támasztja alá, hogy akik rendszeres szótárhasználattal sem tudnak egyetlen világnyelven sem olvasni, azoknak 51 százaléka igényli ezt a szolgáltatást, ezzel szemben, akik három nyelven olvasnak, azoknak 68 százaléka venné igénybe a külföldi folyóiratok cikkei referálásának publikálását.

Ez a szolgáltatás, amely - véleményünk szerint - csak központilag lenne megoldható, nagy mértékben segitené a nők tudományos munkáját is. A nők 69 százaléka igényli ezt a szolgáltatást, a férfiaknak viszont "csak" 57 százaléka.

Alábbi táblázatunk azt tükrözi, hogy a folyóiratcikkek referálása iránti igény legmagasabb a tudományegyetemi tanszékeken és az egyéb intézményekben.

4. sz. táblázat

A KÜLÖNBÖZŐ MUNKAHELYEN DOLGOZÓK MEGOSZLÁSA A KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK CIKKEINEK REFERÁLÁSA IRÁNTI IGÉNY SZERINT (SZÁZALÉKBAN)

| Igényli | MTA N = 73 | Tud. egyet. N = 55 | Orvosegy. tansz. N = 72 | Egyéb m. h. N = 43 |
|---|---|---|---|---|
| igen | 56 | 69 | 53 | 63 |
| nem | 44 | 31 | 47 | 37 |
| | 100 | 100 | 100 | 100 |

## A SZAKIRODALMI TÁJÉKOZÓDÁSSAL KAPCSOLATOS NEHÉZSÉGEK

Kérdőivünk utolsó blokkjában lehetőséget adtunk a megkérdezetteknek arra, hogy nyitott kérdés formájában válaszoljanak, s szöveges indokolást adjanak.

Egyik kérdésünk arra vonatkozott, hogy milyen nehézségeik vannak a szakirodalmi ujdonsággal való megismerkedéssel kapcsolatban. A szöveges válaszokat néhány csoportba foglalhatjuk össze. Ezek többek között arra utalnak: maguk a biológus szakemberek is ugy érzik, hogy nyelvismeretük nem megfelelő. Válaszaik elemzéséből arra a következtetésre juthatunk, hogy a megkérdezettek bizonyos (nem elhanyagolható) százaléka minimális könyvtári ismeretekkel sem rendelkezik. Ugy gondoljuk, hogy mindkét téren történtek kisérletek a hiányosság kiküszöbölésére. Egyrészt a különböző intézményekben intenziv nyelvtanfolyamokat szerveztek, másrészt a szakirodalmi forrásismeretek oktatása is megkezdődött az egyetemeken. A biológus szakemberek döntő többsége a tudományegyetemekről kerül ki. A természettudományi karok IV. évfolyamain az utóbbi években bevezették a szakirodalmi forrásismeretek oktatását. Igaz, hogy csupán néhány óra elméletet hallgatnak, majd ugyancsak néhány óra gyakorlati foglalkozásra kerül sor, de ez is több a semminél. Az ujonnan kikerülő szakemberek tehát rendelkezhetnek minimális tájékozódási képességgel, amelyet feltehetően a team-munka keretében el tudnak mélyiteni.

Ha munkájuk során gyors adatmegállapitásra van szüksége a megkérdezetteknek, akkor csupán nem sokkal több mint 50 százalékuk tudja azt időben megkapni. A többiek vagy nem jutnak a kivánt adathoz, közleményekhez időben vagy csak jelentős késéssel. Feltételezzük, hogy a kérdés megválaszolása a biológus szakembereknek önmagukkal szemben támasztott magas szakmai követelményét is mutatja, de azt is tükrözi, hogy a tudományos pályán eltöltött évek számával a szakirodalmi információval való ellátottság maximuma iránti igény is növekszik. Erre kell következtetnünk azokból az adatokból, amelyek elemzése azt mutatja, hogy a 30 év alatti szakemberek 66 százaléka ugy véli, meg tudja szerezni a kivánt időben az információt, ezzel szemben a 30-40 és a 40-50 év közötti szakembereknek csak 50, illetve 52 százaléka válaszolt igennel. Ugy látjuk, hogy a nők nehezebb helyzetben vannak (49 % igen), mint a férfiak (56 %). Az oktatók és kutatók adatai között nem találunk eltérést.

A gyors adatmegállapitással kapcsolatos szöveges válaszok elemzése részben már ismert igényekre vonatkozik. Hivatkoznak arra, hogy nyelvismeret és forditási szolgálat hiányában várniuk kell valamely közlemény vagy abstract forditására. Jelen esetben is az derül ki jelentős százalék válaszából, hogy nem ismerik a munkahely könyvtárán kivül más tudományos könyvtárak és az országos vagy nemzetközi könyvtári szolgáltatásokat. Hiányolják a szakképzett könyvtárosokat, és nagyon határozott formában jelentkezik a központi szolgáltatások iránti igény. Ehhez kapcsolódik az az uj szempont, hogy a vidéken dolgozó szakemberek hátrányos helyzetben vannak fővárosi kollégáikkal szemben. Éppen ezért felmerül - de nemcsak a vidéki szakemberekben - az igény, amelyet kétféleképpen, de egyértelmüen fogalmazhatunk meg: legyen a biológiai tudományoknak alapkönyvtára. Ez utóbbi kérdésben most csak az igényeket regisztráljuk, hisz ennek a kérdésnek megoldása hosszas mérlegelés eredménye lehet, mert olyan anyagi, technikai lehetőségekkel, valamint szakembergárdával kellene rendelkezni, amely - ugy gondoljuk - pillanatnyilag nem áll az illetékesek rendelkezésére. Bizonyos fokig megkönnyitené a kérdés megoldását, ha az alapkönyvtár valamely már müködő intézmény keretében vagy tudományos könyvtár mellett fejtené ki tevékenységét. Kétségtelen, hogy a biológiai alapkönyvtár számos dokumentációs szolgáltatás iránti igényt ki tudna elégiteni, s el tudná látni a megkérdezettek jelentős százaléka által igényelt forditási szolgáltatást is.

A megkérdezettek a biológiai alapkönyvtár létrehozásának szükségességét hangsulyozva, a következő feladatokat várnák el:

a) biztositaná a könyvtárak közötti együttmüködést,
b) lehetővé tenné a kongresszusi anyagok gyors megismerését,
c) ellátná a gépi adatfeldolgozást,
d) központilag oldaná meg az uj folyóiratok megrendelését,
e) telexkapcsolatban állna az ország tudományos könyvtáraival,
f) rendszeresen készitene szakbibliográfiákat, és
g) lyukkártyán regisztrálná az országban található szakirodalmi információ anyagát.

Nyilvánvaló, hogy a fenti egyszerű felsorolás közül több fedi egymást, ennek ellenére szükségesnek tartottuk az igényeket a megfogalmazás szerint csoportositani és elbirálás céljából az illetékesek elé terjeszteni. Ezek az igények léteznek, s ha nem is lehet őket a jelen pillanatban kielégiteni, kétségtelenül kinálkozhat olyan megoldás, amely az égető gondokon enyhithetne.

JEGYZETEK

1. SZENTIRMAI László: Az információs források szerepe a biológusok szakmai tájékoztatásában. = Tudományos és Müszaki Tájékoztatás, 19. évf. 1972. 6. sz. 401-418. p.
2. SZENTIRMAI László: A szakmai tájékozódás igénye, lehetőségei és problémái. = Magyar Tudomány. Uj folyam XVIII. k. 1973. 1. sz. 44-45. p.

# A mezőgazdasági termelőüzemekben dolgozó szakemberek szakirodalmi tájékoztatása

BILLÉDI FERENCNÉ

"A termelőüzemek szakirodalmi ellátása, a termelőüzemi kézikönyvtárak létesitése és fejlesztése nem halasztható feladat."
(A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia Mezőgazdasági Szekcióülésének téziseiből.)

Az ipari üzemek, vállalatok vezetőinek, szakembereinek szakirodalmi tájékoztatásáról, az ipari üzemekben kialakult vagy kialakulóban lévő információs rendszerekről, az ezzel kapcsolatos problémákról bőven található a kérdés sokoldalu megközelitésével készült publikáció. Jóval kevesebb az a cikk, tanulmány vagy önálló kiadvány, amely a mezőgazdasági üzemek helyi szakirodalmi információs bázisával, tájékoztató szervezeteivel foglalkozik. A publikációk számának alacsony volta azonban nem a problémák hiányát és nem a téma érdektelenségét jelenti. A fentiek, valamint az idézett tézisben leirt "halaszthatatlan" jelző késztet arra, hogy a jelen cikk keretében talán a szokottnál részletesebben - azonban korántsem a teljesség igényével - fejtsek ki a témával kapcsolatos gondolatokat.

## SZAKMAI INFORMÁCIÓS SZÜKSÉGLET ÉS IGÉNY

A szakirodalmi tájékoztatás problémáinak felvetéséhez elsősorban a vele szemben támasztott követelmények tisztázandók.

A mezőgazdasági termelés információs szükségletét meghatározó tényezők a mezőgazdasági termelés változó jellegéből adódnak. E változásokat elsősorban a termelőerők szinvonalának gyors növekedése mutatja. Leggyorsabb a növekedés a munka eszközeiben, módszereiben. Ezt jelzi a termelési folyamatok komplex gépesitése, illetve részleges vagy teljes automatizálása. A mezőgazdasági termelés fokozódó módon használ fel ipari anyagokat és erőforrásokat, ennek következtében a mezőgazdaság és az ipar kapcsolatai sokoldaluvá válnak. Nem részletezem ezeket a kapcsolatokat, csak példának emlitem meg a gépipart, vegyipart, könnyüipart, mint olyan iparágakat, amelyek termelvényei a mezőgazdasági termelésben nélkülözhetetlenek; a kapcsolat másik oldalán a mezőgazdasági termelésből származó nyersanyagok felhasználói, a könnyüipar, a vegyipar stb. állnak.

A termelőeszközöket erőteljes fejlődésre készteti a gazdálkodás piaci orientációja is azzal, hogy a nagyobb értékesithetőség kedvéért - a jövedelmezőség növelésének érdekében - a termelési technikát és technológiát folyamatosan korszerüsiti. A mezőgazdasági termelés jellegének változó vonásaihoz tartozik a termelés egyes szakaszainak (termesztés, feldolgozás, értékesités) integrációja is.

A szükségletet meghatározó tényezőnek kell minősitenünk a gazdaságokban, a mezőgazdasági vállalatokmál dolgozó szakemberek szakterületi megoszlását, amelynek jellemzésére néhány statisztikai adatsort mutatok be. Az adatok forrása a Stat. Időszaki Közl. "Képzettség és kereset" cimü, 278. kötete (1972-es adatok).

### FELSŐ- ÉS KÖZÉPFOKU VÉGZETTSÉGÜ ALKALMAZOTTAK MEGOSZLÁSA A MEZŐGAZDASÁGI ÁGAZATBAN:

| | |
|---|---|
| Egyetemi és főiskolai végzettségüek összesen | 10 972 |
| Ebből gépészmérnök | 253 |
| épitészmérnök | 206 |
| mezőgazdasági gépészmérnök | 639 |
| mezőgazdasági mérnök (növénytermesztő, állattenyésztő) | 5095 |
| erdőmérnök | 227 |
| kertészmérnök | 835 |
| állatorvos | 613 |
| közgazdász | 330 |
| jogász | 889 |
| Felsőfoku technikusi végzettségü összesen | 7397 |
| Középiskolai végzettségü összesen | 33 400 |

A felsőfoku technikumi végzettségüek és a középfoku végzettségüek magas számát emelem ki - a tájékoztatás kiterjesztésekor feltétlenül számitásba veendő tényező. Megjegyzem, hogy ez a csoport is a szakmák széles skáláját mutatja. A fentiekből következően a mezőgazdasági termelés (a mezőgazdasági termelésben dolgozó szakemberek) információs szükséglete nagymértékü és növekedő. Szerteágazó területről származó differenciált, de ugyanakkor integrált információkat kiván meg.

## AZ IGÉNYEK DIFFERENCIÁLÓDÁSA

A szükséges információk összességéből a felhasználó által igényelt rész nevezhető a meglévő információs igénynek. Melyek ennek az igénynek a jellemzői a mezőgazdasági termelésben dolgozó szakemberek tekintetében? Különbségeket találunk, és különbséget kell tennünk az igények minősége, időszakossága és szintje tekintetében.

A minőséget tekintve a szakmai információs igény jelentkezik:

1. A döntések előkészitésében;
2. Technológiai változtatásoknál, ésszerüsitéseknél (mint ötletadó információigény);
3. A szakképzettség fejlesztésekor (a tudományágban bekövetkezett fejlődés megismerési igénye).

Az igény időszakosságát tekintve szólhatunk:

1. folyamatos,
2. meghatározott időpontban fellépő igényről.

Az igény szintjét az igénylő szakemberek termelésben elfoglalt helye határozza meg. Igy különbséget tehetünk a gazdaság felső vezetői, egy-egy részterület irányitói és a középvezetők szintje között.

A fentiekben rendszerezett tartalmi szempontok mellett az információigény differenciálódik az igény kielégitésének módja és formája (pontosabban a tájékoztatási szolgáltatások módja és formája) szerint is.

Megközelitően igy lehet meghatározni és rendszerezni a mezőgazdasági termelésben dolgozó szakemberek szakmai információs igényeit. Milyen a kép, ha a valóságban fellépő igényeket tekintjük, illetve milyen ismereteink vannak a meglévő igényekről?

## IGÉNYKUTATÁSOK

A mezőgazdasági szakemberek szakirodalmi igényeiről több kisebb-nagyobb felmérést végeztek minisztériumi, kiadói, könyvtári kezdeményezésre. Többek között a MÉM Információs Központja is végzett vizsgálatokat, ugymint

célvizsgálatokat, egy-egy szolgáltatással (főleg kiadvánnyal) kapcsolatos véleménykutatásokat és átfogóbb jellegü igénykutatást is. Ezek közül hadd emeljem ki a MAE-val közösen 1970-ben végzett felmérést, amelynek célja az agrárértelmiség szakirodalmi igényeinek vizsgálata volt. Ez a vizsgálat kiterjedt a termelésben dolgozó mezőgazdasági szakembereken tul az egyéb területeken (kutatóintézet, oktatás stb.) dolgozó szakemberekre is. (Az agrárértelmiség szakirodalmi tájékozódása és az információellátás problémái az igényvizsgálat tükrében. 1970. AGROINFORM.) Az emlitett vizsgálatok közös jellemvonása, ha ugy tetszik szépséghibája, hogy a meglévő könyvtári illetve dokumentációs szolgáltatások oldaláról közelitik meg a problémákat, tehát a szolgáltató és nem a felhasználó szempontjainak, elvárásainak figyelembevételével készültek. Az igénykutatások folytatói abban az esetben kaphatnak a valósághoz hübb képet, ha meghatározott rétegek, csoportok igényeinek megismerését tüzik ki célul és viszonyitják a különféle központi, helyi vagy egyéb szolgáltatásokhoz, beleértve a szakirodalmi szolgáltatásokon kivül az egyéb tájékoztatási formákat is. A következtetésekkel pedig a könyvtári-dokumentációs szolgáltatások fejlesztési irányának megtervezését segitik elő. E meggondolások alapján van jelenleg folyamatban az AGROINFORM-nak egy szakirodalmi igény- és szokásvizsgálata, marketing módszerekkel. Mivel a vizsgálat következtetései még nem ismeretesek, szükségesnek tartom, hogy (a felhozott hiányosságok ellenére is) megemlitsem az 1970-es AGROINFORM-MAE felmérés néhány adatát illetve következtetését.

Elsőként azt a következtetést vegyük, amely a "Szakirodalmi tájékozódáshoz felhasználható nyelvismerete" kérdésre adott válaszok alapján készült. Idézek a tanulmányból: "... a termelésben dolgozók fele kizárólag a magyar szakirodalomra van utalva, de a fennmaradó 50 %-nál is az idegennyelvü szakirodalom hatékonysága illuzórikus, mivel a nyelvismeret foka ismeretlen."

A második következtetés, amely tulajdonképpen a fentit támasztja alá, a magyar nyelvü folyóiratokmak első helyre sorolása az egyes dokumentumtipusok rangsorolási kérdésénél.

A következő kérdéscsoportra adott válaszok eredményét ugy idézem, hogy a későbbiekben visszatérek rá. A kérdés igy hangzott: "Segitségére van-e a munkahelyi könyvtár a szakirodalom hasznositásában?" A válaszadók 66 %-a nemmel válaszolt. A szöveges válaszokból kitünt, hogy az üzemek - főként tsz-ek - nagy többségében nincs munkahelyi szakkönyvtár, illetve kézikönyvtár.

## AZ IGÉNYEK KIELÉGITÉSE

A szakmai információk kibocsátása, illetve feldolgozása és közreadása, a felhasználóhoz való eljuttatása rendszerben történik. Az élelmiszergazdaság átfogó információs rendszere magában foglalja a szakirodalmi tájékoztatást is. Főprofilu tájékoztatási intézet a tárca területén a MÉM Információs

Központja, amely központi szolgáltatásokkal, elsősorban kiadványok (referáló lap, szemlék, gyorstájékoztatók) közreadásával és terjesztésével végez folyamatos szakirodalmi tájékoztatást. Jelenleg nyolc olyan kiadványa van, amely a gyakorlatban dolgozó szakemberek szakirodalmi tájékoztatását hivatott szolgálni. Ezek közül a legnagyobb példányszámu a Mezőgazdasági Világirodalom, amely ugyszólván minden magyar mezőgazdasági szakemberhez eljut, és általános tájékoztatást nyujt a világ különböző országaiban elért müszaki-tudományos eredményekről. A központi szolgáltatások körébe tartoznak a tárca mellékprofilu tájékoztató intézeteinek és a szakterületi tájékoztatási bázisoknak ilyen tevékenységei is. Sőt, az első fejezetben emlitett szükséglet- és igénymeghatározó tényezőkből következően más tárcák, ágazatok tájékoztató intézményeinek központi szolgáltatásain keresztül is áramlanak az információk a mezőgazdasági üzemekben dolgozó szakemberekhez. Nem célom és nem is kivánom a központi tájékoztatási szolgáltatások tartalmi vagy formai jegyeit külön-külön számbavenni és értékelni. Inkább annak a kérdésnek a felvetése érdekes, hogy ezek a szolgáltatások alkalmasak-e arra, hogy az igényeket - az általam vázolt csoportok szerint - kielégitsék. Szembetünik, hogy a problémák a döntések előkészitésének igényénél és a különböző szinteken fellépő igényeknél vannak. A döntéselőkészitő tájékoztatási igény a folyamatos tájékoztató szolgáltatás mellett a visszakeresőt is megkivánja. Ez pedig gyönge pontja a tájékoztatási rendszernek. A szakképzettség fejlesztési igényét a jeladó szakirodalmi tájékoztatás nem elégiti ki. A központi szolgáltatás fejlesztésére, kibővitésére és differenciálására (adatbankok, a számitógép felhasználásával történő tájékoztatás) éppugy szükség van, mint használhatóságának és használatának erősitésére.

A jelenlegi központi szolgáltatások két nagy csoportra bonthatók:

1. A felhasználói csoporthoz való érkezéskor közvetlen felhasználható tájékoztatás,
2. A felhasználói csoporthoz való érkezéskor is csak áttételesen használható tájékoztatás.

Ha feltételezzük az optimális helyzetet (pl. azt, hogy egy mezőgazdasági termelőüzembe valamennyi lehetséges illetve kapható tájékoztatás beérkezik), a felhasználás hatékonyságát a belső áramlás, illetve további feldolgozás befolyásolja. (Más kérdés, hogy az ilyen optimális helyzet is ritka.)

Az 1. csoportnál az ujbóli felhasználást, vagy a 2. csoportnál a további feldolgozást a már emlitett helyi információs szervezet végezhetné el. Teljes egyetértéssel idézem VAJDA Erik véleményét a III. Országos Könyvtárügyi Konferencián elhangzott felszólalásából: "... a felhasználók társadalmilag és gazdaságilag kialakult kisebb-nagyobb csoportjai mellett ki kell alakulniuk és tovább kell fejlődniük a jeladó (és minden egyéb) tájékoztatás gyüjtésére, szelektálására és továbbitására szolgáló helyi információs rendszereknek."

De!! Nem nehéz ennek megvalósulását elképzelni ott, ahol már jelenleg is létezik egy helyi információs szervezet valamilyen szakirodalmi bázis formájában. A mezőgazdasági termelőüzemekben azonban jelenleg nem beszélhetünk erről - kivételnek csak azokat lehet emliteni, ahol a gazdaságban kutatólaboratórium müködik, vagy kutatás folyik. A több mint tizéves erőfeszités, hogy a mezőgazdasági üzemekben szakkönyvtárak létesüljenek, nem járt kellő eredménnyel. Még könyv és folyóirat tekintetében sem sikerült ez az elgondolás, még kevésbé az egyéb dokumentumok, továbbá a feltárás stb. tekintetében. Itt utalok vissza az igénykutatásból származó adatokra, miszerint az üzemek nagy részében nincs szakkönyvtár, illetve a megkérdezettek 66 %-a ugy nyilatkozott, hogy a munkahelyi könyvtár nincs segitségére a szakirodalom hasznositásában. Személyes tapasztalataimra - de irásos véleményekre is - utalva, meg szeretném jegyezni: ebben közrejátszik az a tény is, hogy a mezőgazdasági szakemberek jó részének nincs meg a kellő kulturája a szakirodalom használatában. Témánkhoz ez is szorosan kapcsolódik és az oktatás, továbbképzés problémáira mutat.

## FEJLESZTÉS ÉS ELKÉPZELÉSEK

Nem tünik talán a fentiekhez képest ellentmondásnak, ha a fejlődés utjának első állomásaként mégis a helyi információs szervezet kialakitását tartom szükségesnek. Viszont az eddig kialakult elképzelésektől eltérően ugy gondolom, hogy ennek az alapja nem feltétlenül egy szakkönyvtár kialakitása.

A szakkönyvtár létesitésének, müködésének kialakult normativái, szabályai vannak. Ha ebben a körben gondolkodunk, akkor rögtön a nehézségek tünnek elő - a közel 2700 mezőgazdasági termelőüzemben (tizezer hektárosoktól a néhány száz hektárosokig) egy szakkönyvtári hálózat kialakitása nagy anyagi áldozatokkal járna és fölösleges párhuzamosságokat eredményezne. Fel kell oldani azt a merevséget - a mezőgazdasági termelőüzemek vonatkozásában - amely a helyi információs szervezettel kapcsolatban kialakult.

A szervezet felépitésére vonatkozóan olyan általános modell ajánlása, amely egyaránt minden gazdaságban alkalmazható, nem lehetséges. Nem is csak a gazdaságok nagyságrendbeli különbségei, hanem egyéb eltérő sajátosságok miatt sem. Mondhatnók azt, hogy szinte valamennyi gazdasági információs szervezet megtervezése egyedileg kell, hogy történjék. Ami azonban általánosan érvényes:

- a szervezet irányitását, müködtetését egy felelős személynek (vagy személyeknek, a nagyságrendtől függően) kell ellátnia. "Információs mérnök"-nek nevezhető az irányitó személy, aki a gazdaság céljait, feladatait, terveit behatóan és szakszerüen ismeri, áttekintése van az ágazat tudományos és müszaki-gazdasági helyzetéről, valamint ismeri a tájékozódási forrásokat, szolgáltatásokat és azok használatát. Rendelkezik a feltáró eszközök alkalmazásának ismeretével;

- a szakirodalmi tájékoztatási szervezetet az üzem illetve gazdaság belső, saját helyzetére vonatkozó szakmai (számviteli, közgazdasági stb.) információs rendszerével egységben kell létrehozni. E szervezet működésének része az üzemből kifelé áramló információs tevékenység is. (Felső vezetés tájékoztatása, partnerek tájékoztatása stb.);
- a szakirodalmi információk belső áramlásának határozott rendjét és rendszerességét kell kialakitani, ugyszólván a gazdaság valamennyi posztján dolgozókig, szelektiv módszerekkel;
- a belső információs szervezetnek meg kell könnyitenie az információk megszerzését a felhasználó számára. A szervezet elsősorban nem saját dokumentumbázisra alapozva működik, a saját bázis kialakitásakor pedig elsőrendü szempontként nem a megőrzést veszi figyelembe. Feltáró rendszerét is ennek figyelembevételével alakitja ki.

A helyi információs szervezetek kialakulása és fejlődése nélkül a központi szolgáltatások fejlődése is visszaszorul, hatékonysága csökken. Elmondható ez forditottan is - a központi szolgáltatások fejlesztése nélkül a helyi információs szervezetek működése, fejlesztése sem biztositott.

Szerepet kell kapniuk a gazdaságok helyi információs szervezeteinek ellátásában a szakegyetemek kifejlesztendő szolgáltatásainak, különös tekintettel azok regionális feladataira. A helyi információs szervezet legfontosabb követelménye, hogy alkalmazkodjék a környezethez, amelyben működik és amelyet szolgál.

# A szakirodalmi ellátás pénzügyi nehézségei és a megoldás alapvető irányai

ZSIDAI JÓZSEF

A tudományos és szakkönyvtárak szakmai tanácskozásain, valamint a fenntartó szervekkel folyó érintkezések során mindjobban fokozódik a szakirodalmi ellátást féltő aggodalom. Ebben a kérdésben a szakmai felelősségtudat már-már kinzó szorongássá válik. Talán azért, mert igen komolyan vesszük hivatásunkat, vagy azért, mert a sulyosbodó pénzügyi gondok felszámolásának utját nem találjuk.

Ebben az irásban arra szeretném irányitani a figyelmet, hogy miközben a szakirodalmi beszerzések dolgában a sorvadás tényleges veszélyével állunk szemben, a megoldás módozatai jobbára a több pénz és még több pénz kö-

vetelésévé torzulnak. Ez nagy hiba! Semmiképpen sem fogadható el az a gyakori álláspont, amely uj feladatot, sőt napi problémamegoldást ujabb pénzösszegek nélkül fogadni sem akar. A jelenlegi körülmények között megfontolt, de bátor kezdeményezések nélkül a szakirodalmi ellátás beszükülésével kell számolnunk.

## A SZAKIRODALMI ELLÁTÁS PÉNZÜGYI NEHÉZSÉGEI

Az emlitett pénzügyi nehézségek több tényező együttes jelentkezéséből adódnak.

### ÁREMELKEDÉS

Néhány példa:

| Folyóiratcim | Ft/1961 | Ft/1968 | Ft/1973 | az 1961 %-ában |
|---|---|---|---|---|
| - Chemical Abstracts | 6210 Ft | 74 200 Ft | 126 780 Ft | 2041 % |
| - Neues Jahrbuch für Geologie und Paleontologie Abhandlungen | 2063 Ft | 5521 Ft | 9000 Ft | 436 % |
| - The Physical Review | 1290 Ft | 4095 Ft | 15 480 Ft | 1193 % |

Az elmult 10-12 év alatt a folyóiratok áremelkedése átlagosan 300-400 % között mozgott. Ez önmagában is messze meghaladja a nemzeti jövedelem évi 5-6 %-os emelkedésének ütemét, amely tendencia ebben a dologban is az eligazodás iránytüje és a kivánalmak mérséklője lehet.

### FOLYÓIRATOK SZÉTVÁLÁSA (POLARIZÁLÓDÁS)

A tisztább profilok kialakitása miatt a folyóiratok szüntelenül polarizálódnak. Különösen a testületi, intézményi közlemények, mint pl. az akadémiai, kutatóintézeti, egyetemi periodikumok szükitik osztódással szakterületeiket. Ez szinte kivétel nélkül áremelkedéssel jár együtt, mert a korábbi egyetlen folyóirat utódjaként jelentkező 3-4 folyóirat érthetően magasabb költségekkel állitható elő.

Például:

| | |
|---|---|
| Revue de l'Industrie Minerale 1972-ig | 1430 Ft |
| Ugyanez 1973-tól: | |
| Industrie Minerale | 1210 Ft |
| Industrie Minerale. Mine. | 500 Ft |
| Industrie Minerale. Metallurgie | 912 Ft |
| Összesen: | 2622 Ft |

A szétválással bekövetkező áremelkedés 83 %.

## UJ FOLYÓIRATOKRA IRÁNYULÓ IGÉNY

A könyvtárosnak kétfajta ujdonsággal kell szembenéznie. Egyrészt ténylegesen uj folyóiratok indulnak, másrészt a felhasználói igények változása is olyan kiadványok megrendelését teszi gyakran szükségessé, amelyek eddig nem jártak az adott könyvtárba. Például a miskolci Nehézipari Müszaki Egyetemen a számitógép oktatásának bevezetése és a hidrológus mérnökképzés meginditása nyomán - többek között - a tanszékek számára uj folyóiratok beszerzése vált szükségessé.

A könyvek tekintetében a pénzügyi feszültség csak azért érezhető enyhébbnek, mert az árak egy cimhez kötődve évről-évre nem élnek tovább ugy, mint a folyóiratoknál (bár többkötetes müveknél, kumulációknál ez is előfordul, de az alábbi adatok a müszaki és természettudományos kiadványoknál itt is igen jól szemléltetik a rendkivül magas árakat:

- Gmelins Handbuch der anorganischen Chemie,
  Silber B Teil. 1. Flg 1971. Weinheim — 11 664 Ft
- Landolt-Börstein, New Series III/6
  1971. Berlin-Heidelberg-New York — 11 160 Ft
- Ullmanns Encyklopadie I.
  1972. Weinheim — 5130 Ft
- Vacuum Metallurgy
  1971. New York-London-Amsterdam — 4950 Ft
- Flügge: Handbuch der Physik IX.
  1971. Berlin-Göttingen-Heidelberg — 4104 Ft
- Chemical Abstracts Collective Index
  5. 1947-1956. 41-50 vol.
  6. 1957-1961. 51-55 vol.
  7. 1962-1966. 56-65 vol.
  8. 1967-1971. 66-75 vol. — 625 968 Ft

Napnál világosabb, hogy az itt vázolt legfőbb irányokat pénzügyileg nem tudjuk követni. Ha kizárólag költségvetési manőverré minősitenénk a kétségtelenül sulyos probléma megoldását, akkor pl. a nagy könyvtáraknál minimális fejlesztésként szükségelt 15-20 %-os plusz igény, intézményenként évről-évre egymillió Ft körüli többletköltséggel terhelné a költségvetést (80-90 %-ban kemény valuta fedezettel). A továbbhaladás csak magasfoku ésszerüsitéssel, a szakirodalmi ellátás optimalizálásával és az ehhez kapcsolódó hazai és nemzetközi munkamegosztással képzelhető el.

## A SZAKIRODALMI ELLÁTÁS OPTIMALIZÁLÁSA

Az eddig elmondottak talán kellőképpen bizonyitják, hogy a gátlás nélküli szakirodalmi beszerzéseket, az ujabb százezreket és az uj folyóiratok tucatjait sürgető követeléseket a legnagyobb könyvtárakban is ésszerü keretek közé kell szoritani. A beszerzendő cimek korlátozására, fokozottabb válogatásra, az ökonómia sugallta kritikusabb döntések kimondására kell áthangolódni. (Jó példa a Budapesti Müszaki Egyetem Központi Könyvtára, amely az elmult évek során a folyóiratcim anyagot mintegy 900-zal csökkentette). Elemző vizsgálatokkal és statisztikai tényekkel szükreszabottan és konkrétan kell megállapitani a beszerzendő folyóiratok körét, cimeit. Csak azoknak a folyóiratoknak a megrendelése látszik ésszerünek, amelyekre a kutatási igények igen sürün, évente legalább 8-10 alkalommal ráirányulnak. Ezt a módszert a vizsgálódási "technológiát" és a konkrét eredményt nevezzük a szakirodalmi ellátás optimalizálásának. Lássunk néhány példát.

Budapesti Müszaki Egyetem Központi Könyvtára

Hidrosztatikus csapágyak

38 folyóiratban 215 cikk, de
4 folyóiratban a cikkek 25,5 %-a

Termékek müszaki ellenőrzése

217 folyóiratban 902 cikk, de
15 folyóiratban a cikkek 42 %-a

Veszprémi Vegyipari Egyetem

Folyóiratok igénybevétele

316 féle folyóiratban 6015 kérés szóródott, de
30 féle folyóiratban a kérések 52,6 %-a volt

Nehézipari Müszaki Egyetem (Miskolc)

Tengelykapcsolók

336 féle folyóiratban 1687 cikk, de
15 folyóiratban a cikkek 54 %-a

Gépelemek

2458 féle folyóiratban 21 648 cikk, de
130 féle folyóiratban a cikkek 62 %-a,
130 folyóiratból 10 vezető folyóirat
(30-nál több cikk)

Az öt vizsgálati dokumentáció mindegyike másfajta módszer eredménye. Egységes képet, félreérthetetlenül egyértelmü bizonyitékot látunk azonban atekintetben, hogy mindegyik szakterületen igen kevés számu vezető jellegü

folyóirat közölte az ismeretek zömét. Némi bátorsággal kimondhatjuk, hogy olyan szakterületek is, mint pl. a matematika, kohászat, elektronika, fizika, gépészet, 30-nál több, Magyarországon valóban nélkülözhetetlen, világszinten vezető folyóiratot nem tudnak a listára kínálni. A többi olvasott folyóiratban a szakirodalom szóródása annyira nagy, hogy azok előfizetése rendkívül gazdaságtalan. A veszprémi egyetemi könyvtárban kimutatták, hogy 1971-ben 869 olyan cikket kértek az olvasók, amely náluk nem található folyóiratban jelent meg, így külföldi könyvtárközi kölcsönzéshez folyamodtak. Az ezzel kapcsolatos reprográfiára 50 875 Ft-ot forditottak. Ha rendelkeztek volna a szükséges folyóiratokkal, azokra egyetlen év alatt 2,6 millió Ft-t kellett volna költeni! Ha egy folyóiratot évente egyszer sem, vagy öt évig nem vesznek kézbe, akkor attól a könyvtárat, a költségvetést mentesiteni kell.

Az optimalizálási folyamat elkerülhetetlen. A nagy könyvtárakban folyó eziránu igen gondos vizsgálódások és merész intézkedések is ezt bizonyitják. Megvan a remény arra, hogy jelentős tartalékok mozgósitását végezzük el, egyidejüleg az érdeklődés sodrába jutó értékes irodalom jobb kihasználását is előmozditjuk.

Az optimalizálás módszere külön szót érdemel. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy találékonyságban, eredetiségben nincs hiány. Megbizhatónak, immár beváltnak tünik az a gyakorlat, amely jelentős kutatási téma eredményes elvégzése során feldolgozott nagymennyiségü irodalom statisztikai elemzését adta. Azért is érdekes és eredeti ez a módszer, mert a kutatási terven kivüleső, utólagos eszmélés termékéről van szó. Ujabban a nemzetközi szintü referáló lapok (abstract-ek, ref. zsurnal-ok) tömöritvényeinek statisztikai értékelésével a legsürübben referált folyóiratok cimeit állitják össze. Ezzel a módszerrel óvatosan kell élnünk. A "világstatisztikát" a hazai kutatási és termelési strukturával korrelációba kell állitani, s az igy módosult lista tekinthető sajátos szükségleteink foglalatának.

## KOOPERÁCIÓ

Jó öt-hat éve annak, hogy a szakirodalmi "kooperációs körök" gondolatának megfogalmazása után a tetteké lett a szó, s a kezdeti eredmények valóban nem csekélyek. Az egy-egy szakterület optimális szakirodalmi ellátásáért szerveződő munkamegosztás elve kétségtelenül korszerü koncepció, a gazdasági élet bevált gyakorlata. Az okos gondolat azonban általános gyakorlattá érni nem tudott, s most a megtorpanás okait kell keresnünk, mert hogy zátony közelében vagyunk, azt két dolog tudatja:

- az eredményesen dolgozó közösségek száma alacsony, a legtöbb szakterületen a kooperációs körök meg sem alakultak, vagy gyakorlatilag nem müködnek;
- a legjobb "társulatok" (pl. matematika, fizika, kémia) müvelni való földet, közös tennivalót ma már alig találnak.

Nem a koncepció elvetésére kell most készülnünk, hanem a munkaközösségeket éltető kohéziós erők természetének feltárásával, megértésével tartozunk. Türelemre, körültekintő próbálkozásokra van szükség, de a továbbhaladás utjainak egyengetése könnyebb lesz (vagy nehezebb!), ha a gazdasági élet analóg törekvéseiből tapasztalatokat meritünk, adaptálunk, s főként, ha okulunk a kudarcokból.

Mindennemü kooperációs tevékenység életképessége szigoru törvényszerüségekhez van kötve. Ilyenek például:

- Kooperáció materiálisan érzékelhető kölcsönös előnyök nélkül nem létezik. Nem elég az előnyök potenciális lehetősége, hanem az előnyök folyamatos funkcionálása kivántatik meg.
- Az életképes munkamegosztásban a felek egyenranguak. Hasznot a ráforditott munka és pénzeszközök arányában élveznek.
- Általában csak olyan uj célok, feladatok hozzák össze tartósan a partnereket, amelyek külön-külön elérhetetlenek.
- Régi, megszokott adottságok megváltoztatása (mint pl. folyóirat-rendelés összehangolása) a kudarc biztos igérete, mert valakinek az érdeke csorbulna.
- Az együttmüködés feltétlen követelménye a kölcsönös és megbizható szolgáltatóképesség (pl. xerox).
- A tagoknak szabad pénzeszközökkel és döntési joggal kell rendelkezniük.
- A közremüködők érzékenysége, szubjektiv presztizse alapvető momentum.

Nehézségeink jó része ezeknek a tényezőknek nem eléggé gondos mérlegelése miatt adódik. A probléma - véleményem szerint - azért kinos, mert az együvétartozás lényegét képező materiális kölcsönösség léte, lehetősége nem hasonlitható pl. a gazdasági kooperáció konkrét nyereség-összegben kifejezhető hasznához.

A tisztes eredmények kell, hogy ujabb és ujabb erőfeszitésekre sarkalljanak bennünket. A veszprémi példa döbbenetesen szemlélteti, hogy az okos munkamegosztásra támaszkodó "állományt teremtő politika" mérhetetlen pénzügyi tartalékok mobilizálására képes. Nincsen kizárva, hogy a kooperációhoz tapadó és jól irányitott könyvtárközi kölcsönzés megsokszorozhatja saját állományunk értékét, példátlanul tágithatja szakirodalmi gyüjteményünk határait. A tartalékok egyként ott feszülnek a regionális, az országos és a nemzetközi fejletlen, következésképpen kiaknázhatatlan kapcsolatokban.

A hazai kooperáció érlelődésére és mozgékony funkcionálására azonban jó ideig még várni kell. A már emlitett materiális kölcsönösség ügyes megfogalmazása és "üzembehelyezése" előtt a kisebb közremüködő könyvtárakban mindenekelőtt a kádergondokat kell enyhiteni és a xerografálás technikai feltételeit kell megteremteni. Ezek nélkül szolgáltatóképességről nem lehet beszélni.

A nagy könyvtárak, amelyek fenntartóik szolgálatán kivül országos feladatokat is ellátnak, a jelenlegi körülmények között a külföldi könyvtárak állományára támaszkodhatnak a legnagyobb biztonsággal. Célszerünek látszana szerződést kötni pl. szovjet, NSZK-beli, angol és holland könyvtárakkal avégből, hogy az optimalizálás során kirekesztett szórványirodalom gyors beszerzését lehetővé tegyük. A telex alkalmazása és önálló valutakeret ebben a programban létfeltétel. Feltehetően nem nagy összegü valutára van szükség, de mindenképpen csak ezen az uton-módon lehet boldogulni, mert a magyar irodalmi tarsoly az egyenértékü cseréhez meglehetősen sovány.

x

Az optimalizáció és azzal szoros összhangban a sokrétü kooperáció kiépitése nem a szakirodalmi ellátás korlátozására és a választék csökkentésére irányul, hanem a legnagyobb takarékosság elve alkalmazásával és a pénzeszközök célszerü felhasználásával a legfontosabb szakirodalmi termékek beszerzésére koncentrál. Ezáltal tetemes költségek nem szabadulnak fel, sőt a költségvetést ezután is jelentős többletigénnyel bombázzuk, de ez az igény nem lehet nagyobb a népgazdaság teherbiróképességénél, amelyet az emlitett tartalékok emelnek a kivánt szintre. Meggyőződésem, hogy a közeli években ezen az uton kell haladnunk.

# Számok faggatása

WALLESHAUSEN GYULA

Unalomig ismételgetett igazság a statisztika szükségessége, s a könyvtárosok szorgalmasan strigulaznak, majd összesitenek sorokat, oszlopokat, hogy az év végén kitölthessék a kérdőiveket. Olykor szöveges jelentésben magyarázzák is a számokat: mentegetik vagy kiemelik, esetleg - a fejlődést kidomboritandó - az elmult évekéhez hozzámérik, de többnyire csak a saját adataikhoz.

A statisztika egyik fő haszna pedig éppen az, hogy a falakon tuli tájakat is ábrázolja, s rávilágit olyan összefüggésekre, amelyek egyébként homályban maradnának. Ezt igyekszik elősegiteni a Müvelődésügyi Minisztérium Statisztikai osztálya összeállitásában megjelent Statisztikai Tájékoztató, amely 1935 tudományos és szakkönyvtár 1970. évi adatait tartalmazza.

A kötetet feltétlenül érdemes átlapozni, de talán többet mondunk, ha a részletes ismertetés helyett, néhol megállva, az adatok mögé igyekszünk tekinteni.

## HOL A KÜSZÖB?

A könyvtár több ismérve közül feltétlenül a legfontosabb: bizonyos kötetszám jelenléte. Mennyi legyen a küszöb? Már Toldy Ferenc megállapitotta, hogy jó könyvtáros a kis gyüjtemény kötetszámát is szinte megsokszorozza, mégis bizonyos alsó határ megállapitására szükség volna. A nemzetközi ajánlások és a gyakorlat e tekintetben szabad kezet adnak, s igy nem róható fel a kiadvány hibájául a kétszázas kötetszámot el sem érő 39, továbbá az ötszázas állomány alatti 177 könyvtár felvétele.

A kötetszám mellett érdemes elidőzni, mert a mennyiségi határ minőségi határt is jelent. Ez történelmileg és szakterületenként változó - Hess András korában néhány tucat könyv már jelentős gyüjteménynek számitott -, jelenleg a könyvtár szerintünk valahol ezer kötetnél kezdődik. Az ennél kisebb gyüjtemény szakirodalmi szükségletet nem elégithet ki, legfeljebb néhány - tiz-tizenöt - szakember agyát tehermentesiti bizonyos adatok tárolásától. (Olyasféle szerepet tölt be az efféle kis gyüjtemény, mint egy szorzótábla a könyvelő asztalán).

Nem kétséges: e magasabb köszöb csufitaná a képet, hiszen 462 gyüjtemény (a kötetben szereplők 23 százaléka) nem éri el az ezres állományt. Kárpótlást nyujthatnának e "veszteségekért" a kötetből kimaradt ismeretlen számu könyvtárak (a müszaki főiskolai, a hálózaton kivüli, továbbá az egyházi könyvtárak) adatai, egyben reálisabb kép rajzolódnék ki, s a nemzetközi összehasonlitást is könnyitené.

S mi legyen a küszöb alatti könyvtárakkal? Létezésükről tudunk, teljes kirekesztésük hiba volna. Megelégedhetnénk számuk teljesen elkülönitett sommás jelzésével, de ne vegyüljenek a százezres könyvtárak adataival. Igaz, hogy jelenlétük - egy kivételével - csupán a C kategóriát terheli, mégis zavarják a tisztánlátást.

## ÁLLOMÁNYALAKITÁS

A fentiek ne támasszanak félreértést: az a könyvtár, amely rangját meghatározó döntő elemként kötetszámát emlegeti, hamarosan saját bőrén érezheti holt anyaga (többespéldányok, gyüjtőköre határán tuleső, tévesen állományba iktatott müvek, elavult vagy jelentéktelen fércmunkák) sok pénzt, teret, személyzetet lekötő nyügét.

A korszerü szemlélet megteremtette az állományalakitás fogalmát. Ennek egyik oldala a gyarapitás.

Voltak évek, amikor a teli marokkal osztott pénz könnyelmü vásárolásokra, mivel szük volt a választék, több tucat-példányos beszerzésekre késztette a könyvtárakat. Ma azonban, amikor a piac bő terítéket kinál, s az olvasói-használói igények is alaposan megnövekedtek, a fenntartók olyannyira fogukhoz verik a garast, hogy 57 könyvtárnak egyetlen fillér sem jutott állománygyarapitásra. E könyvtárak közül 23 csupán ajándékokból bővitette állományát, de 24 ki sem nyitotta leltárkönyvét 1970-ben!

Az állományalakitás másik oldala az apasztás. Az 1935 könyvtár gyarapitásának (1 463 830) és csökkentésének (508 674) arányát kielégitőnek találhatjuk. Az apasztás átlaga 34 százalék. A legnagyobb mérvü kivonást az "A" tipusu könyvtárak végezték: a 49 százalék világosan e könyvtárak nyomasztó helyhiányára vall. Elgondolkoztató azonban, hogy a 94 "A" tipusu könyvtár közül csupán 51 törölt több-kevesebb kötetet. (A többi - 43 - könyvtárból talán egyetlen kötet sem veszett el, amelyet törölni kellett volna?)

Itt jegyezzük meg: az állományapasztás meggondolatlanságokra is csábithat s ugy érezzük, itt nincs minden rendben. Egyes könyvtárak fölöspéldány-jegyzékeit átnézve, olyan müveket találtunk (pl. 1848 előtti ritka hazai kiadványokat vagy becses külföldi könyveket), amelyek sorsát nem ismerjük. Vajon mi történik ezekkel, ha senki nem igényli? És: a felajánlott müvek mindegyike valóban fölöspéldány? Nem keveredett közéjük gyüjtőkörön kivüli értékes mü is?

## AZ IDŐSZAKI KIADVÁNYOK ARÁNYA

Az időszaki kiadványok térhóditása, növekvő aránya közismert s ez a gyarapodás adataiban is tükröződik: amig az 1935 könyvtárban a könyv- és időszaki kiadványok összállományból (elhanyagolva most a kéz- és gépiratokat, valamint az egyéb dokumentumokat) az időszaki kiadványok kb. 18 százalékkal részesednek, ("A" tipusuaknál: 18,3; "B"-nél: 17,2; "C"-nél 17,6 százalék) addig az 1970. évi gyarapodásnak 23 százaléka időszaki kiadvány.

További összefüggésekre lehetne még rámutatni, ha az időszaki kiadvány fogalmát minden könyvtár és minden, a statisztikai adatgyüjtésben, nyilvántartásban érdekelt szerv egységesen értelmezné.

Ime, két meghatározás.

1. Az MM statisztikai jelentőive szerint "időszaki kiadvány minden olyan mü, amely ugyanazon cim alatt rendszeresen vagy rendszertelen időközökben folyamatosan jelenik meg." Ez a meghatározás lényegében megegyezik az Msz 2155 (Könyvtári elnevezések és meghatározások) szabványéval.

2. A hazai kiadványstatisztika időszaki kiadványt nem ismer, csupán időszaki sajtótermékét. A fontosabb fogalmak magyarázata c. kiadvány (KSH, 1967.) szerint: "Időszaki sajtótermékek: a napilapok és folyóiratok, tehát a bizonyos időközökben rendszeresen megjelenő sajtótermékek. (1958-tól a Népsport c. lap a napilapok között szerepel.)"

A két meghatározás különbsége nyilvánvaló, s a könyvtárak gyakorlata a kettő között vergődik - ingadozik. Nem lehet vitás, hogy az időszaki kiadványok 1. szerint - tág - értelmezése a könyvtár szempontjából lényegesen előnyösebb, egyszerűbb, olcsóbb: az időszaki kiadvány egy-egy számának (kötetének) egyedi müként való feldolgozása legalább tizszer annyi munkát - időt stb. emészt fel, mint időszaki kiadványkénti nyilvántartása.

Az időszaki kiadványok szükebb 2. értelmezése kapcsolatban áll az engedélyezési eljárással. A hivatalos statisztikai kiadványokban szereplő "időszaki sajtótermékek" száma megegyezik a Tájékoztatási Hivatal által nyilvántartott engedélyezett folyóiratok és napilapok számával, 1970-ben 859-cel.

## HÁLÓZAT

A 20 hálózat közül legnagyobb - 387 könyvtárral - az orvostudományi, - de nem biztos. Lehet, hogy a müszaki termelési megelőzi, ez utóbbiak számát ugyanis nem lehet megállapitani, mert a tárcaközpontok (pontosabban: alközpontok) szerinti bontás összesitése hiányzik.

## SZEMÉLYZET

Az 1935 közül "csak megbizott személy" kezén 845 könyvtár van, további 485-ben csupán nem-főfoglalkozásu könyvtáros müködik. A tudományos és szakkönyvtárak jó kétharmadának tehát nincs főhivatásu könyvtárosa!

Megdöbbenésünket csillapitja az a tudat, hogy e könyvtárak egy részének gondozását egyetemi oktatók - nem egyszer professzorok - látják el. (Több hivatásos könyvtáros tanszéki oktatóként, megbizott könyvtárkezelőként kezdte pályafutását).

Teljesen nyugodtak azonban nem lehetünk, mert e könyvtárak másik részében a "megbizott személy" valószinüleg csak papiron létezik. Talán nem sokat tévedünk, ha ugy véljük, hogy e könyvtárak azonosak a fentebb emlitett küszöb alattiakkal, illetve azokkal, amelyek rendszeres gyarapodás nélkül tengetik életüket.

Hiába töprengünk, néhány tábla nem árul el semmit (pl. az állománycsökkenés tiz szempont szerint). Nem világos, milyen korreláció van a nyitvatartási idő és a nemzetközi kiadványcsere volumene (a forditások száma, oldalszáma) között stb. Ugyanakkor hiába keresnénk néhány adatot, pedig jó lenne tudnunk, hány $m^2$ alapterületen működnek könyvtáraink; ebből mennyi a dolgozóké, olvasóké és mennyit foglalnak el a raktárak. De érdekelne a gépi ellátottság, a rendelkezésre álló katalógusok, szolgáltatások stb. E kérdésekre valószinüleg csak egy általános, egyszeri adatgyüjtés - cenzus - adhatna választ.

A számok további vallatásának utját állja a türelem: A Tempo Ktsz silány tipográfiával előállitott, zavarosan széttördelt táblái gyorsan kifárasztják az olvasó szemét. (Bár a Tempo szép munkát is kiad kezéből. Bizonyitéka az "A" tipusu könyvtárak 1971. évi adatait tartalmazó kötet.)

# Mikrokiadványok a könyvtárban

PÉTERVÁRI LÁSZLÓ BÉLA

A hagyományokhoz ragaszkodunk, ha azzal kezdjük témánk bevezetését, hogy a könyvtárak és dokumentációs intézmények mind nagyobb erőfeszitést tesznek annak a hallatlan nagy információtömegnek fogadására, feldolgozására, tárolására és használatba bocsátására, ami nap mint nap feléjük áramlik. Annak ellenére, hogy korántsem olyan nagy ez a mennyiség, mint azt a jóslásokkal foglalkozó szakirodalmi adatokból várni lehet, mert az irodalom és a kutatóintézetek szakosodásával az információk felhasználóinak köre is széthuzódik, nem lehet ezt a problémát lebecsülni.

E kérdéskörben vizsgálódásunkat arra a területre korlátozzuk, amely mindinkább előtérbe kerül és várható, hogy Magyarországon is megindul az a folyamat, melynek következtében a hazai információs rendszerekben (könyvtárakban, dokumentációs intézményekben, kutatóintézetekben) a mikrokiadványok és mikromásolatok elnyerik méltó helyüket az információhordozók körében.

A korszerü információs rendszerekben az információk (könyvek, periodikák, kutatási jelentések, müszaki tervdokumentációk, katalógusok, indexek, vállalati irodalom, iratok stb., vagyis minden grafikusan feljegyezhető

és megjelenithető dokumentum) ma már három formában jelenhetnek meg: papiron, mikromásolatban és mágneses adathordozókon. Ezek a formák párhuzamosan is létezhetnek, vagy egy-egy anyag, ill. egység mindhárom adathordozón egyidejüleg jelentkezhet, mint pl. tárolt információ, szabad szemmel olvasható index és gépi uton feldolgozott adatok vagy információvisszakereső rendszer közegeként. Ezekből - a jelenlegi könyvtári és dokumentációs viszonyokat tekintve - egyelőre csak a papiron és mikromásolatok formájában megjelent dokumentumokat kell számitásba vennünk.

E kérdéskörben elsősorban a mikromásolatok jellegével, formáival, helyzetével és a könyvtári szervezetben elfoglalt helyével foglalkozunk. Átfogó képet szeretnénk nyujtani a kérdés minden vonatkozásáról és összefüggéről, ha csak pillanatkép erejéig is. Teljességre nem törekedhetünk és korlátozott terjedelmünk miatt sem térhetünk ki minden részletre, hiszen e kérdésről az Egyesült Államokban önálló könyv is megjelent. Ezért inkább kérdésfelvető tanulmánynak tekintjük összeállitásunkat, mely közelebb hozza e problémát hazai könyvtáros közvéleményünkhöz és esetleg hasznos vitához ad kiindulópontot ezen egyáltalán nem könnyü problémakörben.

## A MIKROKIADÁS KIALAKULÁSA

Történetileg a mikrokiadás elsődleges formája a könyvtárak és levéltárak saját állományának közrebocsátásából alakult ki. Később e tevékenység önállósult vagy párhuzamosan folyt. Számtalan kiváltó oka volt, ezek közül sok ma is jelentős tényező, mint az állományvédelmi fényképezés, az egy vagy csak néhány példányban meglévő dokumentumok közreadása, a régen kifogyott (out-of-print) kiadványok ujrakiadása, az egy példányban lévő kéziratok hozzáférhetővé tétele stb. E spontánul kialakult tevékenység és igénykielégités mellett a tudatosan megtervezett mikromásolat-kiadás jóval több ismérvvel támasztja alá a különféle formában megjelenitett mikrokiadványok előnyeit. Igy az elsőszámu információhordozóval, a papirral szemben a mikrokiadványok 98 %-os helymegtakaritást eredményezhetnek. A különféle mikroformák más és más előnyöket nyujtanak, attól függően, hogy az eredeti dokumentum jellegének megfelelően kihasználható a tekercs, mikrofilmlap, lyukkártya kezelésének változatos lehetősége. Kódolt formában még gyorsabb közvetlen hozzáférést biztositanak, bár az egyszerü mikromásolatok is kb. 2/3-os keresési időmegtakaritást eredményeznek. Gazdaságosabb a nyomdai ujrakiadásnál vagy kiadásnál, mivel költségigénye csak 1/10-e a hagyományos nyomdai előállitásnak. Terjesztése és szétosztása egyszerübb, mert kb. 5000 oldal levelezőlap méretü dokumentum mikromásolatban csak kb. 1 cm vastagságu boriték, viszont papiron a terjedelme elérheti az 1 métert is, ha készitésénél a sok igénybevétellel számolva 100 gr/$m^2$ sulyu papirra nyomtatták azt. Másolási teljesitményben a leggyorsabb nyomdagépet is felülmulják a mikromásoló berendezések, mivel 650 oldal/másodperc sebesség is könnyen elérhető. Hordozórétege tartósabb a legjobb iparilag gyártott papirnál, még a rövid lejáratra készitett filmek esetében is. A különféle tipusu és méretü kiadványok és dokumentumok közösen tárolhatók és használhatók.

# MIKROKIADVÁNY FORMÁK

A mikrokiadáshoz igénybe vett mikroformák tarka képet mutatnak. Ennek oka elsősorban az eredeti dokumentumok sokfélesége méretekben és feljegyzésformában egyaránt. Az átlátszó (film) és átlátszatlan (mikrokártya, mikronyomat) megkülönböztetés jelentősége ma már nem olyan fontos tényező, mint korábban, inkább csak lehetőségként kell megemlitenünk. A mikrokártya-kiadványok mikrofilmlap formában is kaphatók, és a mikronyomatok különleges helyet foglalnak el a mikroforma hierarchiában. Amig ez a két forma elsősorban a kiadást és ujrakiadást uralja teljes mértékben, az egyes anyagok többszörözését kisebb mértékben szolgálja. Az átlátszó mikromásolat formák jelentősebb tényezők az információk tárolásánál, egyszerübb másolásánál, többszörözésénél, ujrakiadásánál és kiadásánál. Gazdaságosság szempontjából - a kiadást és az ujrakiadást tekintve kiinduló pontnak - a mikronyomat áll az első helyen, ezt követi a mikrokártya, majd ezután a mikrofilmtekercs és a mikrofilmlap következik. Természetesen ezt a sort befolyásolja az eredeti dokumentum jellege és a megrendelő igénye is, mivel egy-egy kiadvány - kiadótól függően - több formában, legtöbbször mikrofilmtekercs és mikrofilmlap, vagy mikrofilmlap és mikrokártya változatban kapható, s ezek közül a mikrofilmtekercs és a mikrokártya kb. 1/3-dal olcsóbb a mikrofilmlapnál.

A jelenleg kereskedelmi forgalomban lévő mikrokiadványok megjelenési formái:

1. mikrofilmtekercs
2. mikrofilmlap
3. mikrokártya
4. mikronyomat
5. mikrofilmes gépi lyukkártya.

## 1. MIKROFILMTEKERCS

A mikrofilmek tekercs formában két méretben, 16 és 35 mm-es filmszélességben kaphatók. Hosszuk az eredeti dokumentumoktól függ, de nem haladja meg a 30 métert. (Hirlapok esetében- főleg francia kezdeményezésre - elérhetik ennek tizszeresét is, de ehhez különleges olvasókészülék szükséges.) Mindkét szélességü filmtekercs orsón vagy kazettában foglal helyet. A kazetták nemcsak tárolják, hanem védik is a filmet, valamint index esetén ennek feltüntetésére szolgáló hellyel is rendelkeznek. Nagyobb terjedelmü dokumentumok: könyvek, folyóiratok, hirlapok, levéltári és irattári anyagok kiadására használatos mikroforma. Tárolókapacitása teljes tekercseknél 35 mm-es mikrofilm esetében 800-1200, 16 mm-es filmnél kb. 2000 felvétel.

## 2. MIKROFILMLAP

Kezdetben könyvtári katalóguscédula méretben (75 mm x 125 mm) készült mikromásolat forma, ujabban az A/6 papirszabványméret alapján 105 x 148

mm nagyságban használatos. Az ettől eltérő méretü mikrofilmlapok (mint pl. a MINOX : 13 x 18 cm, vagy a gépi lyukkártya: 82,5 mm x 187,3 mm) különleges feladatok ellátására készülnek, kereskedelmi forgalomba csak elvétve kerülnek. Tárolásuk boritékban, kazettában, tárolódobban vagy fiókban történhet. Kazettás és tárolódobos tárolásnál a felvételek visszakeresése és használata automatikus, a kazettán feltüntetett vagy az egyes mikrofilmlapokra felvett index, ill. a kettő együttes használata alapján. A különféle kicsinyitési arányok alkalmazásával többféle filmlap (mikrofilmlap, szupermikrofilmlap, ultramikrofilmlap) kapható. A mikrofilmlapon 60-100, szupermikrofilmlapon 200-250, ultramikrofilmlapon 3000-3500 felvétel foglal helyet átlagosan. A mikrofilmlapok és szupermikrofilmlapok könyvek, periodikák és kutatási jelentések, az ultramikrofilmlapok könyvek, katalógusok, bibliográfiák, gyártmánykatalógusok kiadására használatosak. Tárolókapacitás szempontjából az ultramikrofilmlap a legelőnyösebb mikrokiadvány forma, bár a tulzott tömörités a nagy, esetleg nem összefüggő információtömeg használatára egyes esetekben hátrányos lehet.

3. MIKROKÁRTYA

Az átlátszatlan, katalóguscédula méretü és fototechnikai uton készült mikrolapok ma már párhuzamosan kaphatók a mikrofilmlapokkal. Használatukat a különleges olvasókészülék igény ellenére viszonylagos olcsóságuk, továbbá tárolásuk és használatuk igénytelensége indokolja. A 16 mm-es mikrofilmtekercsek mikrofilmképének megfelelő kicsinyitésben tartalmazzák a dokumentumokat. Egy-egy mikrokártya 40-60 felvételt tartalmaz. Elsősorban könyvek, kutatási jelentések, hosszabb vagy csak 1-2 lapra terjedő dokumentumok kiadására, ujrakiadására használják. A mikrokártya az egyik legnagyobb multtal rendelkező mikrokiadási forma.

4. MIKRONYOMAT

Az átlátszatlan, de nem fényképészeti, hanem mikrofilm negativokról nyomdatechnikai uton készült mikronyomat a mikrokártya mellett a legrégibb kiadási forma. Mérete nagyobb, ami a tárolókapacitást növeli (100 felvétel ill. oldal) és decimális beosztásával (10 oszlop x 10 sor) a visszakeresést megkönnyiti. Könyvek és periodikák köteteinek, évfolyamainak kiadására használatos mikroforma. Nagyobb példányszámu kiadás esetén a leggazdaságosabb forma. Tárolásnál és a használatban még a mikrokártyánál is igénytelenebb.

5. MIKROFILMES GÉPI LYUKKÁRTYA

A gépi válogatás és a mikrokiadás kombinációjából született és a szabadalmak kiadásában teljes jogot nyert mikroforma a mikrofilmes gépi lyukkártya. A gépi adatfeldolgozásban használatos Hollerith-kártya 53-77. oszlopa és 1-6. sora által bezárt négyszögnek kivágott helyére illesztett mikrofilmképen hordozza a mikrofilm felvételeket. Egy mikrofilmkép 8 oldalas, kb. A/4 méretü dokumentumot tartalmazhat. A lyukkártya 1-52. és 78-80. oszlopa a dokumentum visszakeresését szolgáló lyukasztásokra vagy grafikus feljegyzésre van fenntartva.

## A MIKROKIADÁS INDITÉKAI

A mikrokiadási tevékenység kialakulásának vázolásánál jeleztük, hogy a mikrokiadás több szempontból fontos, de a használók számára csak két vonatkozásban jelentős: az egyik a dokumentum első közzététele, mint primér kiadás, a másik az ujrakiadás.

A mikroformában való közzététel a könyvtárak és levéltárak saját állományának közrebocsátásából alakult kiadói tevékenységgé, ennek külföldön és hazánkban is (MTA Könyvtára) számtalan példája van. E tevékenység jelentősége abban rejlik, hogy mikromásolatban közli első izben a dokumentumokat, amelyeknek széles skálája lehet a kéziratoktól a képekig. E tevékenység nem tekinthető teljes értékü kiadói feladatnak, de az olyan programok, mint a nagy gyüjtemények mikromásolatban való elkészitése és közzététele (US National Archives - Washington; New York Public Library stb.) feltétlenül ilyen rangot kölcsönöz. Korlátja a tiszta kiadói tevékenységgel szemben inkább csak a saját gyüjtemény hiányosságaiból adódik, de ez természetszerü és nem róható fel, hiszen csak saját egyedi példányaikat másolhatják. Ritkábbak az olyan esetek, amikor még nem publikált, vagy csak csekély számban létező (pl. kutatási jelentések, de példaként emlithető folyóirat is) dokumentumokat csak mikroformában jelentetnek meg, de ezek az egyre gyarapodó mikrokiadványok ellenére is elszigetelt jelenségek, csak részben tekinthetők kiadói tevékenységnek, inkább mikromásolat-szolgáltatásnak. (Néha a két megoldás összemosódik.)

Sokkal egyszerübb és tisztább a kifejezetten mikromásolat kiadói profillal müködő kiadóvállalatok kérdése. Ezek rendszeresen és meghatározott körben gyüjtik, válogatják, rendezik, dolgozzák fel és adják ki a programba vett könyveket, periodikákat, gyüjteményeket és egyéb dokumentumokat - szerzők szerint, szakterületek alapján vagy egyéb meghatározott szempontok alapján. Gyakorlattá vált az is, hogy a kiadói program egy vagy több alapvető bibliográfiai müre épül; igy megtörtént, hogy a kitüzött cél megvalósulása után a kiadó befejezte tevékenységét. A kiadói program meghatározott kiadványtipusra is korlátozódhat (pl. periodikákra), de a fejlődésből egyre nyilvánvalóbb, hogy a kiadói tervek szélesednek, annak ellenére, hogy a meglévő mikromásolat kiadók mellett állandóan ujabb és ujabb kiadóvállalatok jelennek meg.

## A MIKROKIADÁS ÉS JELENTŐSÉGE A KÖNYVTÁRAKBAN

Amig az 1950-es és 1960-as években a mikrofilm-szolgáltató vállalatok és mikromásolat kiadók száma lassan gyarapodott, ez a folyamat a hetvenes években felgyorsult. Ennek okát elsősorban a számitógépek mikrofilmes kimenetének megoldásában és ezzel összefüggésben a gyors adatszolgáltatásban, a mérsékelt kicsinyitésü mikromásolatokkal szemben az erősebb kicsinyitésü szuper és ultra mikrofilmlapok, a többcsatornás mikrofilmtekercsek megjelenésében kereshetjük. A gyors fejlődés másik oka, hogy egyre több vállalkozás hirdet teljes gyüjteményeket, több ezer kötetből

álló könyvtárakat, ami a szakkönyvtárak és szakemberek számára egyaránt komoly segitséget jelent, különösen ha az alábbi három szempontot nézzük: a már ritka dokumentumok beszerezhetősége, 96 - 99,9 %-os helymegtakaritás, és a beszerzés költségének kb. 1/3 vagy 1/4-re csökkenése. A nagy felfutással együtt kialakult a korábbi, szinte anarchikusnak tünő mikroforma alkalmazással szemben az a gyakorlat, amely a retrospektiv és eredeti mikrokiadást figyelembe véve,

- a 35 mm-es mikrofilmtekercset (periodikák, régi és ritka könyvek),
- a mikrokártyát és mikronyomatot (kutatási jelentések és nagyobb gyüjtemények),
- a mikrofilmlapot (müszaki és kutatási jelentések, egységekre osztható dokumentumok, mint folyóiratszámok, cikkek stb.) ill. a mikrofilmlapot (mint a retrospektiv kiadásnál),
- a 16 mm széles kazettás mikrofilmtekercset (komplett könyvgyüjtemények és információs összeállitások), és
- a mikrofilmes gépi lyukkártyát (szabadalmak és egyéb rövid, kb. 8 oldal terjedelmü dokumentumok) használja.

A könyvtárosok és dokumentalisták körében mind inkább hangot kap az a szempont, hogy a jövő tudományos könyvtárai számára alapvető eszköz lesz a mikromásolat, legyen az primér vagy retrospektiv mikrokiadvány. Ehhez a mikromásolatoknak nemcsak azok az előnyei adják meg a jogosultságot, amiket a bevezetőben felsoroltunk, hanem az is, hogy a könyvtárak és dokumentációs központok funkciója kibővül, sőt részben meg is változik. Igy a hagyományos könyvtári és dokumentációs rendszerekkel szemben a mikromásolatokon épülő állomány biztosithatja a tömör tárolás révén nagy információmennyiség egyszerü és gyors szállitását, több száz ill. ezer oldalnyi információ egyidejü másolását, az automatikus gépi tárolást és visszakeresést, szükség szerint az egyes dokumentumok szabad szemmel olvasható formában való rögzitését.

A kérdés mélyére tekintve azonban vannak olyan problémák, amelyek feltétlenül gondolkodásra késztetnek. A mikrokiadványok használatának, éppen ugy mint minden más célból készült mikromásolatnak nemcsak előnyei, hanem korlátai is vannak. Ezek az előnyök és korlátok a kiadói tevékenységgel összefüggésben három szempontból vizsgálandók meg, mivel itt nem pusztán kényszerü vagy szabadon választott másolástechnikai alkalmazásról, hanem tudatos állományépitő: szerzeményező, állománykiegészitő vagy állományalapitó tevékenységről van szó.

A mikrokiadványokkal kapcsolatos müszaki problémák:

1. Szabványos formában készültek-e a másolatok?
2. Élettartamuk a fotóanyag maximális élettartamának felel-e meg?
3. A felvételtechnika eredménye (kicsinyités, felvételezési sorrend) használható-e az átlagos olvasó-, vagy olvasó-nagyitó készülékekben?

4. A mikromásolatok milyen védelmet kapnak (kazetta, doboz, orsó)?

5. A mikromásolatok minősége megfelelő-e?

A mikromásolatokkal kapcsolatos ügyviteli kérdések:

1. A mikrokiadvány többet tud-e nyujtani technikai és bibliográfiai szempontból, mint pusztán az eredeti?

2. A kiadónak vannak-e már tapasztalatai a korszerü mikrokiadás technikájában?

3. Előfizetés alapján vagy jegyzékből választva szállitja-e a kiadványokat?

4. Rendelkezik-e a kiadó az eredeti filmmel, használ-e közbülső másolatot?

5. Teljes gyüjteményeket szállit, vagy választhatók egyes tételek is a kiadási programból?

6. Kaphatók-e a mikrokiadványokról automata visszanagyitó készülékeken tartós, normál papirral készitett bekötött nagyitások?

7. Milyen kedvezményeket nyujt (pl. nagyobb gyüjtemények vásárlásánál, kisebb könyvtáraknak, előfizetés stb. esetén)?

Könyvtári, bibliográfiai és feldolgozási kérdések:

1. Szolgáltat-e a kiadó a mikrokiadvány gyüjteményekhez katalógusokat, bibliográfiát?

2. Ellátták-e a mikromásolatokat az egyszerü használathoz szükséges segédletekkel, mint pl. szabad szemmel olvasható felirattal, indexfelvétellel stb. ?

3. Teljes dokumentumokat szolgáltat-e és ezek megegyeznek-e a segédletekben megadottakéval?

4. Egyedi példányoknál megadja-e a lelőhelyet?

5. Milyen szempontból állitották össze a gyüjteményeket (pl. időrend, sorrend, véletlen sorrend)?

6. Biztositja-e a kiadó, hogy a segédletben leirt dokumentum és a mikromásolatban kiadott mü minden szempontból (kiadás, teljesség, behasonlitás) megegyezik?

Nem vitás, hogy ezek közül a szempontok közül néhány álproblémának tekinthető, de ismerve a mikrofilmtechnika fejlődését, a könyvtárak anyagi gondjait és a könyvtár idegenkedését a "müszaki dolgoktól" a megszokott papirkönyvek helyett, ezek a kérdések nem hanyagolhatók el. Csak akkor lehet hasznos mikrokönyv gyüjteményről beszélni, ha azok a technikai feltételek is adottak, amelyek a megfelelő és az eredetivel egyenértékü használatot biztositják. Sajnálatos tény, hogy tulajdonképpen a sokféle,

sokszor tulságosan is felszerelt olvasó- és olvasó-visszanagyitó készülék és készülékcsalád választék ellenére, ez az a terület, amely a mikroképtechnikában a legelmaradottabbnak tekinthető. Remélhetőleg a mikromásolatok elterjedése jelenlegi ütemének megfelelően ez az állapot tovább javul, ami feltétlenül a mikrokiadványok további térhóditásában jelentkezik majd.

## A MIKROKIADVÁNYOK NYILVÁNTARTÁSA

A mikromásolatokat csak akkor nevezhetjük kiadványoknak, ha azokat valamilyen formában nyilvántartják, készitésük részben vagy teljes egészében közrebocsátás céljából történt. Ha a mikromásolatok csak részben készültek kiadási célból a könyvtár, levéltár vagy dokumentációs intézet saját anyagáról, vagy más intézmény tulajdonában lévő dokumentumról kérésre, fizetség ellenében, még a kiadvány szintje alatt vagyunk. Abban az esetben, ha ezeket bibliográfiában vagy katalógusban rögzitették, amivel mindenki számára hozzáférhetővé vált, megakadályozták az ismételt mikromásolást és lehetővé tették a továbbmásolást, megközelitette a mikrokiadvány fogalmát, a kereskedelmi cégek által készitett primér, vagy retrospektiv mikromásolatok feltételeit.

A könyvtárak által állománygyarapitási célból készitett mikromásolatok nyilvántartására 1941 és 1961 között jelent meg az "Union List of Microfilms" az Egyesült Államokban. Az utolsó kötet (1949-1959) több mint 50 000 cimet tartalmaz 215 Egyesült Államok-beli és kanadai könyvtár mikrofilmen őrzött anyagáról, kivéve a hirlapokat és disszertációkat.

Ezt a nyilvántartási tevékenységet folytatja a Library of Congress kiadásában megjelenő "National Register of Microforms Masters". A katalógus 1965-ben még csak öt intézmény (Library of Congress, Bell and Howell Micro Photo Division, New York Public Library, Brown University Libraries, University Microfilms) mikrofilm és mikrofilmlap negativjait tartja nyilván a "Library of Congress" és a "National Union Catalog" cimleirás-száma alapján; pozitivjait csak akkor, ha az csak ilyen formában létezik az Egyesült Államokban. A későbbiekben e nyilvántartás kibővült más könyvtárak és kiadók anyagával, valamint azokkal a mikrokártya másolatok nyilvántartásával, ahol az eredeti filmet is őrzik. A nyilvántartás érdekessége, hogy külön feltünteti azon példányokat, amelyeket archivális célból minden biztonsági előirás betartásával őriznek. A "Register" külföldi és hazai könyveket, periodikákat, hirlapokat és külföldi disszertációkat tartalmaz hármas felosztásban: 1. a Library of Congress és National Union Catalog katalóguscédula száma alapján, 2. betürendes rész a katalóguscédula nélküli anyagról, 3. periodikus kiadványok betürendben.

Az átlátszatlan mikrolapokról, a mikrokártyákról és mikronyomatokról Eva Maude TILTON "Union list of publications in opaque microform" cimen állitott össze jegyzéket. Az 1959-ben megjelent kötethez 1961-ben kiegészités készült, majd 1965-ben uj kiadás jelent meg.

Ezen alapvető, nagy volumenü munkák mellett számtalan kisebb-nagyobb kiadó adja ki prospektusát. Külön tanulmányt érdemelne ezek feldolgozása, mivel kiadói tevékenységük kevésbé ismert, de programjuk beletartozik a világ szellemi termékeinek terjesztésébe. Kiadványaik rendszeres összefoglalása az 1961 óta Albert James DIAZ szerkesztésében megjelenő "Guide to Microforms in Print" c. kiadványban történik, de ennek hibája, hogy csak az Egyesült Államokban gyártott és kereskedelmi forgalomba hozott mikrokiadványokat tartalmazza. Az évenként kumulálva megjelenő kiadvány 1970. évi kötete már 18 000 tételben tartalmazza a könyvekről, periodikákról megjelent mikrofilmek, mikrofilmlapok és más mikroformák betürendes cimjegyzékét, 3000 cimmel többet, mint az 1969-es.

Nem tartoznak vizsgálódásunk körébe, de feltétlenül említést érdemelnek azok a részben kiadói, részben információtárolást és -visszakeresést szolgáló tevékenységek, amelyek a mikrofilm segitségével rögzitik az adatokat egy szempont alapján és igy szolgálják a használatot. Ezek a dokumentumok lehetnek könyvek, periodikák, cikkek, kutatási jelentések vagy egyéb dokumentumok, mint pl. a legkülönfélébb katalógusok (alkatrész, cimjegyzék stb.). Behatolásukra az egyes könyvtártipusokba már a közeljövőben számitanunk kell.

## A MIKROKIADVÁNYOK HELYE A KÖNYVTÁRAKBAN, A JÖVŐ KILÁTÁSAI

A hazai könyvtárakban a mikromásolatok és részben a mikorkiadványok még nem foglalták el méltó helyüket. Jobbára csak szükséges rossznak tekintik, mivel a könyvtárak mellett a kutatók is ragaszkodnak a hagyományos formában megjelenő dokumentumokhoz. A fejlődés azonban mindinkább arra irányul, hogy az a sok probléma, amit az információáradat egyre inkább a könyvtárakra zudit, megoldást nyerjen. Erre pillanatnyilag a mikrokiadványok látszanak a legmegfelelőbbeknek. A könyvtárak számára a mikrokiadványok számos előnyt biztositanak, amelyeket röviden összefoglalva a következőképpen lehetne megfogalmazni:

1. Az eredeti dokumentumokkal szemben több mint 90 %-nyi helymegtakaritás érhető el általuk.
2. Használatuk gyorsabb hozzájutást biztosit a tömör tárolási lehetőség miatt.
3. Az információk kódolva sokkal gyorsabban és nagyobb mélységig válnak hozzáférhetővé, mint a hagyományos feldolgozásnál.
4. Kezelésük, tárolásuk és a raktárból a használat helyére történő szállitásuk egyszerübb.
5. A különféle méretü és tipusu, de tartalmában azonos jellegü kiadványok azonos mikromásolat formában együtt tárolhatók és használhatók.

6. A kiadói katalóguscédulák, indexek, bibliográfiák és egyéb segédletek megkönnyitik a könyvtárosi munkát.

7. Eredetiben már nem kapható müvek beszerzése biztositott.

8. Olcsó visszanagyitó készülékek segitségével a kivánt adatokról, részekről, vagy akár a teljes dokumentumról azonnal felhasználható, szabad szemmel olvasható méretü nagyitások készithetők külön folyamat vagy szolgálat igénybevétele nélkül.

Természetes, hogy mindezek elsősorban csak akkor hatnak, ha a feltételek biztositottak. A könyvtáros szakembereken mulik, hogy a mikrokiadvány és a technika adta lehetőségen belül (megfelelő anyagi és müszaki alapon nyugvó rendszer esetén) milyen hatékony egy mikrokiadvány gyüjtemény. Nem lehet eléggé hangsulyozni, hogy élni kell ezekkel a lehetőségekkel, hiszen a fejlődő technika mind több vonalon megváltoztatta és megváltoztatja az eddigi könyvtári gyakorlatot. A telex, a televizió, az automata kölcsönző szolgálat, a különféle információtároló és - visszakereső rendszerek nemcsak igénylik, hanem egyenesen megkövetelik az információk, információhordozó k tömör tárolását és lehető leggyorsabb szolgáltatását.

Az ellenvetésül felhozható érvek közül azok érdemelnek itt említést, amelyek a feldolgozással és a hagyományos könyvtári és dokumentációs intézetekbe való beépitéssel kapcsolatosak. Nem vitás, hogy a feldolgozatlan mikromásolatok cimleirása sokkal nehezebb, de nem különleges feladat, ugyanazon adatokat kell a cimleiráshoz összegyüjteni, mintha az eredeti dokumentumokat irnánk le, csak kibővül még azokkal az adatokkal, amelyek a mikroformára vonatkoznak. Ezek azért fontosak, mert nemcsak a tárolást, hanem a használatot is befolyásolják, ill. jelzik. Nem mindegy, hogy egy mü mikrofilmtekercsen vagy mikrofilmlapon, vagy éppen mikrokártyán van. Ezt a fáradtságot azonban ellensulyozzák azok a tételek, amelyek már feldolgozva és cimleirással, vagy mikrofilmlapok esetében magán az első filmlapon szabad szemmel is olvasható formában kaphatók.

Befejezésül meg kell emliteni még egy problémát is, ami a mikrokiadványok szerzői és kiadói jogi helyzetére vonatkozik. Majd minden országban, igy hazánkban is megoldatlan ez a kérdés. Remélhetőleg előbb-utóbb e probléma megoldására is sor kerül, és egyszerüsitése elősegiti a könyvtári és dokumentációs tevékenység további bővülését és sikeresebb végzését.

Emlithettük volna még a szines mikrofilmet, az olyan mikrokönyvgyüjteményeket, amelyek egy-egy kor, szakterület, vagy ország kulturális, tudományos és müszaki életének összefoglalását adják, de ezek hazai vonatkozása nagyon csekély, pillanatnyilag utópia a vele való foglalkozás. Reméljük azonban, hogy ez a helyzet hamarosan megváltozik. Ezért, s ennek elősegitésére igyekszünk egy olyan irodalomjegyzéket összeállitani, ami az egyes kérdésekről bővebb tájékoztatást nyujthat az érdeklődőknek.

## I R O D A L O M


1. Micropublishing systems and services. Rochester, N.Y., 1970, Eastman Kodak Company, 8 p.
2. The Micropublishers. Wooster, Ohio, 1970, Bell and Rowell Company. 12 p.
3. Die Zeitung auf Mikrofilm. Düsseldorf - Dortmund, 1972. Agfa-Gevaert AG - Mikrofilmarchiv der Deutschsprachigen Presse. 29 p.
4. Conspectus the programs and products of University Microfilms. Ann Arbor, Michigan, 1968, University Microfilms. 21 p.
5. Breakthrough in micropublishing. Amsterdam, 1970, DASA Europe N.V. 20 p.
6. SCOTT, Peter: The present and future of government documents in microform Kézirat, 1966. 25 p.
7. SCOTT, Peter: Microphotography today. Adress to the Textbook Publishers Association Seminar. Kézirat, 1964. 42 p.
8. SZALAY Sándor: Mikrokiadványok a kutatás szolgálatában. = Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról. 1 (1961):5., 35-42. p.
9. SPANGLER, Kathleen: Micropublishing. = Reproduction Methods 11 (1971):5., 22-24, 34. p.
10. LINFORD, J.E.: Books in English. = NRCd Bulletin 4(1970-1971):4., 109-113. p.
11. BAKER, G.G.: The economics of micropublication. = NRCd Bulletin 2(1968-1969):1-2., 9-10. p.
12. HAWKEN, William R.: Microforms 1967 in libraries, archives and educational institutions. = Microfiche Foundation Newsletter No. 15(1967) 3-8. p.
13. Micropublising boom? = Repro (1968):Winter, 18 p.
14. VEANER, Allen B.: Micropublication. = Microfiche Foundation Newsletter No. 22(1970) 5-6. p.
15. TATE, V.D.: A book review. (A.B. VEANER: The evaluation of micropublications. A handbook for librarians.) = Journal of Micrographics 5(1971-1972):., 33-34. p.
16. YERKES, Charles P.: Micropublishing, an overview. = Journal of Micrographics 5(1971-1972):2., 59-61. p.
17. OTTEN, Klaus W.: Proprietary publishing in microform. = Journal of Micrographics 5(1971-1972):2., 63-72. p.
18. SHORT, Maynard P.: Micropublishing of packaged information systems = Journal of Micrographics 5(1971-1972):2., 75-80. p.
19. BLOCK, Larry - SCHMIDT, Richard E.: Demand publishing. = Journal of Micrographics 5(1971-1972):2., 81-82. p.
20. GERLICH, Donald G.: Micro-composition for utility printing = Journal of Micrographics 5(1971-1972):2., 83-89. p.
21. HAMENT, Harvey - GINSBERG, Normann: Micropublishing in color. An interview. = Journal of Micrographics 5(1971-1972):2., 93-96. p.
22. HILL, Elizabeth L.: Descriptive guides for publications on microfilm. = American Archivist 34(1971):3., 318-323. p.

23. HAWKEN, W.R. - KLESSIG, K.K. - NELSON, C.E. - KRISTY, N.F.: Microbook publication - a new approach for a new decade. = Journal of Micrographics 3(1969-1970):4., 188-193. p.
24. CLARIDGE, P.R.P.: Microfiching of periodicals from the users' point of view. = ASLIB Proceedings 21(1969):8., 306-311. p.
25. WILLIAMS, B.J.S.: Recent developments in microforms systems = Information Scientist 3(1969):1., 31-38. p.
26. OTTEN, Klaus W.: A hipothesis: microform will become the major medium for new information in reference libraries.
27. The role of COM in micropublishing today. = Micropublishing Digest 2(1972):1., 1, 3. p.
28. Micropublikation - Informationsmedium mit grosser Zukunft. Stuttgart/Wangen, 1972, Kodak AG. 5 p.
29. Kodak colour microfilming service: Business Systems Markets, Kodak Limited, Recordak Services. London, 1971, Kodak Limited, 2 p.
30. DANGER, E.P.: Microrecording in the legal field. London, 1960, Microprint publications Ltd. 22 p.
31. DIAZ, Albert: Microreproduction Information sources. = Library Resources and Technical Services 11(1967):2., 211-214. p.
32. Conservation et reproduction de périodiques: journaux et revues. Paris, 1964, Association pour la Conservation et Reproduction Photographique de la Presse. 7 p.
33. Möglichkeiten eines modernen Kommunikations-Systems für Patentveröffentlichungen Düsseldorf, 1969, 3M Company, Abteilung Mikrofilm. 12 p.
34. Offenlegungsschrifte, Auslegeschriften, Patentschriften auf Kodak Mikrofilmlochkarten. Stuttgart/Wangen, 1968. Kodak AG. 10 p.
35. LONDON, Gertrude: Microcards of IGY meteorogical data. Genova, 1962, World Meteorological Organisation. x, 78 p.
36. Microtexts as media for publication. Hatfield, Herts., 1960. Hertfordshire County Council. 87 p.
37. WILLIAMS, B.J.S. - SRIGHT, G.H.: Microforms - an active tool for library systems. = Microdoc 6(1967):1., 3-14. p.
38. WOLK, L.J. van der: Various applications of the microfiche. Delft, 1965, Microfiche Foundation. 12 p. (Publications on the microfiche. 3.)
39. BRUIN, J.H.I. de: Microfiche services in libraries. Delft, 1967, Microfiche Foundation. 19 p. (Publications on the microfiche. 7.)
40. BRUIN, J.H.I. de: Literature in microfiche form. Delft, 1968. Microfiche Foundation. 12 p. (Publications on the microfiche. 8.)
41. LaHOOD, Charles G., Jr.: Microform reading equipment - its place in the library environment. London 1971. 14 p. Preprint. (Third International Congress on Reprography. Congress notes. 5.)
42. KNACHEL, Philip K.: Le reproduction photographique dans les bibliotheques aux livres rares pour le publication en facsimilé. London, 1971. 10 p. Preprint. (3rd International Congress on Reprography. Congress notes. 14.)

43. WILLIAMS, B. J. S.: Micropublication and dissemination. London, 1971. 10 p. Preprint. (3rd International Congress on Reprography. Congress notes. 19.)
44. LAGERQVIST, Ake: Kostenvergleich und Methodenstudium für Datenarchivierung auf Papier, Mikrofilm und Magnetband. Frankfurt, 1969. 3 p. Preprint. (III. Internationaler Mikrofilm-Kongress.)
45. WILLIAMS, B. J. S.: Miniaturized communications - a review of microforms. London - Hatfield, 1970, Library Association - National Reprographic Centre for documentation. 190 p.
46. PÉTERVÁRI László Béla: A mikromásolás alkalmazása az információfeldolgozásban. Bp., 1972. Számitástechnikai Oktató Központ. 326 p. 174-176. p.
47. ROCHLIN, Phillip: Micro media in the library: a once over lightly. = Journal of Micrographies 6(1972-1973) 99-104. p.
48. OTTEN, K. W.: Microform in the research library of the future. = Journal of Micrographics 6(1972-1973) 121-127. p.
49. VEANER, Allen: A checklist criteria for evaluation of a micropublication project. = Microdoc 7(1968) 100-103. p.

PERIODIKÁK

1. Micropublishing Digest
   Eastman Kodak Company, Rochester, N. Y. USA
2. RUMA Report of University Microfilms Activity
   University Microfilms Limited High Wycombe, Buchinghamshire, England
3. IDC Newsletter
   Inter Documentation Company AG Zug, Switzerland
4. Microcosm
   University Microfilms, A Xerox Company
   Ann Arbor, Michigan, USA
5. Microcard Bulletin
   NCR Microcard Editions Washington, D. C., USA
6. Micronews - Reprint News
   Micro Methods Limited East Ardsley, Wakefield, Yorkshire, England
7. Micro-Recording Notes
   Micro Methods Limited London, England
8. Micro Photo Reader
   Bell and Howell Company Micro Photo Division Wooster, Ohio, USA
9. Micropublisher
   Bell and Howell Company Micro Photo Division Wooster, Ohio, USA
10. Bell and Howell Company/Micro Photo Division Bulletin
    Bell and Howell Company Micro Photo Division Wooster, Ohio, USA

# HAZAI KÖRKÉP

## A Könyvtáros mint pályatörténeti forrás

### Tallózás a lap tíz éves (1961–1970) repertóriumában

FUTALA TIBOR

Tévedés ne essék: dolgozatom nem a Könyvtáros legujabb - 1961-1970 közötti - repertóriumának (1) recenziója. Ennek megirása majd a szakmai kritika feladata lesz. Számomra csak munkaeszközül szolgált mindannak kigyüjtéséhez és megvizsgálásához, ami a tiz évfolyamban a könyvtárospálya hazai alakulására vonatkozik. Tehát e dolgozat tárgya maga a lap, illetve az általa tükröztetett könyvtárügy meghatározott oldala.

Annyit azonban mégis szabadjon a repertóriumról itt elmondani, hogy munkámhoz igen előnyös és kedvező feltételeket teremtett, mivel ellentétben az általános gyakorlattal, nem hagyta feltáratlanul a lap hir- és kisközleményi formában megjelent személyi anyagát sem.

Dolgozatomban ugyan sok lesz a szám, az adat, de azért nem akarja vagy/és nem tudja vállalni (tessék eldönteni, melyik állitásom az igaz) a szigoruan vett statisztikai elemzés tiszteletreméltó müfaját. Annál kötetlenebb és dinamikusabb szeretne lenni. Ennyit a módszerről.

Vállalkozásomra Kőhalmi Béla ösztönzött, minthogy a repertóriumok mással nem pótolható tudománytörténeti (mi hadd mondjuk szerényen: szakmatörténeti) funkciójára s ezen keresztül elemzésük termékeny lehetőségére az ő müve hivta fel a figyelmemet (2).

Csüry István azzal segitett, hogy a lap mibenlétének találó kifejezésével ("Az élő magyar könyvtárügy orgánuma" (3)) az elemzéseknél követendő igényt, a könyvtárügyi szempont érvényesitésének szükségességét fogalmazta meg számomra egyértelmüen.

### TIZ ÉV A KITÜNTETÉSEKBEN

Pályatársaim, az összes szakma pályatársaival megegyezően, jó munkájukért szivesen részesülnek kitüntetésben. Központi lapunk szerint az elmult évtizedben összesen 1185 könyvtárost (könyvtári dolgozót) ért ilyen megtiszteltetés. A közöttük szétosztott kitüntetések száma 1272. Tehát akadtak többször dekoráltak is. A többször (egyetlen esetet kivéve, ami-

kor "három a kitüntetés"), mindig kétszert jelent. A kitüntetések "müfaji" megoszlása az alábbi:

| | | | |
|---|---|---|---|
| MUNKA VÖRÖS ZÁSZLÓ ÉRDEMREND | 1 | SZOCIALISTA KULTURÁÉRT | 544 |
| MUNKAÉRDEMREND | | MINISZTERI DICSÉRET | 477 |
| - arany fokozat | 12 | KIVÁLÓ DOLGOZÓ | 108 |
| - ezüst fokozat | 18 | ERDÉSZET KIV. DOLGOZÓJA | 3 |
| - bronz fokozat | 16 | MEZŐGAZDASÁG KIV. DOLG. | 6 |
| MUNKAÉRDEMÉREM | 6 | OKTATÁSÜGY KIV. DOLG. | 8 |
| SZOCIALISTA HAZÁÉRT ÉRDEMÉREM | 2 | TESTNEVELÉS ÉS SPORT K. D. | 4 |
| ÁLLAMI DIJ (3. fokozat) | 1 | SZAKSZERVEZETI KITÜNT. | 3 |
| KIVÁLÓ NÉPMÜVELŐ | 59 | EGYÉB, MEGHATÁROZATLAN | 5 |

Kimutatásomat ne vegye senki hivatalosnak, bár az adott évtizedre nézve valószinüleg a legteljesebb (4). A szerkesztőség mindenesetre valamennyi tudomására jutott esetet regisztrált az ügy propagálása érdekében, és vállalva, hogy e gyakorlatával egyes olvasókat megörvendeztet ("X. Y. igazán megérdemelte, hogy kitüntették!"), másokat pedig felbosszant (az előbbi kijelentés negativ megfogalmazásban).

De hadd kérdezzek inkább: elég-e, sok-e ez, vagy kevés? Megalapozott becslés szerint tárgyévtizedünk közepén Magyarországon mintegy 16 ezer főfoglalkozásu, részfoglalkozásu, tiszteletdijas, megbizott könyvtárkezelő és társadalmi munkás foglalkozott könyvtári munkával (5). A kitüntethető alanyok számát azonban vehetem ennél valamivel kevesebbre - 15 ezerre -, mert a gyakorlat tanusága szerint általában 5-6 éves sikeres tevékenység szokott "kelleni" a központi elismeréshez. Igy nézve a dolgot, az összes kitüntethető 8 és fél százaléka ténylegesen kitüntetésben részesült.

A könyvtárosok, minden könyvtárostipus legszorgalmasabb kitüntetője - rendjénvalóan - a Kormány és a Müvelődésügyi Minisztérium. A több fenntartó és főfelügyeleti szerv is ide irányitja több-kevesebb rendszerességgel kitüntetési javaslatait. Az elnyert kitüntetések száma és a kitüntetettek aránya van olyan magas, hogy globálisan nem kell siránkoznunk munkánk társadalmi el nem ismerése, meg nem becsültsége miatt. Az azonban mindenképpen feltünik, hogy a mezőgazdasági tárca, a központi sportszerv, valamint az MM nem közmüvelődési része kivételével, mondhatnám ujkeletü kivételével, nem akadt olyan minisztérium és főhatóság, amely saját szakmai kitüntetést juttatott volna a könyvtárosoknak. Ez is jelzi, hogy a szakkönyvtárügyet és a szakirodalmi tájékoztatást még korántsem érzik integráns részüknek a különféle szakterületek. Vagy csak a Könyvtáros nem szerzett volna tudomást a másféle kitüntetésekről? De ennyire?

(A repertórium, sajnos, nem ment el olyan mélyen a feltárásban, hogy pl. a főfoglalkozásuak és a nem főfoglalkozásuak, valamint a közmüvelődési könyvtárosok és a nem közmüvelődésiek részesedési arányát is elemezni tudtam volna. Egy pontosságra törekvő elemzés a repertóriumban feltüntetett lelőhelyek visszakeresésével e hiányosságot nagyrészt pótolhatja. A lap tehát ebben az értelemben is forrás, bár ez alkalommal kihasználatlan.)

## PÁLYÁZATOK ÉS PÁLYADIJASOK

Általános tapasztalat, hogy a pályázatok pezsditőleg hatnak a szakmai közvéleményre: erőkifejtésre, sőt versengésre késztetnek. A mi szakmánk - sajnos - az elmult évtizedben nem nagyon dicsekedhetett a pályázatok bőségével. Talán ez is oka volt annak, hogy az évtized első harmadában - más hiján - maga a lap irt ki pályázatokat (1961: olvasószolgálati tapasztalatok, 1963: felszabadulási évforduló). Ezek - cimükből is látható - módszertani jellegüek voltak. 1963 és 1967 között az MM Könyvtári Osztálya - könyvtárügyünk legfontosabb kérdéseire vonatkozóan - éves könyvtártudományi pályázati kiirásokat tett közzé. Határterületi témákban a Népmüvelési Intézet egyik pályázata kinált teret szakmánkbelieknek. A lehetőségek felsorolása a SZOT 1966. évi, a munkásosztály könyvtári ellátásával kapcsolatos pályázatával véget is ért.

Hogy eközben milyen ügyetlenségeket követtünk el, milyen szervezési nehézségekkel kellett megküzdenünk, arról most nem akarok szólni. A lényeg az, hogy a ritka alkalmak egyike sem maradt visszhangtalanul és megnyeretlenül-dijazatlanul. A repertórium szerint a fenti felhivások eredményeként összesen hetvennégyen (öten kétszer, ketten háromszor is) nyertek pályadijat, illetve értek el helyezést.

A pályadijasok legtöbbje a "fiatal könyvtárosok" kategóriájához tartozott, noha - hasonlóan a "fiatal irók" megjelöléséhez - a jelző náluk sem takar legtöbbször igazi KISZ-korosztályt. Inkább a viszonylag késői (30-40 év közötti) "kiugrás" szakmán belüli - egyáltalán nem dicséretreméltó - szokásáról vall.

Azt egyébként, hogy szakmánkban jelen van a problémák magas szinvonalon való megközelitésének és megoldásának igénye, a pályadijakon kivül 12 szakirodalmi-publikációs nivódij is jelzi. Mindezt összevéve állitom: mind kutatási szükségleteink kielégitése, mind a fiatalok gyorsabb kiugrásának és beérkezésének siettetése érdekében növelni kellene a pályázati kiirások számát, jól megszervezni sikerüket.

## MILYEN SZEMÉLYI INFORMÁCIÓK TALÁLHATÓK MÉG A LAPBAN?

A kiváló népmüvelőkről a Könyvtáros rendszeresen közöl "szakmai életrajzot", sőt még fényképet is. Ha történetesen lenne valaha "Ki kicsoda a magyar könyvtárügyben?" akkor ezek az életrajzok akár oda is átemelhetők lennének, annyira pontosságra törekvők. E ponton tul azonban - kivéve természetesen a szakirodalmi munkásság ismertetését - eléggé esetlegessé válik a személyi ügyekről való tájékoztatás. Lapunk legkevésbé sem vádolható személyi kultusz keltésével.

Ime: tiz év alatt szolgálati jubileumukat ünneplő pályatársainkról 7, nyugdijba vonulókról 11, az elhunytakról 39 esetben olvashattunk valamiféle - zömmel hirszerü - közleményt. Ezen felül 13 (jórészt 1969-ben és

1970-ben történt) fontosabb kinevezésről, 3 tanácstaggá választásról, 1 nemzetközi szakmai tisztség elnyeréséről, 2 kandidátusi értekezésről, 1 kitüntetéses doktorráavatásról informált a lap.

Valamivel bővebb - számszerint 57 közleményt tesz ki - a könyvtáros írókkal és költőkkel, illetve olvasás- és könyvtárbarát alkotókkal foglalkozó információcsoport (6). Itt a leggyakoribb a színes, rugalmas forma, az interju, a "Beszélgetés ...-val, -vel". Sajnos, a szűken vett szakmabeli nagyok közül bővebb, személyes vonatkozásokat is tartalmazó interju készítése céljából valójában csak Kőhalmi Bélát kereste fel a lap tiz év alatt.

Az "egyéb személyi információk" most taglalt csoportját elvétve kiséri csak fénykép. Mindössze 61 élő kollégánk képe néz, mosolyog, szigorkodik le a lap oldalairól. Közülük is több, amikor éppen meghalt. Utódaink tehát nem sokunk arcmásával fognak a lapban találkozhatni, hogy elmerenghessenek leirt gondolataink és vonásaink közötti kapcsolatról, és elhelyezhessék arcképünk másolatát szakdolgozatukban, disszertációjukban, valamiféle publikációjukban. Hasonlóképpen ritka az e hiradásokhoz csatolt bibliográfia. (Mindössze 14 ilyen esetet számoltam meg.)

Rátérek az "emlékezzünk régiekről" részre. A repertórium névsorában könyv, könyvtár-, olvasástörténeti, valamint bibliográfiai kapcsolódás révén 44 néhai neves ember, alkotó szerepel. Ezen kivül 32 könyvtáros, bibliográfus, nyomdász, könyvkiadó és könyvmüvész (G. Bodoni, Braun Róbert, Bródy-Maróti Dóra, K. Gesner, J. Gutenberg, Gyulai Farkas, György Aladár, Heckenast Gusztáv, W. Hofman, Káplány Géza, Kner Imre, Kovachich Márton György, N.K. Krupszkaja, Kudora Károly, Máday Andor, Madzsar József, A. Manutius, Móra Ferenc, Pável Ágoston, Pikler Blanka, Pór Nándorné, Rados Gusztáv, S.R. Ranganathan, Reiter László, N.A. Rubakin, Schedius Lajos, Solti Andrásné, Szabó Ervin, Szinnyei József, Szombathy János, Teleki Sámuel, Uri János) munkásságával, annak jelentőségével ismertetnek meg bennünket a lap hasábjai. A közölt névsor igy csoportositható: évfordulós személyiségek, szocialista-kommunista elődeink, akik méltatlanul feledtettek el. A szerkesztőség e tekintetben - bizvást mondhatom - mértéktartó és körültekintő volt.

A személyi információk utolsó összetevője a publikációk birálata. A lap tiz év alatt 287 szerző (társszerző, szerkesztő, közremüködő) 277 müvét (folytatásos, periodikus munkáját) ismertette (7). Az ismertetett müvek száma ennél lényegesen több, a 400-at is meghaladja, ám sok a "szerzőtlen" munka. Ebben is tükröződik, hogy a szakmánkban mély gyökerei vannak az anonimitásnak, az intézmények neve mögé rejtőző munkának olyan esetben is, amikor egyáltalán nem forog fenn testületi szerzőség. Nem valami vonzó, pályánkra csábitó gyakorlat ez.

## ... ÉS MILYEN PÁLYATÖRTÉNETI VONATKOZÁSUAK?

Itt a repertórium tematikus részének azokat a tárgyszavait gyüjtöttem ki, amelyek közvetlenül vonatkoznak a pálya alakulására, és - évi bontásban - megadom az alájuk sorolt információegységek számát is:

| | 1961 | 62 | 63 | 64 | 65 | 66 | 67 | 68 | 69 | 70 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Könyvtári munkaverseny | 1 | 1 | 1 | 1 | - | - | - | - | - | - |
| Könyvtáros (foglalkozás) | 8 | 7 | 7 | 4 | 3 | 6 | 13 | 14 | 8 | 6 |
| Könyvtáros szoc. brigádok | - | 1 | 3 | 1 | - | - | - | - | 1 | - |
| Könyvtárosképzés és tk. | 12 | 16 | 18 | 15 | 8 | 9 | 11 | 9 | 10 | 7 |
| Könyvtártud. kutatások | - | 2 | 3 | 1 | 5 | 5 | 4 | 2 | 2 | 2 |
| Könyvtárvezetés | 1 | 3 | 1 | 4 | - | 2 | 2 | 2 | 1 | - |
| Közalkalmazottak Szaksz. | 1 | 1 | 1 | - | - | - | - | - | - | - |
| Magyar Könyvtárosok Egyes. | 1 | 4 | 7 | 7 | 6 | 3 | 1 | 2 | 2 | 1 |

Ez az elsődlegesen érdekes információmennyiség az összes közlemény kb. 8,5 %-át teszi ki. Döntő többsége egy-egy eseményre, mozzanatra vonatkozik. Ritka az egy nagyobb időszakot vagy több ide tartozó jelenséget átfogó közlemény.

A tárgyszavak egy másik köre a fenti információk egy részét bizonyos szempontból minősiti. E tárgyszavak a következők: könyvtári jogszabályok, Müvelődésügyi Minisztérium, OKDT.

A két legfontosabb tárgyszón belül - tájékoztatásként - megadom a könyvtártipusok szerinti tagolódást is. Igy a könyvtáros foglalkozást tárgyazó információkból 42 az egész könyvtárügyre, 76 a közmüvelődési, 5 pedig a tudományos és szakkönyvtárakra vonatkozik. A könyvtárosképzésen és továbbképzésen belül a megoszlás: 23, 62 és 30. Tehát a közmüvelődési jelleg dominál.

A szerzők és publikációik száma

| A publikálások száma | A szerzők száma | A publikációk száma |
|---|---|---|
| 1-szer | 479 | 479 |
| 2-szer | 133 | 266 |
| 3-szor | 76 | 228 |
| 4-szer | 45 | 180 |
| 1-4-szer | 733 | 1153 |
| 5-24-szer | 119 | 1070 |
| 25-99-szer | 24 | 1052 |
| Összesen | 876 | 3275 |

A tényleges közlemények száma - a társszerzők miatt - ennél valamivel kevesebb, 3201. (Ez mutatja, hogy a szakmában nem nagyon terjedt el a társszerző választás szokása. Főként pedig az a formája nem, hogy a fiatalabbak az idősebbekel való társszerzőségben vágnak neki az utnak, eleve minősitést kapva ezzel talentumukról. De hát legalább e gyakorlat - ugyancsak közismert - árnyoldalai sem figyelhetők meg berkeinkben. A repertóriumból kigyüjtött társszerzőségek tulnyomó többsége alkalmi, egyenlő az egyenlővel való szövetkezés. A leggyakrabban megfigyelhető változatok: a közmüvelődési könyvtáros a szakkönyvtárossal, tanácsi könyvtáros a szakszervezetivel, szociológus a matematikussal, könyvtáros az épitésszel, gyakornok a gyakornokkal stb.)

Mivel a repertorizálók a kifizetési jegyzékek felhasználásával, valamint a szerkesztőség önzetlen segitségével - igazán elenyésző kivételektől eltekintve - a jelöletlen vagy a sziglákkal jelölt közleményeket "szerzősitették", a közölt számadatok - kb. 3 %-os korrekcióval - egyszersmind megegyeznek a szerzői, az intézményi és a tárgyi beosztásnál "mozgatott" információmennyiséggel. Tehát elmondhatom, hogy a lapban tiz év alatt hozzávetőlegesen 3300 szakmai "információegység" jelent meg. (Az un. kisközlemények "egysége" komprimált: az azonos számban megjelent azonos tárgyu több kisközlemény egynek számit.)

A táblázat három csoportra, "esetenkénti szerzőkre", "törzsszerzőkre", "legbelsőbb szerzői körre" oszlik. Az esetenkéntieknél több mint hatszor kisebb, a legbelsőbbeknél pedig majdnem ötször nagyobb létszámu törzsgárda éppen ugy a közlemények kb. egyharmadát vallhatja a magáénak, mint az őt közrefogó két csoport. Ez az arányelegancia határozottan rokonszenves.

Az összevont "tálalás" a szerkesztőségi szándékok értelmezésére alkalmas:

- a sokszerzőjű harmad a lap nyitottságát, szerzőnevelési készségét, szakmai demokratizmusra való törekvését jelzi,
- a második harmad a már kipróbált szerzők rendszeres foglalkoztatására utal,
- a harmadik mögött minden bizonnyal a központi közlő funkció ellátását kell keresni.

A publikációk "műfaji" megoszlása (3 %-os felkerekítéssel)

| Műfaj | Mennyiség |
|---|---|
| Cikk | 2430 |
| Ismertetés | 420 |
| Bibliográfia | 150 |
| Kisközlemény | 300 |

A lap "döntő" műfaja tehát a cikk (az összes közlemény közel háromnegyedét, pontosan 73,6 %-át teszi ki). A kritikai rovatra - a recenziókra - 12,9 % jut. A bibliográfiák tulnyomó része a kis bibliográfiai sorozatban jelent meg, a közlemények összességét tekintve igen szerény arányban. A kisközlemények "közbetördelésének" szokása az élénkitést, az információbővitést szolgálja, gyakorlatilag minimális és jórészt "holt" helyigénnyel. Ha az összes közelményt veszem, akkor egy-egy lapszámra átlagosan 27,5, ha a kisközleményeket leszámitva osztok, akkor pedig kereken 25 információegység esik.

A lap évi "könyvtáros"-terjedelme 600 oldalra vehető. A kisközlemények elhanyagolásával a közlemények (cikkek-ismertetések-bibliográfiák) átlagterjedelme 2 "Könyvtáros"-oldal, 6 szerzői flekk. (Ezen belül - megfigyelés szerint - a cikkek és a kisbibliográfiák átlagterjedelme valamivel nagyobb).

A számonkénti 25 információegység, valamint a 2 oldalas átlagterjedelem mindenesetre meggondolkodtató. Sugallja a jogos kérdésfelvetést: a különböző hálózati hiradók általánossá és rendszeressé válása idején nem lenne-e helyes merészebben csökkenteni az információegységek számát és növelni terjedelmüket. Azaz: növelni a lap elméleti-elvi szinvonalát. Ám ez már szerkesztéspolitika.

AZ ESETENKÉNTI SZERZŐK

Feltételeztem, hogy e csoporton belül folyik mindenekelőtt a "szerzőnevelés". Valóban: az ide tartozó szerzők mintegy 88 %-a "uj név" a

lapban. (12 % már korábban is publikált.) Azt azonban hiba lenne állítani, hogy minden "uj szerző" egyben "kezdő szerző" is. Elég sok köztük a neves - könyvtárügyön belüli és kivüli - szakember. Őket bizonyithatóan udatos szerkesztői felkérések "csábitották el" szorosan vett szakterületükről egy vagy több elvi jelentőségü közlemény, speciális recenzió megirására. Ugyanilyen csábitásnak "esett áldozatul" egypár neves külföldi szerző is. Sajnos, a kelleténél és a lehetségesnél sokkal kevesebb: 2 interjut is ideosztva, mindössze 11. E szerzők, 1 kivételével, valamennyien a szocialista tábor országaiból valók. S bár a lap külföldi tájékoztatása ennél jóval szélesebb körü, a külföldi szerzők körét mindenképpen kivánatos tágitani. (Egyébként azóta a szocialista országok központi könyvtáros orgánumai ennek szükségességét fel is ismerték, és kölcsönös "szerzőközvetitésben" egyeztek meg.)

Noha könyvtártudományi bibliográfia hiányában pontosan nem lehet megállapitani, hogy a Könyvtáros hány ténylegesen uj szerzőt inditott el, pontosabban: próbált elinditani a "szakirói hirnév" utján, számuk meglehetősen nagyra tehető. Igy pl. az egyszeri szerzők 479 személyt számláló köréből több mint 300 közlemény tapad annyira egy-egy intézményhez vagy legalábbis annak valamely tevékenységéhez, hogy nem nehéz elképzelni mögötte az általában saját élményeket feldolgozó indulást.

Közvetve az is a sok indulót jelzi, hogy e csoportból kevesen (az előbb emlitett szakemberek) és kevés (általában speciális) recenziót irtak. A csoporttermelésben nem egészen 4 %-kal szerepel ez a müfaj, ami még egy harmadát sem teszi ki az összes közleményen belüli recenzió-aránynak. Még kisebb a számuk azoknak, akik bibliográfiát állitottak volna össze (17). Az alkalmi szerzők kisközleményt is keveset produkáltak (az összes ilyen közlemény alig több, mint 9 %-át). Azt kell ennek alapján mondanom, hogy a lap nem rendelkezik széleskörü levelező-gárdával, illetve a másik két szerzői csoportba tartozó "területi megbizottak" és "külföldi hirtallózók" alkalmazásával tágitja a tájékoztatás körét.

A kétszeri-négyszeri szerzők kis hiján fele egy vagy két évfolyamon belül "irta ki magát". Ennek okai - a személyes okokon tul (halál, pályaváltás stb.)-: egy-egy intézmény valami miatt hirtelen "érdekessé" válik (épitkezés, avatás, uj berendezés, müködési fellendülés vagy éppen a negativ jelenségek halmozódása), egy-egy téma "divatba" kerül (iskola és könyvtár, müvelődési otthon és könyvtár kapcsolata, olvasómozgalmak). Ugyane csoport másik részére - több mint egy negyedére - viszont a két publikálás, illetve az első és az utolsó publikálás közötti széles - 9-5 éves - "fesztáv" a jellemző. Tanulságául annak, hogy kit milyen időközönként száll meg az ihlet és/vagy kit milyen időközönként kér fel a szerkesztőség, igen sokféle összetevő eredője.

## A MÁSIK KÉT SZERZŐI CSOPORT

Az ide sorolt szerzők bemutatásának alapja a könyvtárügyben ellátott funkció. A "kikre támaszkodik elsősorban a Könyvtáros?" kérdésre adott válaszon kivül itt már kicsit arra is választ kaphatunk, hogy milyen a lap tematikus profilja.

A két "lapmeghatározó" szerzői csoport a következőképpen tagolódik:

| | Törzsszerzők | "Belső" szerzők |
|---|---|---|
| megyei könyvtári munkatársak | 20 | 2 |
| a KMK munkatársai | 16 | 5 |
| FSzEK-könyvtárosok | 13 | 1 |
| városi-járási könyvtárosok | 12 | 1 |
| ujságirók, könyvkereskedők stb. | 12 | 1 |
| szakkönyvtárosok | 10 | 1 |
| szakszervezeti könyvtárosok | 8 | 1 |
| tud. egyetemi-akadémiai könyvtárosok | 8 | 4 |
| a nemzeti könyvtár munkatársai | 5 | 1 |
| egyetemi oktatók | 5 | - |
| községi könyvtárosok | 4 | - |
| MM-munkatársak | 3 | - |
| iskolai könyvtárosok | 2 | - |
| a szerkesztőség munkatársai | 1 | 4 |

A tiz év eredményeit összegező lista egyértelmüen tanusitja: a lap nemcsak nevében, hanem legfontosabb szerzőit tekintve is az egész könyvtárügy orgánuma. Nincs olyan könyvtártipus az országban, amelynek képviselői ne foglalnának helyet, ha nem is minden tipus sulyának megfelelő, de legalábbis elfogadható létszámban e virtuális testületben. S noha nem e grémium feladata a könyvtárpolitika kialakitása, részletező kifejtésében, transzformálásában, terjesztésében és a szükséges visszacsatolások biztositásában mindenképp fontos szerepet játszik, függetlenül attól, hogy tagjai között többen vannak olyanok, akik a kritikusi és a bibliográfusi tevékenység áttételein keresztül kapcsolódnak be a munkába.

De hadd csoportositsam másként az előző táblázat adatait. Az alábbi összetételt kapom:

| | Törzsszerzők | "Belső" szerzők |
|---|---|---|
| közmüvelődési + iskolai könyvtárosok | 59 | 5 |
| tudományos + szakkönyvtárosok | 23 | 6 |
| MM + KMK + oktatók + szerkesztők | 25 | 12 |
| egyebek | 12 | 1 |

Gondolom, természetesnek vehető a harmadik csoportban a "belső" szerzők kiugróan magas száma. Itt gyülik össze a legtöbb és az ügy érdekében feltétlenül - gyakran nagyon gyorsan - közölnivaló információ. Nem vehető viszont teljesen természetesnek az, hogy a tudományos és szakkönyvtárosok köréből a szerkesztőségnek nincs elégséges mennyiségü törzsszerzője, aki a vele való "korrespondeálásban" a jelenleginél nagyobb mennyi-

ségben és nagyobb sullyal képviselné a lapban a tudományos és szakkönyvtári tematikát és általában a közös érdekü könyvtárügyi-informatikai-módszertani témákat.

## NŐK, OKTATÓK ÉS VEZETŐK A LAP SZERZŐI KÖZÖTT

A cim vezérszavainak fontosságát nem kell magyarázni. Következzenek a tények:

A KMK 1966 decemberi országos felmérésének adatai szerint a pályatársak több mint 71 %-a volt nő (8). Hacsak azóta nem kezdtek a vizek visszafelé folyni, s erre semmi jel nem utal, közben sem csökkent, sőt inkább növekedett a könyvtárosnők aránya. Nos, a Könyvtáros mutatójából sem hiányoznak a női szerzők. 312-t számoltam meg belőlük, s ez tetszetős mennyiség. Csak arányitani ne kellene! Igy ugyanis kitünik, hogy a nők a maguk 35,6 %-os részesedésével még korántsem vivtak ki maguknak megfelelő helyet. Ezzel bizony nem lehetnek elégedettek sem ők, sem a szerkesztők, annál kevésbé, mivel a törzsszerzők és a "belső" szerzők között még kedvezőtlenebb - 19,3, illetve 12,5 %-os - az arányuk.

Szakmánk oktatói - tizenegy a teljes oktatói létszámból - 54 közleményt produkáltak. Ebből három szerzőre esik a közlemények közel 60 %-a. Rájuk hát nem vonatkoznak a következő kérdések: miért a majdnem általános távolmaradás a soronlévő problémák megoldásától, mi gátolja az oktatókat abban, hogy rendszeresen ne tájékoztassák a könyvtárosokat - köztük annyi volt tanitványukat - legujabb tudományos eredményeikről? Tudom, hogy kevesen vannak, hogy tulterheltek, hogy másutt publikálnak. De azért mégis. Valahogy természetesnek érezném, hogy az oktatók ne csak a tantermekben, hanem pl. e lap hasábjain nem kevésbé lennének terjesztői szakmánk rohamosan gyarapodó, forrongva változó elvi-elméleti ismereteinek.

No, és a vezetők? Csupán a legfontosabb könyvtárakat veszem. A 15 "általános gyüjtőkörü országos jellegü tudományos könyvtár" és "országos jellegü tudományos szakkönyvtár" élén állók közül

- 1 "belső" munkatársa volt a lapnak,
- 3 törzsmunkatársai közé tartozott,
- 6 szerzője volt,
- 5 nem publikált a lapban.

A 19 megyei könyvtári igazgató és a Könyvtáros kapcsolatát a következő rangsor mutatja:

- 1 "belső" munkatárs,
- 5 törzsszerző,
- 9 szerző,
- 4 nem irt a lapba.

A lap - mint forrás - tehát e tekintetben is aránytalanságokat és hiányosságokat tükröz. Különösen a megyei könyvtári vezetők egy részének gyér szereplése és távolmaradása kedvezőtlen, minthogy a személyek ismeretében tudom, hogy nagy részük - ellentétben a tudományos és szakkönyvtári vezetőkkel - más, az un. ellátandó szakterületen sem publikál. Ma ugyan lehet még valaki jó vezető anélkül, hogy szakirodalmilag aktiv lenne, a közeli jövőben aligha. A dolgok megirása alapos végiggondolásra, a tények tiszteletbentartására, az alternatívák összehasonlitására, szóval sok olyanra késztet, aminek elvégzése nélkül nagy könyvtári rendszereket - megyei hálózatokat - hovatovább nem lehet biztosan vezetni, irányitani. Azután az igazgató feladatkörébe tartozik intézményének kifelé való képviselete is. S a szinvonalas publikáció - többek között - ebben vesz részt hatékonyan.

*

A repertórium személyi, szerzői és pályánkra vonatkozó részeinek bemutatása - ugy hiszem - fel tudta hivni a figyelmet a Könyvtáros elsőrendü és az egész könyvtárügyre vonatkozó forrásértékére. Igaz, a lap ebből a nézőpontból olyan mérleghez hasonlit, amelynek egyik serpenyője - a közmüvelődési könyvtári - jóval sulyosabb mint a másik, a tudományos és szakkönyvtári. Talán utalni tudtam arra is, hogy miért. Ennél fontosabb azonban az, hogy minden mérlegnek van tengelye is, a Könyvtáros esetében: könyvtárügyi tengelye. S ez pedig töretlen, teherbiró.

## JEGYZETEK

1. A repertórium munkám készitésekor a Népmüvelési Propaganda Irodánál állt nyomás alatt. Tehát kéziratból dolgoztam. A repertóriumot F. Wiesinger Piroska és J. Mátrai Judit állitotta össze.
2. Semmilyen - cikkeket is feldolgozó szakbibliográfia nem teszi feleslegessé a jelentős folyóiratok mutatóit. A mutató ad képet a folyóirat munkatársai érdeklődési irányáról, a tudomány valamely ágazatának kibontakozásáról, s igy megbizható adatot szolgáltat egy történelmi szakasz tudománytörténetéhez. = Kőhalmi Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban. 1945-1965. Bp. 1967. 126. p.
3. Csüry István: Az élő magyar könyvtárügy orgánuma. = Könyvtáros, 1966. 6. sz. 310-311. p.
4. Az utóbbi néhány évben két adatgyüjtés is érdeklődött a könyvtárosok kitüntetései felől. Az egyik a KMK 1966 évi felmérése volt, de a kérdőiv e kérdését nem dolgozták fel az akció eredményeit összegező kiadványban. (V. ö. A könyvtárosok szakképzettsége. 1966. decemberi országos felmérés adattára. Bp. 1967 , KMK soksz. 2 , 115 p. A másik egy MM által kezdeményezett adatgyüjtés volt 1971 folyamán. Ez publikálatlan maradt.

5. Mivel valamennyi statisztikai adatgyüjtésünknek kisebb-nagyobb fehér foltjai vannak, a hivatalos kiadványokon kivül becsült adatokat tartalmazó feldolgozásokat is igénybe vettem (Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. = Könyvtártudományi tanulmányok, 1969. Bp. 1970. 23 p.; A könyvtárosképzés felülvizsgálatára felkért bizottság zárójelentése. Bp. 1972, KMK soksz. 1 p.)
6. A következők: Ágh István, Ákos Károly, Bella István, Benedek Marcell, Benjámin László, Bertók László, Bóka László, Boldizsár Iván, Csorba Győző, Czine Mihály, Darvas József, Fodor András, Jobbágy Károly, Káldi János, Keresztury Dezső, Kollányi Ágoston, Koroknay Éva, Mátyás Ferenc, Ortutay Gyula, Pál József, Ratkó József, Simon István, Solymár József, Soó Rezső, Stetka Éva, Szabó Pál, Szekér Endre, Tóth Béla, Veres Péter. - A névsorból az is következik, hogy vizsgálódásainkban mindenki élőnek számit, aki a tárgyidőszakban még élt.
7. A kötetenként megjelenő és a periodikus müvek több alkalommal megjelent ismertetései itt egynek számitanak.
8. Vö. a 3. lábjegyzetben idézett művel.

# Információ egy információs rendszerről

## A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete Dokumentációjának munkájáról

PÁZMÁN PÉTER

A tudományos-technikai forradalom a világ egyre nagyobb területeit veszi birtokba és a fejlődésnek e hihetetlen gyors térhóditásában igen nagy szerep jut az információáramlásnak, akkumulálásnak és kisugárzásnak.

A különböző információfeldolgozó és szolgáltató apparátusoknak szinte e fejlődés előtt kell járniuk, hiszen az ujabb és ujabb eredmények és az azokról szóló dokumentumok oly széles hullámban zudulnak a kutatókra, hogy a közöttük való eligazodás egy-egy ember vagy embercsoport számára megoldhatatlan.

Régi problémája a könyvtáraknak és dokumentációknak az információk befogadása, feldolgozása és az információszolgáltatás, a visszakeresés közti kapcsolat. Minden információs rendszer annyit ér, amennyire hatékony, tehát egy megadott témában a lehető legrövidebb idő alatt mennyi pontos információt tud szolgáltatni. A maximális hatékonyságnak, mint rendkivül magas igényü feltételnek a hagyományos megoldások jelentős része nem tud megfelelni. S itt már nemcsak technikai és módszerbeli kérdések merülnek fel, hanem szemléletbeli problémák is, melyek megoldása mindenek előtt való feladat.

A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete Dokumentációjának gyüjtőköre felöleli a társadalomtudományok szinte minden ágában megjelenő információk sokaságát. Természetesen az igényektől függően nem egyforma mélységig. Ezek az információk nagy számban érkeznek nap mint nap, s ezért a feldolgozásnak olyan formáját kellett választani, amely eleget tud tenni egy adott dolgozói létszám mellett a kialakult és egyre növekvő követelményeknek.

A megoldás - a körülmények megfelelő értékelési után - a gépi adatfeldolgozás lehetőségeiben kínálkozott. Nyilvánvaló, hogy a problémának ilyenformán való megközelitése ma még nem elhatározás kérdése, hiszen az adatfeldolgozás gépesitése még kis mértékben is komoly költségkihatásokkal jár.

S e helyen közbevetőleg szólnunk kell egy magyarázatra szoruló kérdésről. Miképpen lehetséges, hogy egy korszerü és hagyományostól lényegesen eltérő adatfeldolgozó és visszakereső rendszert egy olyan intézmény dokumentációjában vezettek be, amelynek munkája szakmailag oly távol esik az információszolgáltatás problémáitól? Meggyőződésünk, hogy a válasz benne rejlik a kérdésben, hiszen éppen ezért vált ez lehetségessé, mert távol esik! Távol esik a hagyományokhoz oly görcsösen, és sokszor teljesen irracionálisan ragaszkodó szakmai világtól.

A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete nem régen alakult, azóta dinamikusan fejlődő intézet, s amikor felmerült a dokumentáció gépesitésének gondolata, vezetőiben megvolt a megfelelő mennyiségü bizalom és türelem, hogy a nem egy esetben sok kisérletezést igénylő, s kudarcokat is hordozó hónapokat előlegezte a dokumentáció munkatársainak, s ma már elmondhatjuk - nem is kis büszkeséggel - nem hiába.

Szót kell ejteni még az Intézet munkamódszereiről is, mivel e munkának bizonyos területei kapcsolatban vannak a gépi adatfeldolgozással.

Az Intézet munkamódszereinek egyik nagy erénye a gyorsaság, a kutatások megfelelő szinvonalu, gyors eredményre juttatása. Adott feladatok hatékony megoldására két, egymással szorosan összefüggő lehetőség kínálkozik:

- a munka racionális megszervezése,
- adatfeldolgozó gépek igénybevétele.

Például a különböző felmérések, közvéleménykutatások eredményeinek gyors és hibamentes feldolgozása gépek nélkül elképzelhetetlen. Ezért a kutatások beindulásakor az intézetvezetés beszerezte a megfelelő adatfeldolgozó gépeket, s igy szinte tálcán kínálkozott a lehetőség a Dokumentáció előtt, hogy munkáját szintén ilyenformán racionalizálja.

Köztudott, hogy a gépesités maga csak akkor lehet megfelelően hatásos, ha a gépesitendő munka logikus egészet alkot, ezért a gépesités előtt megfelelő tervet kellett készíteni az összes munkafolyamatról. Mindenekelőtt annak eldöntésére volt szükség, hogy tulajdonképpen mit is

akarunk gépesiteni? Mely munkafolyamatot vagy folyamatokat? Az igényekkel kapcsolatos eddigi tapasztalatok és az Intézet kutatásainak jellege adták meg a választ. Elegendőnek látszott - és ez ma már bizonyitott is - hogy a téma-visszakeresést, tehát a tárgyszó-katalógust kell gépi uton helyettesiteni.

Az Intézet Dokumentációjában - eltekintve a gépesitési szándéktól - mindenképpen szükség volt folyamattervek készitésére, mivel a gyüjtőkör heterogén volta és szélessége csakis jól szervezett apparátussal dolgozható fel adott (munka)idő alatt.

## IGÉNYEK, KÖVETELMÉNYEK

A Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete - a fogalmat némileg kiszélesitve - a társadalomtudományokkal foglalkozik, azzal az alapvető megkötéssel élve a vizsgálatok tárgyainak megválasztásakor, hogy a szempontokat minden esetben a szakszervezeti mozgalom vonatkozásai határozzák meg. Ez a jelleg a Dokumentáció gyüjtőkörét is alapjaiban befolyásolja. Pontositva a gyüjtőkör céljainak meghatározóit eljutunk az Intézet távlati, ötéves tervéhez és a lebontott éves tervekhez, melyek már konkrétan meghatározzák az igényeket. Melyek ezek? Mindenekelőtt az érdeklődési körbe tartozik minden információ, amely a szakszervezeti mozgalommal foglalkozik. Továbbá a figyelem kiterjed a müvelődés- és szociálpolitika; a gazdasági élet, gazdaságpolitika; a tudományos-technikai forradalom, a szervezés, vezetés és informatika; a nemzetközi munkásmozgalom és szervezetek; a kül- és belpolitika; a munkaügy stb. kérdéseire.

## FELDOLGOZÁS

Tekintettel a beáramló információk nagy mennyiségére, olyan feldolgozási és tárolási rendszer kidolgozására volt szükség, amely "beláthatóan végtelen" számu adatot tud befogadni, anélkül, hogy ez káoszhoz vagy visszakeresési csődhöz vezetne. (Itt jegyzem meg, hogy a rendszer kidolgozásánál nem vetettünk el minden hagyományos elemet, hiszen mi sem nélkülözhetjük pl. a szerzői betürendes katalógust.) Az elsődleges célok közé tartozott az az igény is, hogy a legkülönfélébb információhordozók egy rendszerben legyenek tárolhatók és visszakereshetők.

Kisérjük végig egy adat utját a beérkezés pillanatától addig a pontig, amikor konkrét igény kapcsán a kutatóhoz eljut.

A példában az egyszerüség kedvéért egy periodikumban szereplő adatot figyeljünk meg.

A periodikumok regisztrálása beérkezéskor kardexlapokon történik. Amennyiben az adat folyóiratból (pl. Uj Irás, Labour Monthly) kerül a rendszerbe, ugy az utja a következőképpen alakul:

A Dokumentáció vezetője kijelöli a folyóiratban található, a dokumentáció számára érdekes cikket. E müvelettel egyben a cikk fontosságát is meghatározza, amennyiben referálásra vagy csak cimfelvételre utalja azt.

Idegennyelvü folyóirat esetében ezt a kijelölést megelőzi még egy ut, amely az Országos Müszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ cimforditói szolgálatához vezet, ahol számunkra a tartalomjegyzéket forditják.

A következőkben a cikkről (a Dokumentációban hagyományosan kialakult, röviditett) cimleirás készül. E művelet szintén megtervezett reszortfeladat. Egy kisebb (az intézeti tanulmányok és forditások esetében kettő) és egy nagyobb katalóguskarton készül ilymódon. Az előbbi a szerzői betürendes katalógus és a Gyorstájékoztató számára, az utóbbi pedig a gépi feldolgozás ütközőkartonja lesz.

Az elkészült kartonok a következőkben számozásra kerülnek (az egyszerü numerus kurrens mechanizmusa szerint). Az azonos adathoz kapcsolódó kartonok azonos számot kapnak. Majd a "Gyorstájékoztató"-t szerkesztő dokumentátor veszi őket kézbe, akinél e munkának alapdokumentumait adják. (A "Gyorstájékoztató" tematikus bibliográfia a legfrisebb információkról - gyarapodási jegyzéknek is felfogható - és havonta jelenik meg.) S végül, amennyiben az információ "szerzős", a kiskarton bekerül a szerzői betürendes katalógusba. (Megjegyzem, hogy több szerző esetében is csak egy kiskarton készül, mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy a több karton elkészitésébe befektetett munka és idő nem térül meg az igényekhez képest.)

A nagy ütközőkarton utja a beszámozás után eltér a kiskartonétól, s mint alapdokumentum a kódoló dokumentátorhoz kerül. A kódolás után már ez is beoszthető a helyére, a már emlitett számsorba. (Jelenleg a 17 000-es folyószámnál tartunk). De ezzel a mozzanattal a nagykarton szerepe a feldolgozásban többnyire még nem ér véget, hiszen e munkálatokkal párhuzamosan folyik a cikk-kivonatok készitése is, amelyek később az ütközőkartonra kerülnek.

Ha az adat másodlagos adathordozóból kerül a rendszerbe (pl. az OMKDK által kiadott "Müszaki Lapszemle, Üzemszervezés, Ipargazdaság" c. sorozatból), ugy a fent emlitett ut leegyszerüsödik, hiszen elmarad a cimforditás és a referálás müvelete. A folyamat többi része megegyezik az elmondottakkal.

## KÓDOLÁS

Az előzőekben már esett szó arról a meglehetősen széles ismeretanyagot körülölelő témacsoportról, amely a Dokumentáció gyüjtőkörébe tartozik. Nos, az ott leirt felosztás nagyjából és egészében alapját adta a gépi kódlista megszerkesztésének. Az Intézet gépparkja a 80 oszlopos Hollerith-lyukkártyákat használja. Ezek a kártyák kiválóan alkalmasak arra,

hogy a bevezetőben emlitett "beláthatóan végtelen" számu információt, esetleg többezer "futtatás" esetén is biztonságosan tárolják. A szakirodalom a különböző kódolási eljárásokra jónéhány változatot ismertet, s ezekkel komoly segitséget nyujt a könyvtárosoknak és dokumentátoroknak rendszerük megalkotásához, de ez a segitség semmiképpen sem helyettesitheti a konkrét anyaggal dolgozó tájékoztatási szakemberek tárgyismeretét saját információs rendszerükben, hiszen csak spekulativ uton, az "iróasztal mellett", a támasztott igényeknek megfelelő kódrendszert létrehozni nem lehet.

A mi kódlistánkat a tizedes kulcsszámrendszer elve alapján állitottuk fel. A kulcsszám egyes helyi értékein a tételek (téma-cimszók) csoportositását jelöltük. Például: a 001 kulcsszámu tétel vagy téma-cimszó kódlistánkon a "közmüvelődés" nagy csoportját jelöli. Tehát a kódlistában a szöveges meghatározásokat számok helyettesitik. Ez a cimszó a kártya 80 oszlopából hármat használ fel, de ugyanakkor felvillantja a "beláthatóan végtelen" perspektivát is, hiszen a megfelelő számu kártya belyukasztása esetén 999 téma-cimszót különböztethetünk meg segitségével ugyanazon a három oszlopon. Kódlistánk jelenleg 23 téma-cimszót ismer.

Az előzőkben azt mondtam, hogy pl. a téma-cimszó a kártya 80 oszlopából hármat használ fel, de emellett el kell árulnom, hogy nem az első hármat.

Miért? Mert egy dokumentumok közt válogató kutatót nemcsak az egy bizonyos témában fellelhető információk érdeklik, hanem azoknak nyelvi, földrajzi, időbeli stb. vonatkozásaik is. Ezért a kártya első kilenc oszlopán segédkulcsszámokat vettünk fel. Melyek ezek?

Egyszerüen csak felsoroljuk egy átlagos kutató logikusan érkező kérdéseit, amelyek vonatkoznak:

- a dokumentum nyelvezetére. Mivel a kérdés tiz nyelvnél mindenképpen többet, de száznál mindenképpen kevesebbet érint, e célra két oszlopot foglaltunk le: 00-99-ig.

- a dokumentum földrajzi vonatkozásaira. Ezek szintén két oszlopot kaptak. Eddig nyolcvan földrajzi hely került fel a listára.

- a dokumentum megjelenési évére. Ez esetben szintén elegendő volt két oszlop lefoglalása, mivel az év 10-ese elhagyható.

- a dokumentum jellegére. Tehát könyv, folyóirat vagy napilapcikk stb. mivoltára. Itt csak egy sozlopot foglaltunk le, mivel összesen hét dokumentumféleséget különböztetünk meg.

- a dokumentum lelőhelyére. Ezen a helyen ujra két oszlopot vettünk igénybe, mert tiznél több lelőhelyet tartunk nyilván.

Nos, ezen segédkulcsszámok után következnek a főkulcsszámok, ahol a 10-12. oszlop a téma-cimszó, a 13-15. oszlop a főszak-cimszó stb.

A kártyán összesen 44 oszlopot tartunk fenn kódlistánk számára a 80-ból, de valójában ezt a 44-et sem tudjuk teljes kapacitásban kihasználni. Kódlistánkba pillantva azt látjuk, hogy az eddigi leghosszabb kódszámunk a 27. oszlopig tart. Az utána következő 8 oszlop már üres, s csak a 35. oszlopon kezdődik egy ujabb segédkulcsszám, amely az adat dokumentációbeli nyilvántartási (ütközőkarton) számát regisztrálja. (A visszakeresésnél a táblázó gép ezt a számot irja ki, s ennek alapján keressük meg az igényelt dokumentumot a számsorrendbe rakott ütközőkartonok közül.) E hat oszlop kapacitása 999 999 adat rendszerbefoglalását teszi lehetővé.

S most nézzük meg a leghosszabb kód szerkezetének felépitését! Az egyszerüség kedvéért legyen a példánkban szereplő adat hordozója egy magyar nyelvü folyóirat, s a témája: "A szocialista brigádok kulturális helyzete".

Mindenekelőtt a téma-cimszót kell megválasztani, amely ebben az esetben a "közmüvelődés" tárgykörébe tartozik, és a kódszáma 001. Ezután egyre mélyebbre kell hatolni a tizedes kulcsszámrendszerben. A gondolatmenetet kissé leegyszerüsitve a következő utat járjuk be a visszakeresési kódolás során:

téma-cimszó: 001. "közmüvelődés"
főszak-cimszó: 013. "oktatás és oktatási rendszer"
szakcimszó: 001. "közoktatási rendszer"
alszak-cimszó: 004. "osztályok, rétegek kult. helyzete"
csoport-cimszó: 001. "munkásoszt. kult. helyzete"
" " : 001. "szoc. brigádok kult. helyzete".

Ezek után már megnézhetjük a témát a számok nyelvén, ahogyan a gépteremben a lyukkártyákra került:

001. 013. 001. 004. 001. 001.

A segédkulcsszámok pedig a következők:

| | |
|---|---|
| magyar nyelv: | 00. |
| Magyarország: | 05. |
| megjelenési év: | 72. |
| anyag jellege: (folyóirat) | 2. |
| lelőhely: (dok. eredeti) | 01. |

Tehát visszatérve a kutatóra, a fentiekben leirt kódszámok alapján megkapja a gépteremből minden olyan magyar nyelvü, Magyarországra vonatkozó, 1972-ben megjelent, a Dokumentációban eredetiben megkapható folyóiratcikk nyilvántartási számát, amely a szocialista brigádok kulturális helyzetével foglalkozik. Ezen nyilvántartási számok szerint pedig visszakereshetők az ütközőkartonok, s ezek szolgáltatják most már a számokat szavakra visszafordítva a cikkek impresszumát.

E müvelettel el is érkeztünk addig a pontig, ameddig az adat "vándorlása" során eljuthat, a kutatóig.

A fentiekben ismertetett rendszer bevezetésének munkálatait csaknem két esztendővel ezelőtt kezdtük el. Azóta a gépek már többszáz kérdésre adtak választ, s minden esetben elégedettek voltunk az eredményekkel. Nem állitjuk, hogy a korszerü társadalomtudományi információvisszakeresésnek egyetlen és kizárólagos módját ismertettük, de azt feltétlen kimondjuk, hogy érdemes uj módszereket alkalmazni - még kudarcok árán is, mert csak ilymódon lehet egy biztositott szintről előbbrelépni.

# A tanszéki könyvtárosi munkakör nálunk és külföldön

BÁNDY VILMOS

A könyvtáros szakma jelentős munkaterületének, az egyetemek tanszéki könyvtárosi állásainak gyorsuló elértéktelenedési folyamatára (ami az egész szakma tekintélyét, érdekeit veszélyezteti) a szerző több cikkben (1) felhivta a figyelmet. Később G. SZABÓ László irt hirlapcikket (2) a problémáról. A felvetett téma egy része nem uj, de mivel az első cikk megjelenése óta már hat év telt el és megoldás mindmáig nem született, az változatlanul aktuálisnak tekinthető. Most nemzetközi dokumentációval kivánjuk igazolni a tanszéki, intézeti könyvtárosok fennálló besorolási, szervezeti és bérezési helyzetének tarthatatlanságát. Ismertetjük a szocialista és a tőkés országok hasonló beosztásu könyvtárosainak jogállását, és ebből kiderül: a magyarországi jogi helyzet egyedül áll. Előbb azonban a hazai problémákkal foglalkozunk.

## A TANSZÉKI KÖNYVTÁROSOK JOGÁLLÁSA A FELSZABADULÁS UTÁN

A tanszéki könyvtárosi munkakör eredetileg hazánkban is önálló, tudományos könyvtárosi beosztás volt. A vonatkozó 1945. évi rendelet (3) az oktatók közé sorolta a tanszéki könyvtárosokat. 1950-ben az egyetemi központi könyvtárak munkatársaival azonos csoportba kerültek (4), "önálló könyvtáros" (1100-1300 Ft), "könyvtáros" (840-1200 Ft), "segédkönyvtáros" (800-1000 Ft) elnevezésü és fizetésü állásokkal. (Akkor a docens 1250-1750 Ft, az adjunktus 1000-1600 Ft, a tanársegéd 900-1300 Ft fizetést kapott.) A 40/1957. sz. MM-rendelet a (már csak a központi könyvtárak munkatársainak fenntartott) tudományos könyvtárosi státusból kivette és az adminisztrativ munkaköri csoportba sorolta őket. Képesitésként azonban még akkor is kizárólag egyetemi oklevél volt előirva.

A tanszéki könyvtárosok adminisztrativ csoportba tartozása a mai napig érvényben van. A 170/1960. sz. miniszteri rendeletben már "könyvtárkezelő"-ként szerepelt a "tanszéki könyvtáros I." is, noha egyetemi (főiskolai) végzettség, vagy középiskola és hosszabb gyakorlat volt az alkalmazási feltétel. A "tanszéki könyvtáros II." álláshoz s e m m i f é l e iskolai vagy szakmai k é p e s i t é s t sem kivánt meg a rendelet.

A jelenleg érvényes 201/1970. (M.K.5.) számu rendelet a munkakörök számát négyre emelte. Ezek a következők (a megfelelő besorolási feltételekkel):

"Kari könyvtár vezetője":

a) egyetemi vagy főiskolai végzettség, 5 éves szakmai gyakorlat;

b) középiskolai érettségi és legalább 10 éves szakmai gyakorlat;

c) középiskolai érettségi és legalább 5 éves szakmai gyakorlat, valamint a munkakör ellátásához a jogszabályban előirt szakmai képesités.

Bértétel: 2000 - 3500 Ft + 3 évenként 60 Ft.

"Tanszéki könyvtáros I.": "tanszéki vagy kari könyvtár kezelője",

a) felsőfoku iskolai végzettség, a munkakörre előirt szakmai képesités;

b) középiskolai érettségi, a munkakörre előirt szakmai képesités és legalább 5 éves szakmai gyakorlat.

Bértétel: 1500 - 3200 Ft + 3 évenként 60 Ft.

"Tanszéki könyvtáros II.": "tanszéki vagy kari könyvtár kezelője"

ha az előbbi munkakörre előirt iskolai végzettséggel és szakmai gyakorlattal nem rendelkezik, de a munkakörre előirt szakmai képesitése megvan.

Bértétel: 1200 - 2500 Ft + 3 évenként 40 Ft.

"Adminisztrativ ügyviteli dolgozó I."

"ebbe a munkakörbe tartozik a tansz. v. kari könyvtár kezelője is, ha nem felel meg az előbbi munkakörre előirt feltételeknek."

Bértétel: 1200 - 2300 Ft + 3 évenként 40 Ft.

Végül a 202/1972. (M.K.4.) sz. rendelet és az ahhoz kiadott tájékoztató a fenti munkaköröket kiegészitette - ötödikként - a "vezető könyvtáros"-sal, aki tanszéknél nagyobb, de karnak nem minősülő szervezeti egységben (pl. intézet, tanszékcsoport) több tanszéki könyvtáros munkáját irányitja. A kulcs-

szám és a besorolási feltételek azonosak a kari könyvtárvezetői kulcsszámnál előirtakkal, a bérezés ugyszintén.

A besorolási feltételek ismeretében megállapithatjuk, hogy a tanszéki könyvtárosokra még 1970-ben sem vonatkoztatták a könyvtári munkakörök képesitéshez kötéséről, illetőleg a szakképesitésről szóló rendelkezéseket. Megdöbbentő, hogy még 1973-ban is bárki, minden iskolai és szakmai képesités nélkül könyvtáros lehet az ország legmagasabb foku oktatási intézményeinek tanszékein, intézeteiben!

## A MAI HELYZET

Ha figyelemmel kisértük az egyes rendeletek, utasitások nyomán előállott helyzetet, feltünő, hogy 1957-ben következett be változás a tanszéki könyvtárosok jogállásában (akkor kerültek az adminisztrativ állománycsoportba. Az 1956-os könyvtári tvr. rendelte el az egyetemi könyvtári hálózatok megszervezését, és akkortájt jöttek létre a tanszéki könyvtárakra vonatkozó szervezeti szabályzatok.)

Ezek életbeléptetése előtt a tanszékek könyvtárosi teendőit az oktatók végezték, csak a legnagyobb tanszékeken müködtek önálló, közvetlenül a tanszékvezetőnek alárendelt főfoglalkozásu tudományos könyvtárosok. Az oktatói munkatöbblet megkivánta, hogy az oktatók megosszák könyvtárosi munkájukat az adminisztrátorokkal, rájuk hagyva az egyszerübb tevékenységet. Igy alakult ki a tanszéki tudományos könyvtáros (az oktató) és a segédkönyvtáros uj viszonya. Ennek kapcsán egyenlőségi jel került a hivatásos és az adminisztrátor-könyvtáros munkája közé. Az egyetemet végzett, ill. szakképzett könyvtárosok az adminisztrátorokkal azonositva ugyanugy könyvtárfelelős oktatók alárendeltségébe kerültek, mint azok. A szakképzett könyvtárosból segédkönyvtáros lett, a könyvtárosi képzettséggel nem rendelkező oktatóból tudományos könyvtáros. Nyilvánvaló, hogy ami helyes volt az adminisztrátorok esetében, az főhivatásu könyvtárosokkal szemben már károsan ható, elhibázott intézkedéssé vált és ez inditotta el a tanszéki könyvtárosi állás devalválódását.

1957 előtt azért alkalmaztak hivatásos könyvtárost, hogy teljesen önálló munkakörben oktató helyett végezzen könyvtárosi munkát. Ma egy főhivatásu könyvtáros felvételekor az a látszat, hogy csak a munka egyik részét végző adminisztrátor szabadul fel, az oktató nem, mert ottmarad a könyvtár felelőseként. Ezzel összefüggésben hivatkozunk arra, hogy az MTA főtitkárának az MTA könyvtárhálózatáról szóló 1972. évi utasitása (5) is már "könyvtári tanácsadó bizottság" esetleges (!) létrehozásáról tesz emlitést. Ugyanitt olvashatjuk, hogy "abban az esetben, ha ... főhivatásu könyvtáros alkalmazása nem szükséges, az intézet valamely arra alkalmas tudományos munkatársát vagy tudományos munkakörben foglalkoztatott dolgozóját kell a könyvtár kezelésével megbizni..."

A hálózati szabályzatokban található meg a tanszéki könyvtárosok adminisztrativ csoportba történt leminősitésének inditóoka. Az elgondolás: ugyanazok a szabályok vonatkoznak rájuk, mint az adminisztrátorokra, tehát ugyanabba az állománycsoportba kell sorolni őket. Ezzel szemben a hivatásos könyvtárosok (két, képesitéshez nem kötött munkakörüket leszámitva) a képesitési rendelet előirásainak megfelelő iskolai és szakmai végzettséggel rendelkeznek. Már pedig a jogszabályok azt, aki megszerzett egy munkakörre megszabott képesitést, általános érvénnyel szakképesitettnek, szakembernek ismerik el. Esetünkben is erről van szó: a felső- vagy középfoku képesitésü könyvtáros - szakember, tehát jogilag nem tekinthető azonosnak a csak szakmai minimummal vagy alapfoku képesitéssel rendelkező adminisztrátorral, következésképpen az általuk teljesitett munka sem tekinthető azonosnak. Az elvi különbség akkor válik érzékelhető jogi megkülönböztetéssé, ha a könyvtáros szakembereket "tanszéki könyvtárosoknak", az adminisztrátorokat "tanszéki könyvtárkezelőnek" nevezzük.

Adminisztrativ státusba történt sorolásuk megszüntette munkakörük szakmai jellegét, mert a közfelfogás a tanszékeken azokat, akik nem tartoznak az oktatók közé, adminisztrátoroknak tekinti, olyanoknak, akiknél szakmai végzettség nincs előirva. Ennek a következménye, hogy az uj egyetemi intézetekben és tanszékcsoportokban a főhivatásu könyvtárosokat az adminisztrátorokkal együtt intézeti irodai létszámba sorolták, intézeti irodavezető alapszabály szerinti - tehát hivatalosan - beosztotti alárendeltségbe. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a magasabb szervezeti egységekben a könyvtárosok még kevésbé önállóak, mint az alacsonyabbakban, a tanszékeken, mert a könyvtárfelelős oktató mellé még egy ujabb irányitót, irodavezetőt is kaptak.

A munkakör elértéktelenedési folyamatának végállomásához akkor érkezett, amikor az intézeti könyvtáros, ill. "vezető könyvtáros" könyvtárfelelős oktató nélkül már csak irodavezető alá van rendelve. Ez az irodai adminisztrációba történt, formailag is kifejezett, végleges beolvasztást jelenti. Az önálló, tanult szakma végleg eltünt. A könyvtárosok irodai beosztottak lévén nem tagjai az intézeti tanácsnak, ülésein részt nem vehetnek, ezért könyvtári ügyek tárgyalására is jelenlétük nélkül, az irodavezető tesz előterjesztést.

Ez az alárendelés ha "vezető könyvtáros"-ra vonatkozik, jogszabályba is ütközik, mert vezető, irányitó munkakört az egyetemi szervezeti és az általános érvényü szabályok értelmében csak magasabb, ténylegesen szervezett állás alá lehet rendelni. Az egyetemi állásrendszer nem ismer intézeti irodavezetői állást, az irodavezetők csak megbizás alapján müködnek.

Mindennek a forrása: a szakmai jelleg teljes háttérbeszorulása. Utoljára az 1957-ben kiadott rendeletben olvastuk, hogy a tanszéki könyvtárosok munkaköre "könyvtári szakbeosztás". Az adminisztrációba történt besorolás után erről többé szó sem esik. Az egész szakma nevében ellenezzük, hogy egyetemet végzett okl. könyvtárosok, vagy szakképzett könyvtárosok

szakképesitésük, szakmájuk figyelembe nem vételével szakmai képesitéssel nem rendelkező tanszéki munkaerőkkel azonositva, az adminisztrativ állománycsoportban maradjanak.

A tanszéki könyvtárosi beosztást ért káros hatások természetesen összefüggtek és kölcsönösen is hatottak egymásra. A szervezeti szabályok elégtelensége miatt a munkakör adminisztrativ státusba került, ez pedig azt idézte elő, hogy megindult a könyvtárosok elvándorlása. A jól képzett és főleg egyetemet végzett szakemberek - látva az állás egyre fokozódó elsorvadását - eltüntek. Hiába irta elő az 1957-es rendelet, hogy uj alkalmazás esetén kizárólag egyetemi oklevél szükséges, ezt a követelményt többé tartani nem lehetett. A mércét egyre lejjebb eresztették. Ebben ismét közrejátszott az is, hogy az adminisztrátorokkal egy csoportba jutottak és ott a legkisebbek az iskolai követelmények. Ha ez nem igy lett volna, akkor nem következett volna be, hogy minden iskolai és szakmai végzettség nélkül be lehet jutni egyetemi tanszékre könyvtárosi állásba.

Egyetemen, ahol a legmagasabb szintü oktató és tudományos tevékenység folyik, és ezzel a könyvtárosi munkának is lépést kell tartania. Ehhez azonban jól képzett könyvtárosok kellenek, akik szakmájuk mellett széleskörü müveltséggel is rendelkeznek. Az egyetemi tudományos munka megkivánja külföldi szakirodalom feltárását, tehát ujból csak az átlagosnál nagyobb müveltségü, idegen nyelveken beszélő könyvtárosokra van szükség. Minél tovább halasztódik a gyökeres megoldás, annál nehezebb lesz a kibontakozás a felhalmozódó személyi állományproblémák miatt.

Közöljük a Budapesti Müszaki Egyetem tanszéki könyvtárosaira vonatkozó 1973 május első feléből eredő adatokat: a tansz. könyvtárosok száma: 38 főfoglalkozásu és 62 részfoglalkozásu (adminisztrátor-) könyvtáros; a főfoglalkozásu könyvtárosok iskolai végzettsége: egyetem: 3 (8 %), pártfőiskola: 2 (5 %), érettségi: 24 (63 %), általános iskola: 9 (24 %), szakmai képesités: felsőfoku: 3 (8 %), középfoku 14 (37 %), alapfoku: 13 (34 %), semmilyen 8 (21 %). Nyelvpótlékot 11 fő (29 %) kapott.

Meghökkentő, hogy a könyvtárosok 55 %-a nem rendelkezik megfelelő szakmai felkészültséggel, mert nyilvánvaló, hogy egyetemi tanszéki könyvtárban az alapfoku képesitésnél jóval magasabb az egyetemi szinthez méltó, ésszerüen szükséges szakmai követelmény.

Lemérhető, hogy a tanszéki könyvtárosok már 16 éve fennálló és csak szaporodó sérelmei megoldásának elodázása mit eredményezett. A mostani helyzetben fiatal okleveles könyvtáros csak átmeneti állásnak tekinti ezt a munkakört és addig marad, amig megfelelő helyet nem talál. Az üresen maradt helyek nem megfelelő felkészültségü, vagy képesités nélküli munkaerőkkel töltődnek fel. Óriási a munkaerők cserélődése. Jellemző, hogy néha csak látszólagos a munkaerő távozása; megtalálható ugyanazon a tanszéken, de már nem könyvtárosi kulcsszámon: átminősitette magát adminisztrátorrá, mert azok is kedvezőbb bérezési feltételek között dolgoznak. A Budapesti Müszaki Egyetemen 37 tanszék közül, ahol hivatásos könyvtárosok müködnek, 22 tanszéken és esetben találunk a könyvtárosnál

jóval magasabban fizetett adminisztrátort, tehát a könyvtárosok 60 %-a tartozik az utóbbiakhoz képest alacsonyabb bérezési kategóriába. Még a 3 egyetemet végzett könyvtáros közül is ketten alacsonyabb bérezésben részesülnek, mint a velük egy tanszéken dolgozó adminisztrátorok: egyikük 400 Ft-tal, a másik 380 Ft-tal kap kevesebbet. Az állások átlagbérei ugyanabban az időszakban: "kari könyvtár vezetője" (1 fő): 2800 Ft, "tsz. könyvtáros I." (21 fő): 2297 Ft, (Tsz. könyvtáros II." (12 fő); 1945 Ft, "Tsz. munkaerő" (3 fő): 1856 Ft, "adminisztrativ ügyviteli dolgozó I." (1 fő); 1860 Ft; 1973. julius 1-én egy, egyetemet végzett "tsz. könyvtáros I." "vezető könyvtáros" besorolásban részesült, bérezése: 2970 Ft.

A tanszéki könyvtárosok fizetése azért olyan alacsony a könyvtárosok országos átlagbéréhez képest mert több bérjavitási ütemmel maradtak el a többi könyvtárosi bérrendszerbe tartozó könyvtáros mögött. Legfeltünőbb azonban, hogy ugyanazon intézményen, egyetemen belül a központi könyvtárban is jóval magasabbak a fizetések. Nem mindennapi eset: ugyanazért a munkáért más fizetés jár az egyik szobában mint a másikban. Az állománycsoportba tartozás is más a központi könyvtár, mint a tanszékek szobáiban, az egyik helyen tudományos, a másikban adminisztrativ dolgozó a könyvtáros. Egy intézményen belül kétféle állásrendszer hatálya alá tartoznak ugyanis a könyvtárosok. Ez szöges ellentétben áll az MSZMP KB 1972. november 14-15-i ülésén hozott határozatok IV. részének 4. pontjában foglaltakkal: ..."fokozottabban érvényt kell szerezni annak, hogy az egyes szakmák azonos gyakorlattal rendelkező, azonos teljesitményt nyujtó munkásai ugyanazon skáláju alapbért kapjanak az egész országban"...

Összehasonlitás: "a tsz. könyvtáros I." alapbére 1500-3200 Ft, a központi könyvtári állásrendszerben ennek megfelelő "főkönyvtáros"-nak pedig 1700-3700 Ft; a "kari könyvtár vezetője" és a "vezető könyvtáros" állások vezető, irányitó munkakörök, alapbérük: 2000-3500 Ft, ugyanakkor a másik állásrendszerben a "könyvtári csoportvezető" alapbére 1800-4200 Ft, az osztályvezetőh." alapbére: 2000-4200 Ft, az "osztályvezető" alapbére: 2300-4500 Ft.

## A TANSZÉKI KÖNYVTÁRAK KÜLFÖLDÖN

### SZOCIALISTA ORSZÁGOK

Ezekután rátérünk a külföldi tanszéki könyvtárosok besorolási rendszereinek ismertetésére. Mindenekelőtt a népi demokratikus országok hasonló beosztásu könyvtárosainak helyzetét ismertetjük.

Csehszlovákia: A főiskolai könyvtárakban a következő rendszerek fordulnak elő: a) központi (alap-)könyvtárak alapállománnyal, az iskolai (kari) munkahelyekre un. részkönyvtárakba (tanszéki könyvtárakba) kihelyezett kis letétekkel; b) központi könyvtárak kisebb alapállománnyal, az egyes munkahelyek nagy könyvtáregységeivel (részkönyvtárakkal); c) könyvtári központok részkönyvtárakba kihelyezett állománnyal (pl. a prágai Universita

Karlova (Károly Egyetem) Filozófiai Karának könyvtári központja 42 részkönyvtárral); d) egyes munkahelyek önálló könyvtárai (pl. a Számítástechnikai Intézet, a Marxizmus-leninizmus Intézet - intézeti könyvtárai). A tanszékek könyvtáraiban (részkönyvtárakban), melyek a központi könyvtár részlegei, általában az oktatók, vagy a tanszékek adminisztrativ dolgozói kezelik a központi könyvtár szakkönyvtárosainak irányitása mellett a könyveket. Csak a részkönyvtárak nagy egységeinél - könyvtári központok rendszerében - müködnek a részkönyvtárakban a könyvtári központ szakkönyvtárosai; szórványosan pedig a központi könyvtárak részkönyvtáraiban.

Tehát az egyetemek összes könyvtára a központi könyvtárakhoz tartozik az ott dolgozó szakkönyvtárosokkal együtt. A főiskolák és karok központi könyvtárainak könyvtárosai a tudományos és szakmunkaerők munkaköri és alapfizetési nomenklaturája szerint vannak besorolva (6) és két csoportba tartoznak.

A II. A. csoportban oklevéllel rendelkező szakkönyvtárosok:

1. önálló szakmunkaerő, specialista (vezető) könyvtáros 12 évi gyakorlattal 2400-3300 Kčs,
2. önálló szakmunkaerő 8 évi gyakorlattal 2200-3000 Kčs,
3. szakmunkaerő 4 évi gyakorlattal 1900-2500 Kčs,

A II. B. csoportba a középfoku képesitésü dolgozók tartoznak:

1. önálló munkaerő (szakkönyvtáros)
2. könyvtárosasszisztens (könyvtáros),
3. könyvtáros (segédkönyvtáros).

A szlovák közlés még a következő beosztásokat tartalmazza:

1. szakasszisztens 1500-2000 Kčs,
2. önálló munkaerő 1500-2000 Kčs,
3. asszisztens 1300-1700 Kčs.

Jugoszlávia: Az egyetemek tanszéki könyvtárosai itt is a tudományos személyzethez tartoznak. A központi könyvtárak könyvtárosai és a tanszéki könyvtárosok ugyanabba az állásrendszerbe vannak sorolva:

1. főkönyvtárnok (visji bibliotekar), egyetemi oklevél + szakvizsga, 12 évi gyakorlat, tudományos munkásság;
2. könyvtárnok (bibliotekar), egyetemi oklevél;
3. főkönyvtáros (visji knjiznicar), középiskola és 2 éves szakiskola;
4. könyvtáros (knjiznicar), érettségi;
5. kezelő (manipulant), népiskola 8 osztálya.

A 2-6. alatt felsoroltaknak 6-24 hónapi gyakorlati munka után szakvizsgát kell tenniük. A tanszéki könyvtárak a tanszékvezetők irányitása alá tartoznak. Egyetemi oklevél a képesitési előirás azokon a tanszékeken, ahol egyetlen könyvtáros végzi a munkát.

Lengyelország: A könyvtári hálózatok felosztásukat és irányitásukat tekintve megegyeznek a magyar hálózatokkal. A besorolási rendszer (nomenklatura) minden lengyel könyvtárban egységes. Az egyetemek mindenfajta könyvtárában azonosak az iskolai követelmények és fizetések. A könyvtárosok Lengyelországban 2 csoportba tartoznak: I. okleveles könyvtárosok:

1. okl. főőr 4000-4600 Zł,
2. okl. őr 3700-4300 Zł,
3. okl. könyvtári adjunktus 2800-3800 Zł,
4. okl. könyvtári tanársegéd 2500-2700 Zł,

Müködési pótlékaik: 1. köp. kvtár igazgatója 1100-1600 Zł, 2. közp. kvtár ig. h. 500-900 Zł, 3. közp. kvtári oszt. vez. - kari kvtár vez., intézeti kvtár vez. 500-700 Zł. Az okleveles könyvtárosokat elsősorban igazgatókként és vezetőkként, valamint tud. munkatársként alkalmazzák. Az okl. könyvtárosok állásonként I. V. fizetési osztályba tartoznak, amelyek 1972. május 1. és 1976. szeptember 1. között nyithatók meg előttük, ezenkivül automatikusan 4 évenként lépnek elő fizetési osztályukon belül. Ezek a könyvtárosok akár központi könyvtárban, akár tanszékeken (intézetekben) müködnek, mind az "egyetemi oktatók" státusába tartoznak (7).

II. "Rendes könyvtárosok" (a "könyvtári szolgálat" dolgozói)

1. őr 2000-2800 Zł, szolg. pótdij 1000 Zł-ig;
2. főkönyvtáros iskolai végzettség és képesités szerint, 1600-2500 Zł, szolg. pótdij 800 Zł-ig:
3. könyvtáros 1300-2200 Zł, szolg. pótdij 600 Zł-ig;
4. alkönyvtáros 1100-1800 Zł, szolg. pótdij 400 Zł-ig;
5. könyvtárossegéd 900-1500 Zł, szolg. pótdij 300 Zł-ig;

Müködési pótlékaik: 1. könyvtárvezető 600 Zł-ig, 2. kvtár-vez. h. 600 Zł-ig, 3. kari kvtár vez., intézeti kvtár vez. 400 Zł-ig, közép kvtár. oszt. vez. 300-400 Zł-ig. Ebben a csoportban minden 5 szolgálati év után 5 %-os korpótlék jár, ez azonban nem lehet több, mint a fizetés 15 %-a.

A lengyel egyetemeken a kari és intézeti könyvtárak vezetői a központi könyvtárak osztályvezetőivel egy szinten vannak. A besorolási rendszer 1972. május 1-én lépett hatályba.

NDK: A 3. főiskolai reform életbelépése óta (8), az egyetemek könyvtári szervezete egységes. Az összes egyetemi könyvtáros ugyanabba a státusba tartozik és minden vonatkozásban a központi könyvtár igazgatójának van alárendelve. A könyvtári hálózat irányitó szerve a könyvtár, amelyhez csatolva, annak fiókjaiként müködnek a csoportkönyvtárak (Sektions-

bibliotheken), amelyeknek a mi kari könyvtáraink felelnek meg. Nagy csoportkönyvtárak szakterületi könyvtárakat is foglalnak magukban. Tanszéki könyvtárak 1968 óta nem léteznek. A könyvtárosok 3 munkaköri csoportba vannak sorolva:

1. Szakmunkaerő, 2 éves általános szakiskola + gyakorlati képzés a könyvtárban. Munkakör: technikai, pl. olvasótermi felügyelet, kölcsönzés 450-600 M;

2. Könyvtáros, 3 éves könyvtárosi szakiskola (utolsó év gyakorlati a könyvtárban). Munkakör: központi könyvtári v. csoport- és területi könyvtári vezető könyvtáros 625-850 M.

3. Tudományos könyvtáros, 5 éves főiskola + speciális szak v. a berlini Könyvtártudományi Intézet 4 éves tanf.-a. Munkakör: vezető állás (pl. speciális szakterület referense, osztályvezető, csoportkönyvtár-vez., könyvtárigazgató 790-1500 M.

A csoport és területi könyvtárak vezetői itt is azonos szinten vannak a központi könyvtári vezetőkkel. Az NDK-ban kétféle könyvtárszervezet fordul elő: a) általános közkönyvtárak (ahol általában szakkönyvtárosokat alkalmaznak); b) tudományos általános és főiskolai könyvtárak. Ide tartoznak az egyetemi könyvtárak és a nagyüzemek szakkönyvtárai, utóbbiaknak különálló bérrendszerük van. A többieké egységes. Felhivjuk a figyelmet a Berlini Humboldt-Egyetem Központi Könyvtárának müködési szabályzatára, mely például szolgálhatna egy uj, korszerü magyar szabályzat összeállitásánál. (Cikkünk terjedelme miatt nem ismertethetjük.)

Románia: Valamennyi egyetemi könyvtáros beosztási helyére való tekintet nélkül egységes állásrendszerbe és egyuttal a tudományos személyzethez tartozik. A tanszéki könyvtárak a központi könyvtárhoz tartozó fiókkönyvtárak. Az egyetemi könyvtárosok megbecsült pozíciójának rangját igazolja, hogy a Bukaresti Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója egyetemi tanár és rektorhelyettes.

Szovjetunió: A főiskolai könyvtárak a tudományos könyvtárak státusrendszerébe vannak sorolva. Valamennyi könyvtáros, a fiók (kari és intézeti) könyvtárosokkal együtt, egységes állásrendszerbe tartozik. Az összes könyvtári munkahely a központi könyvtár részlege. A tanszékeken hivatásos könyvtárosok nem dolgoznak, a könyvtári munkát laboránsok végzik (9). A könyvtárak I-V. csoportba vannak sorolva a könyvtárosok, vezetők létszámától függően. A csoportbesorolás határozza meg a vezetőség fizetését, ezek: igazgató, ig.h., tud.titkár, vezetők, főkönyvtárnokok, főbibliográfusok és szerkesztők. A főkönyvtárosok, könyvtárosok és más munkatársak fizetése minden csoportban azonos. A fiókkönyvtárvezetők a Szovjetunióban is osztályvezetői szinten, a vezetőállásuak között vannak.

A Moszkvai Építészeti Főiskola könyvtárában 19 könyvtáros dolgozik, képesitésük: főiskolai (könyvtárosi, építészeti, nyelvészeti) 8 (42 %), középfoku könyvtáros 4 (21 %), érettségi 7 fő (37 %). A laboránsoknak és könyv-

tárosoknak középiskolai, a főlaboránsok részére, valamint főkönyvtárnoktól és főbibliográfustól felfelé főiskolai képesítés van előírva. A könyvtárak kétféle státusrendszere létezik: a) tudományos könyvtárak, b) népkönyvtárak (közkönyvtárak). A könyvtári nomenklaturát a Szovjetunió Minisztertanácsa 1967. július 10-én hagyta jóvá.

NYUGATI ORSZÁGOK

A nyugati országok könyvtárrendszerei között, az alapelveket és felépítést tekintve, nincs nagyobb eltérés. A központi könyvtárak és a tanszékek, intézetek könyvtárai az egyes egyetemeken belül egységes státusrendszerbe vannak foglalva. Országos érvényü nomenklaturák nem igen léteznek, kisebb-nagyobb különbségek fordulnak elő. Még az állások elnevezései is országrészenként nem egészen megegyezők lehetnek, különösen ott, ahol az egyetemek több fajtája (állami, magán, egyházi) létezik, mint pl. az USA-ban. Abban nincs különbség, hogy szigoruan az iskolai végzettségre és képesítésre épülnek az állásrendszerek. Nem ugyanazokkal az elnevezésekkel, de az egyetemi oktatók és tanárok besorolási és fizetési szintjén van az összes egyetemen dolgozó könyvtáros. Az egyetemi tanárokkal megegyező helyet foglalnak el az igazgatók és helyetteseik. A többiek a nekik megfelelő oktatóval vannak egysorban. Az állami fizetésrendszerekben az azonos vagy megegyező végzettségüek ugyanabban a besorolási kategóriában vannak, bárhol dolgoznak. Kisebb állás esetén az előmeneteli lehetőségek korlátozottabbak, de a saját csoportjukon belül. A cikk keretében részletes ismertetést nem adhatunk, a legjellemzőbb adatokat foglaljuk össze. A könyvtárosok 3 fő csoportjával találkozunk: 1. tudományos, 2. középfoku, 3. segéderők.

Angliában az egyetemi könyvtárosok státusa egységes. A tudományos könyvtárosok 2 kategóriába tartoznak. Az intézeti könyvtárak osztályai a központi könyvtáraknak tudományos könyvtárosokkal. Állások: 1. Librarian (ig.), 2. Deputy L. (ig. h.), 3. Sub-L. (oszt. vez.), 4. Assistant L. (oszt. vez. h.), 5. Senior Library Assistant, 6. Library Assistant. Képesítés 1-4: alapként B. A. v. B. Sc., magasabb: M. A. v. Ph. D. (Irország, Skócia hasonló).

Az USA-ban nincs általános státusrendszer. Állások: 1. Director, 2. Assistant Director, 3. Curator/Specialist. 4. Department/Branch Head (osztályvezető, intézeti kvtárvezető), 5. Librarian (5 év gyakorlattal), 6. Librarian (5 év alatt). Néhol az oktatói cimeket használják. Alapképesítés: M. A.

Ausztriában a felosztás: 1. "felsőbb könyvtári szolgálat" (höherer Bibliotheksdienst) tud. kvtárosok, egy okl., 2. magasabb kvt. szolg." (gehobener B.) nem tud. kvt. érettségi, 3. "könyvtári szakszolg." (Fachdienst) nem tud. kvt. éretts. nélkül. Ezenkivül szakvizsga szükséges. Státus egységes.

NSZK: 1. "felsőbb szolg." tud. kvt. egy okl. v. tud. fokozat + 2 éves szakképzés, vizsga, 2. "magasabb szolg." "okl. Könyvtáros" éretts. + 2-3 év szakképzés, vizsga, 3. "középső szolg." (mittlerer Dienst) egyszerü kvtári teendők, középisk. + könyvkereskedői tanf. v. 2 éves szakképzés, vizsga, 4. "egyszerü szolg." (einfacher D.) raktárosok. A 60-as években szervezett egyetemeken az régi un. "decentralizált könyvtárak" helyett nagyobb egységeket, szakcsoporti vagy kari könyvtárakat hoztak létre, melyek a könyvtárosokkal együtt a közp. könyvtári igazgatója alá tartoznak. Státusuk egységes.

Belgium, Németalföld egységes tud. státus. Dániában, Finnországban, Franciaországban, Olaszországban, Svájcban nincsenek hivatásos tsz. könyvtárosok. Argentinában, Norvégiában, Svédországban, Törökországban nincs meghatározott állásrendszer. Portugáliában egységes a státus.

A feltárt anyagból megállapithattuk, hogy a tanszéki, intézeti könyvtárosok kivétel nélkül mindenütt, a szocialista és tőkés országokban, egységes státusba tartoznak. A magyar jogálláshoz hasonlót sehol sem találtunk. A következtetések levonását a könyvtáros társadalom és az érdekeltek feszült érdeklődéssel várják.

Végül a szerző hálás köszönetet mond mindazoknak a külföldi kollégáknak, akik szives, valóban kartársi segitségükkel lehetővé tették az anyaggyüjtést és annak mostani összefoglaló közlését.

JEGYZETEK

1. Müszaki Egyetemi Könyvtáros, 1967. 1. sz. Könyvtáros, 1970. 1. sz. 1970. 11. sz., 1972. 4. sz.
2. G. Szabó László: Leértékelt könyvtárosok? = Magyar Hirlap, 1972. jan. 23.
3. 1945. december 30-i 18.600/1945. II. P. M. (Magyar Közlöny 212.) sz. rend.
4. 39/1950. (I. 29.). M. T. sz. rendelet
5. 17/1972 (A K, 20.) MTA. 7. sz. utasitás
6. Oktatásügyi Minisztérium, 1969. julius 1-i 23-333/69-V./4. sz. rendelete alapján
7. Összehasonlitásul: docens 4800-5200, adjunktus doktori tud. fokozattal 4300-4600, adjunktus tud. fok. nélkül, főelőadó (oktató) 3900-4100, előadó (oktató) 3500-3700, főtanársegéd 2800-3000, tanársegéd 2300, tanársegédgyakornok 2000 Zl-
8. A reformnak a könyvtárügyre tartozó alapelveit a Fő- és Szakiskolaügyi Minisztérium 22/1969 sz. rendelete tartalmazza (vö. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1970. 4. sz.
9. Állások: 1. igazgató, 2. tud. ig. h., 3. oszt. vez. 4. fiókkönyvtár-vez. 5. Csoportvez., 6. főkönyvtárnok (glavnij), 7. főbibliográfus I. (glavnij), 8. főszerkesztő, 9. szerkesztő specialista, 10. főkönyvtáros (sztarsij), 11. főbibliográfus II. (sztarsij), 12. főmódszertanos, 13. könyvtáros, 14. bibliográfus, 15. módszertanos, 16. alkönyvtáros (mladsij)

# KITEKINTÉS

# Shiyali Ramamrita RANGANATHAN emlékére

ERIC DE GROLIER

E. GROLIER Mélanges Shiyali Ramamrita RANGANATHAN c. tanulmányát (Bulletin des Bibliothèques de France, 1973. no. 5. 203-209. p.) V. TÓTH Erzsébet tömöritésében közöljük.

Tulságosan közel van még hozzánk RANGANATHAN halála, hogysem pontosan felmérhetnénk, mit vesztett vele a dokumentáció világa, és tárgyilagosan értékelhetnénk hagyatékát. A ranganathani mü roppant méretü: 1961-ig terjedő bibliográfiája, melyet Das GUPTA állitott össze, 405 oldalt tesz ki (1), s hatását felbecsülni még teljességgel lehetetlen. E rövid cikk igy hát nem nyujthat mást, mint ennek az életmünek sajnos nagyon is sommás áttekintését.

## "AZ INDIAI KÖNYVTÁRTAN ATYJA"

"The father of library science in India" - Sir Maurice GWYER nevezte igy RANGANATHANt. Munkássága e tekintetben leginkább Melvil DEWEY-éhoz hasonlitható. Ahogyan az amerikai könyvtárak hatalmas fejlődése DEWEY-tól indult ki, India modern könyvtári hálózatának megteremtésében kétségkivül RANGANATHANé volt a döntő szerep. Szándékosan használjuk itt a "hálózat" szót. 1944-ben, amikor a könyvtári hálózat fogalma még korántsem terjedt el (JOECKEL és Mac COLVIN gondolatainak hatása az Egyesült Államokban illetve Angliában csak jónéhány évvel később vált érezhetővé, s Franciaországban sem volt még semmi visszhangja annak a munkának, amit magunk folytattunk ugyanebben az irányban 1938 óta), RANGANATHAN egy 36 oldalas, "Post-war reconstruction of libraries in India" cimü brosurában már egy szervezett könyvtári r e n d s z e r részletes (és számszerüen is kidolgozott) tervét vázolja fel. Ez volt az első programja annak, amit ma "nemzeti dokumentációs politikának" neveznénk, s 1945-től 1961-ig egész sor hasonló tervezet született, a következő cimmel: "Library development plan, with a draft library bill for..." (Könyvtárfejlesztési terv, törvénytervezettel a ...-i könyvtárak számára).

A Madras állam számára készitett tervezet 1948-ban lépett életbe, s a benne megfogalmazott "könyvtári törvény" három más államnak (Andhra Pradesh, Mysore, Maharasdtra) is mintául szolgált. 1950-ben a delhi egyetem - Sir Maurice GWYER, akkori alkancellár támogatásával - egy 462 oldalas vaskos kötetben ("Library development plan, thirty-year programme for India, with draft library bills for the Union and constituent States") tette közzé a hat évvel korábbi, 1944-es brosura gondolatainak részletes kifejtését. 1964-ben a Library science különszámot szentelt ugyanennek a problémának; ekkor már RANGANATHAN-nal együtt müködött az általa szervezett bangalore-i dokumentációs kutatócsoport, valamint ugyane város három más könyvtárosa is; saját hozzájárulása a kötethez a következő cimet viseli: "Fifteen-year library development programme for plan periods 4 to 6".

RANGANATHAN könyvtárosi tevékenysége azonban nem merül ki tervek készitésében. Szembetünő vonzalma az elmélet iránt (korábban, 1916-1928 közt matematikusként müködött) igen fejlett gyakorlati érzékkel párosul. S minthogy minden gyakorlat elméleti alapokra épül, első könyvtártani munkáját ugy lehetne meghatározni, mint e tudomány racionális alapjainak kutatását: ez az 1931-ben megjelent "The Five laws of library science", melyet 1957-ben másodszor is kiadtak. 1935-ben jelenik meg egy kézikönyve a könyvtári adminisztrációról; 1941-ben egy másik a "tájékoztató szolgálatról" (reference service) és a bibliográfiáról; 1942-ben ismét egy az iskolák és "college"-ek könyvtárainak szervezési kérdéseiről. Ezt követi 1951-ben egy "Library manual". 1973-ban egy ujabb (poszthumusz) könyve jelenik meg az iskolai könyvtárakról: "New education and the school library". RANGANATHAN elsősorban mégis a katalogizálás területén volt ujitó. 1934-ben jelenik meg "Classified catalogue code"-jának első kiadása, melyet később alaposan átdolgoz, mivel szükségét érzi, hogy tullépjen a katalogizálók puszta "empirizmusán", s ahogyan más területeken is tette, megteremtse gyakorlatukhoz az elméleti alapot: ezt fejti ki "Theory of library catalogue" c. munkájában (1938), amelyet azután "Classified catalogue code"-jának négy ujabb kiadása követ (az utolsó 1964-ben), továbbá egy "Dictionary catalogue code" (két kiadás, 1945-ben ill. 1952-ben) és egy "Library catalogue: fundamentals and procedure" c. kézikönyv (1950). S ezzel még nem is emlitettük azt az egész cikksorozatot, melyet részben RANGANATHAN maga, részben tanitványai szenteltek a katalogizálási technika egyes kérdéseinek (2).

## AZ OSZTÁLYOZÓ

India határain tul azonban mégis a Colon classification (C.C.) tette hiressé, sőt joggal mondhatjuk, világhiressé RANGANATHAN nevét. E tekintetben is leginkább DEWEY-hoz hasonlitható. Őrá hivatkozik egyébként RANGANATHAN maga is valamennyi "történeti" jellegü munkájában: az "osztályozás kora" szerinte 1876-ban kezdődött, és a továbbiakban három szakaszra tagolódik, a "Pre-Facet period"-ra, melyet OTLET és LA FONTAINE fellépéséig, a D.C. "megnemesitéséig" tart, a "Transition

to-Facet period"-ra - az egyetemes tizedes osztályozás szakaszára - s végül a "Facet period"-ra, mely 1933-tól 1975-ig tartana.

Bármilyen fenntartásaink legyenek is e kronológiával szemben, nem kétséges, hogy a "Colon classification" megjelenése 1933-ban, nyolc évi érlelődés után, fordulópontot jelent a dokumentációs osztályozás történetében. Négy évvel később, 1937-ben jelenik meg a "Prolegomena to library classification" első kiadása, amelyben RANGANATHAN, Berwick SAYERS és H.E. BLISS nyomán, megkisérli felállitani az osztályozás "törvényeit", melyekhez különböző "posztulátumokat" és "alapelveket" fűz; ezek a "Prolegomenák" még két kiadást érnek meg (az utolsó 1967-ből való). 1942-től 1950-ig RANGANATHAN kidolgozza elméletét az "alapvető kategóriákról", melyeket először a 4. kiadásban (1952-ben) alkalmaz a C.C.-re. Ez valójában egy "második változata" az osztályozásnak; a "harmadik változat" kidolgozását a szerzőnek már nem sikerül befejeznie: ez lenne a 7. kiadás, melynek 1971-ben kellett volna napvilágot látnia, de amely befejezetlenül maradt, s valószinüleg nem jelenik meg 1974 előtt. Azok a módositások azonban, melyeket e harmadik változat foglal magában, nem is olyan lényegesek, mint amilyen az "alapvető kategóriák" bevezetése (3).

Időközben a C.C., melyet a nyugati osztályozási technika ihletett (angliai tartózkodása idején, 1924-25-ben RANGANATHAN Berwick SAYERS tanitványa volt), maga vált a dokumentációs osztályozás elméleti és gyakorlati megujulásának forrásává Európában (és kisebb mértékben az Egyesült Államokban is). 1948-ban a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) egy tanulmányt kér RANGANATHANtól: "Classification and international documantation" (4), s valójában ezzel kezdődik nemzetközi hatása. Ugyanez évben utazik először nyugatra 1925 óta; gondolatai mélyen hatnak azokra, akik majd a "kazettás osztályozás" elterjesztői lesznek - a terminus is RANGANATHANtól származik -, s nagyrészt az őt hallgató könyvtárosok közül kerülnek ki azok, akik 1952-ben megalakitják a Classification research group-ot (B.I. PALMER, D.J. FOSKETT, D.W. LANGRIDGE, A.J. WELLS...). RANGANATHAN 1950-ben az Egyesült Államokba utazik, majd több izben ismét Európába; mintegy "guruként" tisztelik mindenütt, még azok is, akik nem fogadják el valamennyi "posztulátumát". 1951-ben a FID ugy dönt, hogy ujjászervezi azt az "általános" osztályozási bizottságot, mely elvben már korábban is létezett, de valójában sohasem működött. E bizottság előadójának RANGANATHAN-t nevezik ki, aki ebben a minőségében az elkövetkező tizenkét év alatt egész sor jelentést publikál, melyekben az ugynevezett "mélységi osztályozásnak" (depth classification), vagyis a "mikro-dokumentumok" (folyóiratcikkek stb.) osztályozásának problémakörét tárja fel (5).

## A DOKUMENTÁTOR

1948-ban RANGANATHAN az Indian standards institution kebelében egy évvel korábban létrehozott dokumentációs bizottság tagjaként egy nemzeti do-

kumentációs központ tervezetét teszi közzé. Két évvel később már elnöke annak a technikai bizottságnak, melynek feladata az INSDOC (Indian national scientific documentation centre) megszervezésének előkészitése. S 1972-ben egyik utolsó cikkét annak szenteli, hogy megvizsgálja, milyen funkciókat kell gyakorolnia annak a Nemzeti társadalomtudományi dokumentációs központnak, amelynek létrehozását már 1959 óta szorgalmazta (6). Véleménye szerint nincs és nem is lehet válaszfal "könyvtártan" és "dokumentáció" között, s mi több, az általános és szakkönyvtárak valamint a dokumentációs központok közti határok is eltünőben vannak. 1962-től Bangalore-ban, a NEHRU miniszterelnök alapitotta DRTC (Documentation research and training centre) cimzetes professzoraként fejlesztheti tovább gondolatait. 1963-tól a DRTC minden évben szemináriumot indit, amely szinvonalát tekintve nemzetközi jelentőségünek mondható (7).

## A NEVELŐ

RANGANATHAN mindig szenvedélyesen szerette a tanitást vagy inkább a képzést. Legelső cikke 1916-ban egy "Bevezetés a jellemformálás tanulmányozásához". Müködése kezdetén hét évig tanár Tamil Nadu államban, ahol született, majd a madras-i egyetemen tanit, amig meg nem bizzák az egyetem könyvtárának ujjászervezésével. 1929-től ujra tanár, de ezuttal már nem matematikát, hanem könyvtártant tanit az általa alapitott madras-i könyvtáros iskolában. 1956-ban felesége, SARADA és fia, R. YOGESWAR 100 000 rupiát adományoznak arra, hogy Madras egyetemén megalakulhasson India első könyvtártudományi tanszéke, amelyhez 1961-ben egy "Department of library science" kapcsolódik. Végül 1962-ben RANGANATHAN "National research professor in library science" lesz a bangalore-i DRTC-ben, s itt vezeti a szemináriumokat haláláig. Oktatási technikáját a következőképpen határozta meg: az összehasonlitó módszer alkalmazása, "kevés előadás, minimális egyoldalu közlés, semmi jegyzet-diktálás, semmi sulykolás". A hallgató önképzéssel, az osztályban vagy csoportokban folytatott viták, "tutorial work" (irányitott munka), dolgozatok készitése, hetenkénti beszámolók utján tanul, s ugy, hogy részt vesz az évi szemináriumon. A tanár egyfajta szokrateszi módszerrel készteti gondolkodásra a hallgatókat; tanitványokat képez, nem tanulókat.

Egy generáción s ugyanazon területen belül általában ritkán van több vezető, irányitó egyéniség, egyszóval mester. Ilyen volt a háboru előtt, Nyugat-Európában Paul OTLET és Eugene MOREL, Közép- ill. Kelet-Európában pedig Walter HOFFMAN és Nyikolaj RUBAKIN. Kevéssel utóbb S. R. RANGANATHAN töltötte be ezt a szerepet, és nemcsak Indiában, hanem nemzetközi szinten is (8). Meggyőződéseinek heve, személyiségének varázsa ellenállhatatlanul hatott még azokra is, akik nem fogadták el minden gondolatát. Ebből a fáradhatatlan munkásból, ebből a kutatóból, aki mindig kész volt megkérdőjelezni elért eredményeit, valami olyan sugárzás áradt, amely senkit sem hagyhatott közömbösen. Ő maga eltünt ugyan, de müvének ihlető forrásából még nagyon sokáig merithetünk.

(1) Arun Kanti Das GUPTA: Essay in personal bibliography: a bibliography of writings on and by Dr. S. R. RANGANATHAN. Asia publishing house, 1967. (Ranganathan Festschrift, vol. 2). Részletesen ismerteti ezt a munkát Bernard I. PALMER tanulmánya: "RANGANATHAN, the man and his works: view through a bibliograph", Library science, 6 (3), 1969 szept., 273-288.

(2) 1964 és 1972 közt 17 ilyen cikk jelent meg a Library science-ben.

(3) Ld. "Colon classification, edition 7", Library science, 6 (3), 1969 szept., 193-242, valamint "Colon classification for economics", uo., 9 (3), 1972 szept., 353-383.

(4) Megjelent a Revue de la documentation-ban, 14 (4), 1947, 154-177., majd 1948-ban különnyomatként, mint az "Études de classification" I. füzete (FID kiadvány, n° 227).

(5) Erre vonatkozó elméletét "Design of depth classification: methodology" c. cikkében fejti ki, mely a Library science nyitó cikke volt, 1 (1), 1964 márc., 1-42. - Ld. továbbá: RANGANATHAN: "Colon classification: notational system - towards a plan for its productive use", uo., 9 (1), 1972 márc., 1-37.

(6) "National social science documentation centre: reflections and suggestions", Library science, 9 (2), 1972 jun., 145-187.

(7) Tiz kötet jelent meg Papers and proceedings cimmel.

(8) RANGANATHAN nemzetközi hatását mi sem jelzi jobban, mint hogy a Ranganathan Festschrift 1965-ös 1. kötetében megjelent publikációk 11 különböző országból származnak (Library science today, ed. P. N. KAULA). 1972 decemberében a Library science különszámot szentelt RANGANATHAN-nak.

# A finn tudományos könyvtárak

## Két időszerű szempont: a gépesítés és az északi országok könyvtári együttműködése

ESKO HÄKLI

### 1. A SZÁMITÁSTECHNIKA MAI TERVEI A FINN TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAK VONATKOZÁSÁBAN

#### ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

Egyes könyvtárak már évek óta kisérleteznek saját, bár korlátozott számitástechnikai rendszereik kiépitésével. Többnyire a folyóiratok vagy a

tankönyvek stb. katalogizálásáról van szó. Az első nevezetesebb kisérlet a Helsinki Egyetemi Könyvtár diákkönyvtárában a tankönyvgyüjtemény kölcsönzési nyilvántartásának automatizálási terve volt (1971). De már itt, a tervezési munkák folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy a tervezett kölcsönzési rendszer nem lesz elég rentábilis - a nagy kölcsönző forgalom mellett sem. A szolgálat nivója érdekében ugyanis kénytelenek voltak on-line rendszert előirányozni, tudniillik a tankönyvek igénylése a könyvtárhasználaton belül az egyik leginkább határidős forma.

Könyvtáros szakemberek javaslatára az Oktatásügyi Minisztérium 1971-ben tervezési bizottságot hivott létre. A minisztérium a központi tervezés jelentőségét igen erősen hangsulyozta az egész tudományos könyvtárügy vonatkozásában. Ezzel vége lett a korlátolt, csak egyes könyvtárak szempontjait szem előtt tartó tervezésnek. A bizottság mindenekelőtt a könyvtári racionalizálás általános céljait akarta megfogalmazni és ez a következő követelményekben fejeződött ki:

- Meg kell javitani a könyvtárigazgatást. Elég és megbizható adattal kell rendelkeznünk a költségekről egyebek közt pl. a létszámtervezés érdekében. A könyvtáraknak be kell kapcsolódniuk az államigazgatás számitástechnikai rendszerébe.
- Hatékonyabbá kell tenni az irodalom beszerzését és a kooperációt a könyvtárak között.
- Emelni kell a könyvtári szolgáltatások szinvonalát, egyebek közt gyorsitani kell a helyi és a könyvtárközi kölcsönzést.
- Csökkenteni kell az üzemi költségeket. Főleg nagy figyelmet kell forditani a katalogizálás és a bibliográfia területére.

A bizottság elemzései nyomán a legnagyobb racionalizálási eredményeket a katalogizálás különösen munkaigényes területén érték el. Fontos szempont, hogy a katalogizálás költségei a tudományos könyvtárak összes személyi költségeinek egynegyedét teszik ki. A katalogizálás racionalizálására a bizottság a következő követelményeket fogalmazta meg:

- el kell kerülni a párhuzamos munkát,
- le kell mondani a speciális és saját központi katalógusok, gyarapodási jegyzékek stb. hagyományos előállitásáról,
- a katalogizálás rendszerét a hajlékonyság és sokoldaluság irányában kell fejleszteni,
- a katalogizálásban és osztályozásban egységes nivót kell elérni,
- a nemzeti bibliográfia közreadását össze kell kapcsolni a hazai irodalom katalogizálásával.

Beható vizsgálatok és elemzések után, melyekben résztvett az állami Számitóközpont is, a bizottság egységes rendszer kiépitését javasolta. Emlékiratát az oktatási miniszternek 1972 juniusában nyujtotta át, és ebben a javasolt rendszerre vonatkozóan a következő alapelveket és célokat rögzitették:

- teljesen integrált, az egész országot átfogó on-line rendszert kell felépiteni központi számitógéppel, amely minden lényeges munkafolyamatot összefog, és amelyhez elvben minden tudományos könyvtár kapcsolódik végberendezésével (terminál),
- a máris központositott feladatokat, mint a nemzeti bibliográfia és az uj beszerzések nyomtatott központi katalógusának köreadása, be kell kapcsolni ebbe a rendszerbe, és ha lehetséges, melléktermékként kell őket előállitani,
- a rendszernek szolgáltatnia kell a könyvtárak irányitásához szükséges statisztikai stb. adatokat,
- azok a könyvtárak, amelyek közvetlenül nem kapcsolódnak be a rendszerbe, ugyancsak részesedhessenek a rendszer produktumaiból,
- a rendszernek kompatibilisnek kell lennie a nemzetközi, más nemzeti és, ha lehet, a kereskedelmi rendszerekkel is. Ezért tekintetbe kell venni a nemzetközileg érvényes szabványokat,
- a rendszernek akadálytalan, gyors kapcsolatot kell biztositania a csatlakozó könyvtárak között, és mintegy az információnyujtás bázisát képeznie,
- a rendszert a könyvtárak részvételével központilag kell megtervezni és kiépiteni, és összhangba kell hozni az állam számitógép politikájával.

## MIÉRT KELL AZ AUTOMATIZÁLÁS?

A könyvtárak és főiskolák, valamint a tudományos kutató munka gyors fejlődése uj követelményeket állit a könyvtárak elé is. Az utolsó 15 évben Finnországban a tudományos könyvtárügy különféle részterületei a következő mértékben fejlődtek:

- az állomány több mint kétszeresére nőtt,
- a használók száma megháromszorozódott,
- a kölcsönzések száma megnégyszereződött,
- a személyzet létszáma ugyancsak négyszeresére nőtt,
- az igények névleges értéke tizenötszörösére nőtt.

Emelni kell tehát a könyvtárak kapacitását, és ez a hagyományos módszerek fenntartása esetén mindenekelőtt a létszám jelentős növelését jelentené. Ez azonban máris problémákat okoz. 1971-ben a statisztikailag nyilvántartott könyvtárak üzemi költségei 25 Mio FMK-t tettek ki. Ebből 15 Mio esik a személyi költségekre és 7 Mio FMK az állomány gyarapitására. A későbbiek folyamán az arány még kedvezőtlenebb lenne, hiszen az emberi munkaerő egyre drágább lesz. Máris nagy nehézségek jelentkeznek Finnországban, hogy a könyvtárak pénzt biztositsanak uj státuszhelyek számára. Az automatizálás távlatilag olcsóbb megoldásnak igérkezik.

Második szempont, hogy fejleszteni és javitani kell a könyvtárak szolgáltatásait. De éppen ez lehetetlen a hagyományos módszerekkel a létszám igen jelentős növelése nélkül. Az információfeldolgozás uj módszerei egyébként is feltételezik az elektromos számitógépek alkalmazását. Harmadszor: rövid idő alatt minden országnak képesnek kell lennie arra, hogy résztvegyen az uj nemzetközi bibliográfiai információs rendszerekben és mindenekelőtt vállalja saját publikációinak feldolgozását. Ez egyre inkább számitógépes megoldásokkal (mágneses szalagok stb. segitségével) történik.

Egyre inkább nyilvánvaló tehát, hogy a számitógépes módszerek nyujtják a könyvtári fejlődés számára a megoldást. Mindenesetre fel lehet vetni a kérdést, milyen rendszert épitsünk ki: az egyes könyvtárak külön-külön rendszereit vagy egy országos rendszert, off-line rendszert vagy on-line rendszert. Mint már emlitettük, az Oktatásügyi Minisztérium már a bizottság felállitásánál határozottan állást foglalt az első kérdésben: országos rendszer tervezésére van szükség. A bizottság feladata maradt azonban, hogy választ adjon a második kérdésre.

## A JAVASOLT RENDSZER ELŐNYEI

A bizottság elemzései arra vezettek, hogy a rendszert on-line elvek szerint és a svéd minta felhasználásával kell kiépiteni. Kezdetben elég lenne egyetlen központi egység, de az egyes könyvtárak végberendezései ide csatlakoznának. A központi memória több nyilvántartásból (regiszterből) állna a szükségletekhez igazodva. Lenne egy központi dokumentumnyilvántartás, ez a bibliográfiai adatokat tartalmazná a lelőhely-adatokkal együtt, továbbá a kölcsönzési feltételek (határidő stb.) rögzitésével. Lenne egy müveleti nyilvántartás, ez tartalmazná a megrendelési adatokat a beérkezések ellenőrzésére, a kölcsönzési adatokat (pusztán az olvasók és a könyvek számait, minden bibliográfiai és személyi adat nélkül). Lenne egy cimnyilvántartás a használók, a könyvtárak, a könyvkereskedések stb. adataival. Szükséges egy gazdasági adatnyilvántartás is a könyvelés számára, egy desiderata-nyilvántartás és esetleg egy un. MARC-nyilvántartás is, melyben minden olyan bibliográfiai adat megtalálható, amely külföldről géppel olvasható formában rendelkezésre áll.

Későbbi bővitésnek tekinthetjük esetleg a külön nemzeti bibliográfiai nyilvántartást. Még nem egész világos, mi célszerűbb: ezt is a központi dokumentumnyilvántartásba integrálni vagy pedig gyakorlati okokból külön tartani. Az azonban nyilvánvaló, hogy a külföldi beszerzésekről készülő (nyomtatott vagy mikrofilm formában közreadott) központi katalógusokat a központi dokumentumnyilvántartásból kell előállitani.

Az adatok betáplálása vagy közvetlenül a végberendezések segitségével történik, vagy lyukasztó berendezéssel, itt részben esetleg off-line módszerek is szóba jöhetnek. Az alapelv mindenesetre az, hogy minden bibliográfiai adatot csak egyetlenegyszer kell a rendszerbe betáplálni, még-

pedig lehetőleg korán, vagyis már a megrendeléskor. Ebben a folyamatban fel kell használni a rendelkezésre álló külföldi eredményeket is, igy pl. a külföldi bibliográfiai mágneses szalagokat. Ily módon már az előszerzeményezés könnyebbé válnék, nemcsak a katalogizálás.

A kölcsönzés számára minden csatlakozó könyvtár állományának nyitva kell állnia, és a keresett művet mintegy "gombnyomással" lehet a másik könyvtárból megrendelni. Ugyanigy könnyen tájékozódhatunk, hogy valamely keresett könyvet egy másik könyvtár már megrendelt, katalogizált stb., és igy a felesleges kettős munka elkerülhető.

MIÉRT ON-LINE RENDSZER?

A bizottság teljes mértékben tisztában volt, hogy az on-line rendszer a drágább. A könyvtári gyakorlatban a legtöbb számitógépes rendszer az off-line megoldást alkalmazza, mégpedig két okból. Először is az on-line rendszerrel kapcsolatos könyvtári technikai lehetőségek még viszonylag ujak. Másodszor idáig korlátozott, csak egyetlen könyvtárra tervezett rendszerekben gondolkoztak. De ha a számitógéptechnikával egy egész hálózatot akarunk működtetni, a csatlakozó könyvtárak között a kapcsolatoknak akadálytalanoknak, surlódásmenteseknek kell lenniük. A külön off-line rendszerek között a kapcsolatok speciális megoldásokat kivánnak, amelyek részben nehézkesek, de egyben gazdaságtalanok is lehetnek. Sőt ezen az uton éppen a lényeges racionalizálási eredményeket veszitenénk el.

A költségek terén a legnagyobb megtakaritást a bizottság elemzései szerint a többszörös katalogizálás kiküszöbölése utján érhetjük el. A tervezett integrált országos rendszer keretében az uj beszerzések a központi memóriába kerülnek be. További példányok esetében már a lelőhely regisztrálása válik szükségessé, ami lényegesen olcsóbb, mint az uj, teljes katalogizálás lenne. A felgyült bibliográfiai adatok (pl. a nemzeti bibliográfiáé) kezdettől fogva mindenkinek rendelkezésére állnak, és pl. a megrendelendő anyag kiválasztásában, a megrendelés lebonyolitásában stb. felhasználhatók.

Ha a kölcsönző forgalom szinvonalát biztositani akarjuk, ugyancsak egyedül az on-line megoldás tünik megfelelőnek, mert ez könnyüvé és gyorssá teszi a kapcsolatot az egyes könyvtárak között.

Az on-line alapon felépülő katalogizálási rendszer lehetővé teszi pl. a nagy egyetemi könyvtáraknak, hogy a decentralizált munkafolyamatokat a központi katalogizálási rendszer eredményességi fokán végezzék. Ezenkivül biztositja az akadálytalan kapcsolatot az egyetem saját könyvtári hálózatának tagjai között is.

Megállapithatjuk tehát, hogy minden könyvtári rutinmunkának bevonása az integrált számitógépes rendszerbe csak az on-line megoldás alapján lehetséges.

De az on-line megoldás mellett nemcsak a funkciók oldaláról lehet érvelni. Emellett szólnak a gazdasági érvek is. A racionalizálás tényleges eredményei csak ezen az uton aknázhatók ki.

## EGYÜTTMÜKÖDÉS MÁS RENDSZEREKKEL

Központi követelmény volt a javasolt rendszer vonatkozásában, hogy lehetségesnek kell lennie a nemzetközi rendszerekkel való együttmüködésnek. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a rendszer produktumainak, mint a mágneses szalagon levő katalógusadatoknak, más rendszerek keretében is használhatóknak kell lenniük és forditva, mindez pedig azt, hogy az adatfeldolgozás szabályainak kompatibilisnek kell lenniük a nemzetközi szabvánnyal. Másodszor bizonyos egységességet feltételeznek már a katalogizálási szabályok is. Az együttmüködés további foka lesz a különféle számitógépes központok között kialakuló párbeszéd, a központokat szilárd vezetékek kapcsolják majd össze.

Nagy irodalma van már annak, hogyan lehet a nemzeti bibliográfiai mágneses szalagokat felhasználni a katalogizálásban. A sok kisérlet és ellenzés ellenére az eljárás még mindig elég problematikus, és az eredményesség foka mennyiségi tekintetben még semmi módon sem tekinthető általánosan érvényesnek. Függ ez nemcsak a programozás módjától, hanem a gépidő árától is. Van viszont a vélemény, hogy ezek a szalagok tulajdonképpen csak a katalogizálásra és az uj cimek megrendelésére használhatók eredményesen. Sőt szó esett olyan lehetőségről is, hogy a különféle bibliográfiai mágnesszalagok részére közös feldolgozó központot kellene létesiteni a skandináv könyvtárak és könyvtári rendszerek számára. Igy ebben a tekintetben a jövő még elég tisztázatlan.

A vizsgálatok azonban azt mutatták, hogy a Finnországban katalogizált külföldi irodalom 75 %-át Svédországban is feldolgozzák. Finnország és Svédország között tehát a szoros összedolgozás szükséges lenne. Az egyik lehetőség, hogy az ujonnan nyilvántartásba vett adatokat mágneses szalagon eljuttatják egymáshoz, a másik, hogy közvetlen vezeték kötné össze a két rendszer nyilvántartásait. A gyors adatszolgáltatás lényegesen megkönnyitené a munkát a Skandia-terven belül is, amelyről később lesz szó. Ebben a tekintetben azonban még nincsenek konkrét terveink, mert az össz-skandináviai automatizálási elképzelések még igen kezdetleges stádiumban vannak. Az azonban, amit a folyóiratok skandináviai központi katalógusáról tervezünk, bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy a közös célt egyéb területeken is kitüzzük és a periodikum-rendszert mindenesetre az egész rendszerbe integráljuk. Máris megindultak a konkrét előkészületek. Megszervezték pl. a közösségi munkát, hogy kifejlesszék az egységes katalogizálási gyakorlatot. Egyezségre jutottak e téren abban, hogy a közös törekvések alapjául az angol-amerikai katalogizálási szabályzat brit szövege szolgál. Olyan tervek is vannak, hogy kisérleteket végezzenek a svéd Libris-rendszer általános skandináviai alkalmazásának érdekében.

Világos, hogy a kitüzött célt nem lehet azonnal és nehézségek nélkül elérni. A rendszereket fokozatosan lehet felépiteni, tekintettel a skandináv és a nemzetközi együttmüködés szempontjaira.

Teljesen világos azonban, hogy Skandinávia különösen alkalmas terület egy ilyenfajta együttmüködés számára is.

## 2. A FINN TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁRAK ÉS A SKANDINÁVIAI KÖNYVTÁRI EGYÜTTMÜKÖDÉS ÁLTALÁBAN

### TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A skandináviai tudományos könyvtárak együttmüködése a szó mai értelmében századunk jelensége. De a vállalkozás egészen a legutolsó évekig a szabad kezdeményezésen alapult. Maguk a kormányok csak a hetvenes évek elején vállalták a közvetlen felelősséget ezen a téren. Igaz, hogy a kormányok pénzügyi támogatása kezdettől fogva nélkülözhetetlen alapja és előfeltétele volt az együttmüködés sikerének.

Az északi könyvtárak területén az első összefoglaló vállalkozás a nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen (Északi folyóirat a könyv- és könyvtárügy számára) megalapitása volt 1914-ben. A kezdeményező és első szerkesztő Isak Collija volt a Svéd Királyi Könyvtárból, de minden északi államból társszerkesztők müködtek mellette. A negyedéves folyóirat főleg a könyv- és könyvtörténet iránt érdeklődött, de rendszeresen közölt hasznos hireket a skandináv államok és könyvtáraik időszerü kérdéseiről. A folyóirat hasábjain összefoglaló statisztika is jelent meg az északi könyvtárakról, és függelékként elég rendszeresen bibliográfia a skandináv bibliográfiákról és könyvtári szakirodalomról.

### ÉSZAKI KÖNYVTÁRI KONGRESSZUSOK

A következő lépés az északi könyvtárosgyülések megszervezése volt, amelyek 1926 óta máig négy évenként rendszeresen összeülnek valamennyi északi ország mindenfajta könyvtárosának részvételével. A legutolsó gyülést mintegy 600 résztvevővel Helsinkiben tartották 1972-ben.

A közmüvelődési könyvtárosok számára még mindig ezek a gyülések alkotják az északi együttmüködés fő szervezeti formáját. (Izland miatt van, hogy a "skandináv" szót gyakran igyekeznek elkerülni.) De már a második világháboru előtt felvetődött a gondolat, hogy külön gyüléseket kellene tartani a tudományos könyvtárosok részére. Egyelőre azonban megelégedtek külön szekció létrehozásával a közös kongresszuson belül, ugyanis a háboru a hasonló kisérleteknek határt szabott.

Kétségtelen, hogy ezek a nagylétszámu összejövetelek igen ösztönzőek voltak, számos uj eszmét, sőt az együttmüködésre konkrét terveket vetettek fel. Mindebből azonban mégis igen kevés vált valósággá, nem volt ugyanis senki, aki a felvetett eszméknek a megvalósitásáért felelősnek érezte volna magát. Korántsem a tudományos könyvtárak szeparatizmusa volt tehát az, ami arra ösztönzött, hogy az együttmüködés uj formáit fejlesszék ki. 1947-ben került egy uj szervezet létrehozására a sor, ez a Nordisk Vitenskapelig Bibliotekarforbung (NVBF), az Északi Tudományos Könyvtárosegyesület. Máig ez a központi felelős grémium az együttmüködés fejlesztésére a mi területünkön.

Az egyesületnek nincsenek egyéni tagjai, az egyes nemzeti tudományos könyvtárosegyesületekből tevődik össze. Az elnökségben minden államból két személy foglal helyet, ezeket a nemzeti egyesületek delegálják. Mivel az egyesület nem a nemzeti egyesületek csucsszervezete, az elnökség munkája lényegében koordináló jellegü. Igy az elnökség munkája egyebek közt a következőkből áll: kétévenként összejövetelek szervezése a tagság részére (minden négy évben ez a nagy északi könyvtáros kongresszus keretében folyik le), kerekasztalkonferenciák szakkérdésekben, amelyeken országonként 3-4 szakember vesz részt, különféle szemináriumok, közös kiadványok, átfogó tervek előkészitése.

Az ilyen különleges üléseken, amelyek 1956 óta csaknem évente összeülnek, egyebek közt a következő témákat vitatták meg: a szerzeményezés gyakorlata, hivatalos nyomtatványok, a hirlapokkal kapcsolatos kérdések, gépesités, könyvtárigazgatás, könyvtárközi kölcsönzés nemzetközi viszonylatban, kötelespéldány beszolgáltatás, "public relations", könyvtárépités. Összesen 13 ülést tartottak eddig, a 14. 1973 őszén Reykjavikban ül össze, először Izlandban.

A legtöbb ülésről, ugyanigy egyes nagy taggyülésekről is sokszorositott jelentéseket adnak közre. Az egyéb kiadványokból egyebek közt az alábbiak érdemelnek emlitést: Vocabularium bibliothecarii nordicum (1908), a nemzetközi könyvkölcsönzés kézikönyve (Haakon M. Fiskaa: Internasjonal lanetjenste, 1967) és a nagy opusz: Nordisk handbog i bibliothekskundskab 1-3 (1957-1960), az "északi Milkau", ahogy emlegetni szokták. Ez a kiadvány tulajdonképpen Svend Dahl klasszikus, dán müvének alapján készült, mint annak negyedik, de teljesen ujradolgozott kiadása. (Svend Dahl müvének 1. kiadása 1912-ben jelent meg.)

Szemináriumokat, továbbképző tanfolyamokat az orvosi dokumentáció és az ENSZ kiadványok tárgyában rendeztünk.

Az NVBF két legnagyobb vállalkozása egy közös skandináv (egyelőre még nem északi) központi folyóiratkatalógus terve és az ismert Scandia-terv volt. Mivel ez a folyóirat már foglalkozott a Scandia-tervvel, itt most csak a legujabb fejlődésre fogunk kitérni.

A skandináv tudományos könyvtárak külföldi folyóiratainak központi katalógusa, a NOSP (= a kiadvány norvég nevének röviditése a Nordisk Samkatalog over periodike kifejezésből) már hosszu történetre tekint vissza. A tervezésre az első bizottságot még 1958-ban hivták létre, ez azonban pár év mulva feloszlott. Akkor még nem voltak meg a feltételek ilyen rendszer megteremtésére. De egyes szakterületeken már sikerült folyóiratjegyzékeket publikálni, ilyen volt a List-Bio-Med. Miután ismeretessé váltak az elektronikus adatfeldolgozás uj lehetőségei, ujból hozzáfogtunk a tervező munkához. Az NVBF 1966-ban uj bizottságot hivott életre, mind a négy országból megfelelő szakemberekkel. Az első munkajelentést 1968-ban adták ki, a zárójelentésnek 1973 őszén kell megjelennie. A bizottság egyebek közt közös formátumot dolgozott ki és fogadott el skandináv használatra az időszaki kiadványok bibliográfiai adatai továbbitására. A rendszert pillanatnyilag egy terv keretében kisérletezik ki, ez a pótlás a List-Bio-Med-hez. A cél az, hogy munkafelosztással olyan központi katalogizáló rendszert dolgozzanak ki (mintegy 70 000 cimre), amely az egyes nemzeti periodikum-rendszerekből áll össze. Ennek a rendszernek lehetővé kell tennie, hogy az esetleges teljes kiadás mellett különféle származékjegyzékek (szakok szerint, földrajzi megoszlás szerint stb.) szerkesztését is biztositsa. A rendszer nagy segitség lesz a skandináv könyvtárak beszerzési politikájában, de jelentős módon meg fogja könnyiteni a könyvtárközi kölcsönzést is. Ezért a Scandia-tervvel szoros összhangban kell tovább fejleszteni.

## A SCANDIA-TERV

A Scandia-tervért már nem az NVBF a felelős, hanem egy uj és hivatalos szerv: De nordiska forsknungsbibliotekens samarbetskommitté (Bizottság az északi tudományos könyvtárak együttmüködésére). Ezt a szervet alább részletesebben ismertetjük.

A Terv gyakorlati intézésére és továbbfejlesztésére külön bizottságot hoztak létre, amelyet "huvudkommitté"-nak hivnak és amelynek tagjait a nemzeti tanácsok választják. Most dolgoztak ki először a Terv történetében szervezeti és müködési szabályzatot, és ezt az alább emlitett együttmüködési bizottság 1973 áprilisában hagyta jóvá. Pillanatnyilag a Terv filozófiájának, alapvető célkitüzésének kritikai felülvizsgálata folyik, ugyanis a helyzet az utóbbi években lényegesen megváltozott. Ugyanakkor a Terv keretében a gyakorlati könyvtári együttmüködést pl. a kölcsönzőforgalom és a katalogizálás terén is intenzivebbé szeretnék tenni.

Igazolódott-e a Scandia-terv? A felet igenlő, és még pozitivabb lenne, ha a központi tervező munka nem bénult volna meg csaknem négy évre. De a szakjellegü speciális bizottságokban a gyakorlati munka ennek ellenére továbbfolyik, és részben uj formákat vett fel. Azokon a szakterületeken, amelyek átfogó referáló lapokkal rendelkeznek, mint az orvostudomány, egyes természettudományok stb., azt a célt tüzték ki, hogy a skandináv könyvtáraknak mindazok folyóiratokra elő kell fizetniük, amelyeket ezekben a referáló lapokban idéznek. Az előfizetést általában a Terv ismert

alapelvei szerint osztották meg. Továbbá folyóiratjegyzékeket is állitottak össze. Tulajdonképpen csak a humánjellegü vagy általános könyvtárak beszerzéseinek összehangolása stagnál.

Sajnos nem készül Finnországban egységes és részletes statisztika a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésről. Ezért számos kérdésre nem lehet választ adni. Pl. nem tudjuk megmondani, milyen szerepe van a Scandia-tervnek a könyvtárközi kölcsönzésben. Csak annyit tudunk, hogy a kölcsönző forgalomnak mintegy fele Skandináviába megy Finnországból, mint ezt az alábbi számok mutatják:

| | Küldtünk | | Kaptunk | |
|---|---|---|---|---|
| | Kölcsönzés | Másolat | Kölcsönzés | Másolat |
| Skandinávia | 1250 | 200 | 2900 | 6870 |
| Összesen | 2240 | 1130 | 4430 | 5670 |

Látható, hogy Finnország lényegesen többet kap, mint amennyit ad. Statisztikai egységként nálunk a megrendelés, nem pedig a kötet számit. A fenti számok csak a legnagyobb nyolc könyvtár forgalmát ölelik fel; ez a finn tudományos könyvtárak nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésének mintegy 3/4 részét teszi ki.

A finn könyvtárak számára a skandináv együttmüködés életszükséglet. Talán a többi északi ország vonatkozásában is jogos lenne azt mondani: világméretekhez viszonyitva mindegyik ország igen kicsiny és a rendelkezésre álló források mind anyagilag, mind személyzetben meglehetősen korlátoltak. Ma a skandináviai bizottságok és munkacsoportok olyan nagyméretü tervező munkát végeznek, ami az egyes országok keretei között alig lenne elképzelhető. A nemzetközi könyvtári együttmüködésben a skandináv könyvtárak egységes csoportként vesznek részt. Sőt a nemzetközi szervezetekben a képviseletet illetően bizonyos munkamegosztás alakult ki. Ilyen módon a tapasztalatokat ésszerübben lehet felhasználni és növelni.

A Scandia-terv konkrét jelentőségéről bajosan adhatók egyértelmü számok és adatok. Bár egyes területeken az uj angol National Lending Library for Science and Technologie (most a British Library kölcsönző osztálya) egyes területeken mind növekvő jelentőséget nyert, nem tudnánk meglenni a többi skandináv könyvtár állománya nélkül. Felmerül persze a kérdés, nem lenne-e kedvezőbb megoldás, ha a teljes periférikus irodalmat egy helyre telepitenénk. Bár a skandináv együttmüködés ezekben az országokban nem minősül nemzetközinek, mégis vannak gyakorlati nehézségek, amelyek ellene mondanak annak, hogy egyetlen skandináv kölcsönző könyvtárat szervezzünk a ritkán használt irodalomnak. A másik oldalról meg éppen azt lehet mondani, hogy semmi lényeges különbséget nem jelent, ha a könyvtárközi kölcsönzés a kivánt müvet egy finn vagy egy nem finn könyvtárból szerzi meg.

## A LEGUJABB FEJLŐDÉS

Különösen az utóbbi években erős a törekvés, hogy az együttmüködés számára hivatalos alapot teremtsünk. Minden országban folyamatban van nemzeti csucsszervek létesitése. Finnországban már 1954-ben megalakult a tudományos könyvtári bizottság. Svédországban a hatvanas években jött létre egy hasonló tanács, Dániában és Norvégiában a hatvanas évek végén. Magától született meg a gondolat, hogy ezeknek a tanácsoknak koordináló együttesét kell létrehozni, és ez vehetné magára a könyvtári együttmüködés legfőbb irányitását. 1973 elején megalakult ez a grémium és a négy skandináv ország nemzeti tanácsának 2-2 képviselőjéből tevődik össze. A két személy közül az egyik mindig a nemzeti tanács elnöke, a három királyságban magától értetődően ez a királyi könyvtár igazgatója.

Ennek a grémiumnak a létrehozásával (neve: De nordiska forskningsbibliotekens samarbetskommitté - az északi tudományos könyvtárak együttmüködési bizottsága) a könyvtári együttmüködés számára a legmagasabb szinten sikerült fórumot teremteni. Bár határozatai nem jogszabály jellegüek, alig lehet kételkedni, hogy az ajánlások megvalósulnak. Már a grémium összetétele biztositék erre. De minthogy a bizottság még fiatal, eredményeiről nem sokat szólhatunk. Az első feladat, hogy megfelelő képet nyerjünk a helyzetről. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a bizottság átmenetinek tekinti magát, mintegy közvetitő lépcsőfokot képez ahhoz a későbbi szervhez, az egész könyvtári és információügy kormányszintü közös szervéhez, amelyet a kormányok fognak felállitani.

Már 1971 óta müködik egy kormányszervezte koordináló szerv az információ és dokumentáció számára, a NORDDOK (Nordiska koordineringsorganet för teknisk och naturvetenskaplig information = Északi koordináló szervezet a müszaki és természettudományok számára). Idáig a NORDDOK kizárólag az információ és dokumentáció ügyeivel foglalkozott, bár igen tág értelemben. Ezt a tényt azonban könyvtáros körökben nagyon problematikusnak érzik, ezért már régóta jelentkeznek a törekvések, hogy a NORDDOK feladatkörét bővitsék ki oly módon, hogy a tudományos könyvtárakat is felölelje. Kezdetben ezek a törekvések sikertelenek voltak, ezért kényszerültek a könyvtárosok arra, hogy együttmüködésük számára saját szervet hozzanak létre.

De a NORDDOK 1973. április 4-i ülésén már olyan határozatot hozott, amely a kivánt intézkedéseket két éven belül lehetővé teszi. Ezen a módon a könyvtárügy és információ ügye egységbe kerül, mely még annál is többet jelent, hogy helyreáll a két terület elrontott egysége. Az egység nagyobb keretben jön létre, az északi államközi kulturális együttmüködés részévé válik.

Jól látható, mint lett Skandináviában lépésről lépésre szilárdabb a könyvtári együttmüködés. Nem csupán a kor nemzetközi fejlődésének a következménye ez, hanem van benne valami sajátos északi vonás is. Komoly szerepet játszanak itt a régi kulturális közösség és a közös hagyományok is. Az őszinteség jegyében azonban meg kell mondanom azt is, hogy a

régi hagyományok itt-ott akadályozó tényezőkként szerepelnek. A közös történet nem volt mindig harmonikus! Mindenesetre ma problémáinkhoz északi megoldást igyekszünk találni, mert realista módon szemlélve, ez az eljárás igen kedvezőnek bizonyult. A kulturális közösség és ennek szervezeti formái természetesen semmi módon nem korlátozzák az egyes országok politikai mozgásszabadságát, ami a történelem legfrissebb eseményeiből világosan látható. És summa summarum hadd említsük az érzelmi tényezőket. A skandináv együttműködésnek megvan a maga külön varázsa, ami a józan beszámolókból megfelelően sajnos nem tünhet ki.

## IRODALOM


Könyvtárgépesités

Tieteellisten kirjastojen atk-tavoitetoimkunnan mietintö. Helsinki, 1972. 122 p. Mell. (Komiteanmietintö 1972: B 53). A finn tudományos könyvtárak számitógépesitési tervezésére szervezett bizottság emlékirata. (Röviditett angol kiadása előkészületben.)

Skandináv könyvtári együttmüködés

Birkelund, Palle: Bibliothekarische Kooperation in Dänemark und Skandinavien. = Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographi, 16. (1969). p. 231-330.

Henriksson, Karl-Erik: Scandia-planen pa 1960-talet. = Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksvasen, 56. (1969). p. 170-179.

Kleberg, Tönnes: A Scandia tervről. = Könyvtári Figyelő, 9. (1963). 113-122. p.

Laubiger, Hans-Dieter: Materialien über die Bibliothekplanung Schwedens. München, 1973. (Verlag Dokumentation).

Ottervik, Gösta: Nordiskt bibliotekssamarbete under efterkrigstiden. = Nordiska bibliotek 1947-1964. En översikt. Red. av Kjell Nelson. Göteborg 1964. 131-152. p.

Tell, Björn V.: Scandinavien Developments in Documentation and Information Services. = Library Trends 17. (1969). 289-298. p.


Forditotta: SEBESTYÉN Géza

# A világméretű információszintézis és enciklopédia – a WISE

MANFRED KOCHEN

Az eredeti tanulmány cime: WISE: a world information synthesis and encyclopaedia (Journal of Documentation, 1972. 4. no. 322-343. p.). - A tömörités HORVÁTH Magda munkája.

## AZ ESZME RÖVID TÖRTÉNETE

A gondolat, sőt maga a kifejezés: "World encyclopaedia", H. G. Wellstől származik. 1936-ban javasolta a Royal Institution előtt mondott beszédében "szuperegyetem, világagy" létrehozását. Az eszme aludni látszott, alig-alig vettek róla tudomást, de napjainkban éppolyan aktuális, mint 1936-ban volt.

A történeti áttekintés a világméretü bölcsesség szintéziseiként ilyen állomásokat sorol fel: a Biblia, Platon Dialógusai, Aristoteles és aquinói Szent Tamás, az alexandriai könyvtár. A tudomány 17. századi kibontakozásáig az egyház volt az a társadalmi intézmény, amely szükségképpen hordozta a világméretü bölcsesség szintézisének funkcióját, s miután ezt a hivatását betölteni többé már nem volt képes, Wells 1936-ban eszméjének megvalósitójaként uj társadalmi orgánum megteremtését javasolta. - Diderot és d'Alembert Nagy enciklopédiája még megkisérelte szintetizálni a tudást, de a tudomány egyre jobban kibontakozó pluralizmusa lehetetleniteni látszott az efajta vállalkozásokat.

A 20. század tudományának méretei és differenciáltsága sem tudta azonban egyes vezető gondolkodók szintetizáló álmait szétfoszlatni. Erre idéz a szerző N. Butlernek, a Columbia egyetem rektorának 1922-ben elmondott beszédéből, amelyben a világ társadalmi és politikai zavarait a tudás, az intellektuális és morális tapasztalatok közös kincsének lerombolásával hozza kapcsolatba, s az ennek hiányában szenvedő inadekvát oktató-nevelő munkát teszi felelőssé a bajokért. - Az angol Royal Society 1896-os konferenciáján gyakorlatiasabb megoldási kisérlet született meg együttmüködéses alapon: az International Catalogue of Scientific Literature, amely éppen a legválságosabb időben, a két világháboru között szünt meg. "Fel nem használt vagy rosszul alkalmazott tudás és képességek világában élünk" - mondta Wells - és javaslata olyan sorozat kiadása volt, melynek kötetei gondosan összegyüjtött és szerkesztett idézeteket tartalmaznak, nem vegyes

halmazként, hanem koncentrált, tisztázott szintézisként. Szerinte ez lenne minden, rendszeres oktatásban részesült állampolgár tudásának alapja. Wells óva intett még, hogy a világenciklopédia nélkül a világméretü problémáknak csupán esetleges és átmeneti enyhülésére van remény. - Ahogyan Wells eszméiről alig tudtak, ő sem értesült a University of Chicago keretében müködő tudósok és értelmiségiek törekvéseiről, akik a tudomány specializálódása következtében szükségessé vált szintézis megalkotására háromféle kiadvány publikációját javasolták: 1. Journal of Unified Science az egységes tudománynak szentelt folyóirat , 2. monográfiasorozat "Library of unified science" az egységes tudomány könyvtára cimen és 3. The international encyclopedia of unified science. Ez utóbbi volt a tervezet szive, meg is jelent husz önálló monográfia formájában, pl. ilyen cimekkel: Foundations of logic and mathematics, Theory of behavior, Encyclopedia and unified science. Tárgyunk szempontjából ez utóbbi a legfontosabb, szerzői O. Neurath, N. Bohr, J. Dewey, B. Russell, R. Carnap és C. Morris. Neurath megállapitása: "Az enciklopédia és nem a rendszer a tudomány teljességének hiteles ábrázolása. A tudományos eredmények enciklopédikus integrációja - számolva az összes ellentmondásokkal és nehézségekkel - az elérhető maximális integráció". Az enciklopédia, elgondolása szerint, nem alfabetikusan rendezett cikkekből áll, hanem monográfia-sorozatból, amelyekben mélyen analitikus mutatók segitségével található meg valamenynyi információelem. Különös, hogy a tájékoztatástudomány mai vezéregyéniségei, akik a felesleges átfedések elkerülésére rendszereket akarnak létrehozni, mily kevéssé veszik tudomásul Wells és Neurath eszméit.

A szintetizálás stafétabotját 1947-ben V. Bush vette át, amikor már beteljesült a Wells által megjósolt katasztrófa. Ő sem hallott valószinüleg Wells világenciklopédia javaslatáról, de nagyon hasonló elgondolást akart megvalósitani éppen a 2. világháboruban elért technikai vivmányok segitségével. "Memex"-ének lényege saját szavaival: két egymással asszociált tudáselem összekapcsolásának folyamata. Wells is, Bush is egyformán átérezték a vállalkozás roppant voltát, erőfeszités és költségek szempontjából is: magának az oktatásnak (minden szinten) forradalmasitását követelte meg. - Az 50-es években az USA-ban fejlődött ki leghatékonyabban a tájékoztatástechnika; valamennyi nemzet a dokumentumok hozzáférhetővé tételének és bibliográfiai ellenőrzésének szervezett formáit igyekezett megteremteni; az Unesco konferenciáin az indexelés és kivonatolás fejlesztésével igyekeztek közelebb kerülni a tudományos kommunikáció problémáinak megoldásához. A hivatkozás- és a KWIC-indexek, valamint a számitógépes szerkesztés és nyomtatás nagy előrehaladást jelentettek, mig a gépi forditásra és kivonatolásra forditott óriási erőfeszitések kisebb eredményeket tudtak felmutatni. 1960 táján odajutottunk, hogy bár senki sem értette meg a "tájékoztatási problémát", mégis eláradtak a probléma "megoldási kisérletei", főleg a technológia terén burjánzottak a reménységek. 1960-ban elkezdték a Library of Congress funkcióinak felülvizsgálatát, különös tekintettel a gépesitésre. Az egyik ilyen megbeszélésen vetette fel először Kochen az enciklopédia-rendszer Wells-i eszméjét. 1966-ban (GES = Growing Encyclopedia System = növekedésben lévő enciklopédia-rendszer) elnevezéssel kisérleti tervezetként elkezdődtek a WISE szerény előfutárának munkálatai.

A Weinberg-jelentés (1963), a COSATI-jelentés (1965) - mindkettő kormányszintü-, valamint Nagy-Britanniában az OSTI tevékenysége a WISE-eszméhez kapcsolódó fejlődés nagy mérföldkövei. Hozzá hasonló koncepcióju intézmény a Congressional Research Service, amely a Kongresszust látja el a szükséges információkkal. Az emlitett jelentések és intézmények hasznossága ellenére azonban a szerző 1967-ben kiadott gyüjteményében (The growth of knowledge) kénytelen volt leszögezni, hogy a nagy enciklopédiára és más kulcsproblémákra vonatkozó gondolatok reménytelenül elszórtak, a központi eszmét félreértik, megellenzik, sőt tudomást sem vesznek róla. Az UNISIST-program 1967-ben indult. Az 1971-ben publikált jelentés szintén csak a világ tudományos tájékoztatási szolgáltatásai közti együttmüködés ösztönzését javasolja, a sokkal fontosabb kérdést: a tudás szétszórt töredékeinek koncentrálását, szelekcióját és szintetizálását figyelmen kivül hagyja. Csak perifériku san kapcsolódik a "világagy" eszméjéhez. Az UNISIST-vizsgálat tartama alatt fontos FID, KGST és OECD konferenciák zajlottak le a tájékoztatás kérdéseiről. De mind az UNISIST, mind az OECD-jelentés (1969) a tájékoztatási problémát elsősorban technológiai és szervezési problémaként tekinti. Az OECD-jelentés annyiban kiemelkedő, hogy megkérdőjelezi az eddigi szemléletet, amely a tájékoztatás kérdését szinte kizárólag természettudományi-müszaki területre koncentrálta; a társadalmi, közgazdasági, politikai tájékoztatást is számitásba kell venni - a döntésthozók számára.

Kevésbé ismertek az olyan kiadványok, amelyek magának az enciklopédiakészitésnek a vivmányai, pl. az Encyclopaedia Britannica 200-éves évfordulójára kiadott monográfiasorozat, melynek minden kötetét az illető tudományterület vezetői elméi irták, összefoglalva a tudományterület jelenlegi helyzetét és tendenciáit. A tudósok és a szélesebb körü olvasóréteg egyaránt használhatják, szerzőik mindenkinek szánták őket. Igen fontos mérföldkő a Libraries at large c. jelentés (kivonatosan megjelent "Fejlődési tendenciák az USA könyvtárügyében" cimmel, OSzK KMK, Budapest 1971.), amely állandó National Advisory Committee on Libraries létesitését javasolja. Jelentős ujabb kiadvány a National Academy of Sciences "Libraries and information technology" c. jelentése 1972-ből.

W. Davis - azon kevesek közül, akik ismerték Wells eszméjét - 1965-ben mondotta ki, hogy minden nép, kormányzat és szervezet ügye szerte a világon, hogy megvalósitsák H. G. Wells "világagyát". Sok, a szerző által emlitett hasonló eszméket képviselő gondolkodó felsorolása helyett kiemeljük Stulman merész vállalkozását, a World Institute-ot. Interdiszciplináris, interkulturális intézmény ez, ugyanakkor az emberi problémák és fejlődés valamiféle rendszerelemzéses megközelitési módja, amely a természettudományi és müszaki vivmányoknak a társadalmi és etikai értékekkel való integrációjára tesz erőfeszitést. Jelenleg a Battelle Memorial Institute készit megbizható, átfogó szemléket bizonyos kiválasztott tudományterületeken. Számos más vállalkozás foglalkozik már világméretü, integráló tevékenységekkel, kisérleti nemzetközi egyetemek jönnek létre, szervezetek a kormányzaton és iparon belül, amelyek tapasztalat- és tudásanyagot szolgáltatnak a WISE - mint mozgalom - számára.

## A WISE ELEMZÉSE

A "WISE" K.W. Deutschtől sugalmazott akronima, a cikk cimében is szereplő "World Information Synthesis and Encyclopedia"-ból. Nem egy rendszer vagy intézmény elnevezése; sokkal inkább szemléletmódot jelöl: "hogyan tudnánk jobban összekapcsolni a mi értelmi gazdagságunkat azzal a képességünkkel, hogy életünket inkább tetszésünk szerint formáljuk". A mi kifejezés az egész emberiségre vonatkozik, talán még többre is, magára a bioszférára az akronima globális szemléletmódja értelmében. A mi szándékoltan kétértelmü. Meg akarja szólitani az embert mint egyént (esetleg mint családfőt, vagy közalkalmazottat), ugyanakkor a kollektivumokhoz is szól a legkülönbözőbb szinteken. Soha ezelőtt nem volt ilyen nyilvánvaló, hogy nem minden egyénnek és közösségnek tetszik ugyanaz az életforma, s az sem, hogy nem mindenki tudja megközelitő pontossággal sem megfogalmazni, hogyan alakitaná ki életét saját tetszése szerint, ha tehetné. Az értelmi gazdagság, ami segithetne neki ebben, ahhoz a képességéhez van kötve, hogyan tudja azt magába szivni és felhasználni. A "világ" szót, mint félreérthetően csak erre a glóbusra vonatkozót, ki akarták küszöbölni. De megtartották mégis, mert egyrészt jelzi a Wells-féle világenciklopédiával és világaggyal való kontinuitást, másrészt az akronimának melléknévi értelme bölcs hatásos a SMART-akronimához viszonyitva, mely az egyik legfejlettebb félig gépesitett indexelési rendszer. Melléknévi értelme: talpraesett, ügyes. Az ügyesség felületi jelenség, amely jól definiált problémák megoldására hasznos, mig a rosszul felvetett valódi problémákkal való megbirkózás bölcsességet igényel. A WISE a problémafelvetések, célkitüzések és ajánlások sora. Ezek elemzése következik.

## A WISE a tájékoztatási problémák szemléletének egyik módja

A probléma megközelitésének egyik formája: hogyan használhatja fel a döntéshozó a meglévő bölcsességet egy valódi probléma hatékonyabb megoldására. Alternativ megfogalmazás is lehetséges: hogyan lehet a tudósok közötti kommunikációt a tudomány egészséges fejlődése érdekében megjavitani. Az alternativák szaporithatók, ui. nem egy "tájékoztatási probléma" van, hanem sok. A probléma megfogalmazása attól függ, melyik szempontté az elsőbbség. Ma a tájékoztatási rendszerek használói leginkább a különböző szintü döntésthozók. Talán még sohasem volt olyan fontos, mint éppen ma, hogy bölcs döntések szülessenek: a bioszférára vonatkozó döntéseknek visszafordithatatlan következményei lehetnek; a háborura, békére és más krizisekre vonatkozó döntések példátlan nagyságrendü következményekkel járnak. Különbséget kell tenni az információ, a tudás, a megértés és a bölcsesség között. A döntéshozatalnál többre van szükség, mint információfeldolgozásra. Ha az információt valamilyen szempontból interpretálják, tudássá válik. A tudás már segitheti a döntésthozót, de nem eléggé: a tudás akkumulációja tulterhelheti, megzavarhatja segités helyett. Ma talán inkább tul sok releváns tudás van, mint tul kevés. A döntésthozók nehézsége abban áll, hogy nem képesek megemészteni, megérteni az ismereteket, nem abban, hogy nem kapnak elég gyorsan elég pontos

adatot. Tudni azt, amit nem tud, de tudnia kellene egy probléma megoldásához: a probléma megértését jelenti; ehhez kell járulnia a megértés felhasználása képességének, az összes erőforrások jól időzitett akciófolyamatba mozgósitására és koordinálására irányuló képességnek. Azt a megérzést, hogy mit kell tennie, amikor megértést igénylő, komplex problémákkal birkózik valaki, nevezzük bölcsességnek. Fontos hangsulyozni, hogy sok tájékoztatási rendszer célkitüzése a természettudósok megsegitése a tudományos problémák hatékonyabb megoldásában. Igen dicséretes törekvés ez - hiszen a tudomány az ember legsikeresebb erőfeszitése - de éppen a társadalmi, politikai és gazdasági problémák megoldásának elhanyagolása árán tul sok gondot forditottak a természettudomány támogatására. Különösen a közalkalmazottak és az egyének napi életükben nélkülözik a szükséges tudást, megértést és bölcsességet, s ezért messze ezeknek kell itélni az elsőbbséget. Ilyen módon szemlélve a tájékoztatási problémákat, a kulcskérdések a következők: 1. Hogyan lehet osztályozni egyéneket és közösségeket, az értékek közötti hasonlóság, valamint annak hasonlósága szempontjából, hogy döntéseikhez milyen bölcsességet igényelnek és azt hogyan használják fel. Ez a különböző tájékoztatási rendszerek kialakitásához szükséges. 2. Hogyan lehet előre megállapitani és rangsorolni a legfőbb problémákat és a problémákkal való szembesülés formáit egy használói közösség esetében, ha el akarjuk érni, hogy hatékonyan használják fel a tájékoztatást, s mihelyt az igény feltámad, kéznél legyen a jó megoldás. 3. Hogyan lehet a különböző használói közösségektől tapasztalatokat gyüjteni az egyes tájékoztatási rendszerek kialakitása számára, az uniformizálódás veszélye nélkül. 4. Hogyan lehet a tájékoztatási rendszereket optimálisan rugalmasakká tenni egyfelől használóik változó igényei, másfelől a tudás, megértés és bölcsesség állandó növekedése figyelembevételével. 5. Hol kezdjünk hozzá, - feltételezve, hogy egy ilyen tájékoztatási rendszer megteremtése azon reális társadalmi-politikai problémák egyike, amelyekhez egy korábbi tájékoztatási rendszer által hozzáférhetővé tett bölcsességre van szükség.

## A WISE mint célkitüzések sora

Az UNISIST kizárólag a természettudományi és müszaki tájékoztatásra összepontosit, mig a WISE a tudásra, a megértésre és a bölcsességre teszi a hangsulyt - a döntésthozók számára. A WISE kiegésziti az UNISIST-et. Ezért és a lehetséges együttmüködésért a WISE célkitüzéseit az UNISIST-éhez hasonlóan csoportositja majd a szerző, de a két koncepció lényegileg eltér egymástól: az UNISIST hosszutávu célja "a természettudomány különböző területein müködő tájékoztató szolgáltatások nemzetközi hálózatának kifejlesztése", mig a WISE-é uj társadalmi orgánum (szerv, intézmény) létrehozása, ha ugy tetszik: a "kollektiv agy" megteremtése. Orgánumról, növekvő, "élő" szervről beszél, amely inkább hasonlit természeti objektumhoz, szemben a SMART-tal, amely ember alkotta objektum. Reméljük, hogy sok ilyen orgánum fog keletkezni, amelyek sokaságukban is azonosak; valahogyan az egyéni agyhoz hasonlóan a kollektiv agy jellegével fognak rendelkezni. A WISE-nek öt funkcionális jellemzőjét sorolja fel: szelektivnek, dinamikusnak, interaktivnak, hierarchikusnak és

érzékenynek kell lennie. A WISE információcsomagjai a használót nem csak más információcsomagokhoz, hanem illetékes emberekhez is elvezetik, akiktől a konkrét kérdésben bölcsességre lehet szert tenni, hiszen nem minden tapasztalati bölcsesség rögzithető információcsomagokban. Viszont a személyes dialógusnak sok pszichológiai akadálya lehet, melyeknek legfőbb oka az eltérő oktatási alapelvekben rejlik. Ezért a WISE egyik központi törekvése ezeket a különbségeket kiegyenliteni, megteremteni a közös - ha minimális mértékben is - intellektuális alapelveket valamennyi használója számára. A WISE szelektiv és érzékeny akkor, ha 1. a döntésthozók számára éppen a problémájuk megoldásához szükséges tudást, megértést és bölcsességet közvetiti, sem többet, sem kevesebbet; 2. kiszüri a benne mint társadalmi orgánumban felhalmozódott tudás, megértés és bölcsesség legjavát. Az információcsomagok természetesen nem mindig készithetők el előre, lesznek olyanok, amelyeket azonnal, a pillanatnyi igény szerint kell összeállitani. A WISE akkor interaktiv és dinamikus, ha magas szinten megfelel használójának, aki azonnal visszacsatolással élhet és ujabb válaszokat kaphat a WISE-től. Dinamikus abban az értelemben, hogy naprakész állapotban tartják, minden uj adategység hozzáférhető, ugyanakkor kiselejtezik az elsőbbség magasrendü szempontjából nem igényelt adatokat. Hierarchikus abban az értelemben, hogy a döntésthozó gyorsan madártávlatból áttekintheti problémáját, ugyanakkor hernyó módjára behatolhat annak megoldása felé.

Formális szempontból az uj társadalmi orgánumot el lehet képzelni a WISE-koncepció szerint olyan intézményként, amely egyetemek és kutatóközpontok konzorciuma; létrejöhet a kormányzat negyedik ágazataként, végrehajtó, törvényhozó és biráskodó ágazataival párhuzamosan. Nem lesz testület, mint az EDUCOM, sem közhivatal, mint a Congressional Research Service; szervezeti mibenlétének meghatározására talán uj fogalomra lesz szükség a nemzetközi jogban.

Materiális szempontból az uj társadalmi orgánum olyan cselekvő személyekből, tudósokból áll, akik tudást, megértést és bölcsességet képesek adni és használni a fontos társadalmi, gazdasági és politikai problémák megoldásához; dinamikus információcsomagok gyüjteménye is; rendelkezik a tájékoztatástechnika fejlett eszközeivel, a szükséges épületekkel és laboratóriumokkal önmagának mint életképes társadalmi orgánumnak fenntartására és fejlesztésére.

Az efajta társadalmi orgánumot történelmi erők és feltételek együttese hozza létre, mint pl. a római szenátust, a kötelező oktatást, a királyságokat. A kollektiv agy természetes szelekció utján fejlődik ki az egyéni emberi agyhoz hasonlóan, a folyamat valószinüleg sokkal gyorsabban fog lezajlani, mint az emberi agy kifejlődése. Ha a vésztjelzőknek igazuk van, akkor az emberi faj fennmaradása a következő évtizedekben a WISE létrejövetelétől is függhet.

Az eddig elmondottak hosszutávu célkitüzések. A WISE-nek mint mozgalomnak az UNISIST-hez hasonlóan, átfogóan megfogalmazott célkitüzései a következők: 1. Intenziven ismertesse, terjessze széles körben a WISE

saját koncepcióját, eszméit, tudományos publikációk, konferenciák, kisérleti beszámolók és magas szintü analitikus tanulmányok utján. 2. A WISE-nek támogatást kell kapnia, hogy komoly és folyamatos kutatási terveket szervezhessen meg és tarthasson fenn az emlitett kulcsproblémák tisztázására. 3. Ha a kutatás és a tudományos tisztázás eléggé előrehaladt, de talán még ezt megelőzően, a WISE dolgozzon ki operativ, technikai és szervezeti eszközöket és módszereket információcsomagok megteremtésére és a WISE-szolgáltatásban megkivánt és más alapelvek megvalósitására. 4. A WISE-nek együtt kell dolgoznia a fennálló rendszer intézményeivel, az ellenzékiekkel és az oktatási-tudományos intézményekkel egyaránt, hogy létrehozza, megjavitsa egymás közti kommunikációjukat, igy teremtve meg az uj társadalmi orgánum létrejöttének kedvező körülményeket, légkört. 5. A WISE-nek segitenie kell a fejlődő közösségeket, ellátva őket azzal, amivel az UNISIST 5. célkitüzése – a minimális tudományos információbázis kifejlesztésében segitséget nyujtani – nem képes ellátni őket, ti. hogy ezt az információt bölcs cselekvésre tudják forditani.

## Ha a WISE megvalósitható, kivánatos-e létrejötte?

Ezen lehet vitatkozni, de bizonyára kivánatos az általános célkitüzése: fejleszteni az ember képességét arra, hogy többféle problémát ismerjen fel és küzdjön meg velük ugy, hogy fennmaradása változó körülmények között is biztositva legyen, mégpedig magasabb szinvonalon. Ha egy ilyen "kollektiv agy" mint uj társadalmi orgánum a definició szerint képes a közösséget bölcsen irányitani, akkor a válasz egyértelmüen "igen". De a WISE kiállja a próbát más tervezetekkel való összehasonlitás után is. Az UNISIST célkitüzései (tájékoztatási szolgáltatások: könyvtárak, referáló és bibliográfiai szolgálatok stb. hálózatai, a bibliográfiai adatok gépi feldolgozására szolgáló szabályzatok és formátumok szabványositása stb.) szükségesek, de aligha alkalmasak a már meglévő bölcsesség közvetitésére a reális problémák megoldásában. Az OECD-jelentés már közelebb áll a WISE-hez.[1] Leszögezi, hogy "a jövőben hatékonyabban kell felhasználni a természettudományi és müszaki információkat a politikában, a müszaki és természettudományos fejlesztésben. A vezetéstudományi tájékoztatási rendszereket ugy kell megtervezni a kormányzat számára, hogy felöleljenek minden releváns információt, időzitettek, strukturáltak, szelektivek és hitelesek legyenek". Ez a jelentés tehát sok hasonlóságot mutat a WISE-zel. A lényegi különbség, hogy egyetlen szervezethez, az OECD-hez (amely 22 ország szervezete) kapcsolódik valamennyi javaslata. Szó sincs uj társadalmi orgánum létrejöveteléről. Az OECD célja a gazdasági növekedés és a tagországok életszinvonal-emelkedésének előmozditása, ugyanakkor a NATO-hoz hasonlóan politikai blokk érdekeit szolgálja. Ezzel szemben a szocialista országok is megalkották a maguk gazdasági szervezetét, a KGST-t. A WISE-koncepció szempontjából két dolog teszi alkalmatlanná az OECD-jelentés elgondolásait: 1. napjainkban már erősen megkérdőjelezik a maximális gazdasági növekedés értékét, 2. az előbb emlitett politikai leszükités. A WISE uj társadalmi orgánum akar

lenni, a politikai hovátartozandóság nem árnyékolhatja be az alapkoncepciót. A WISE természeténél fogva inkább oktatási vállalkozás, nem szabad kötődnie egyetlen nemzethez, vagy blokkokhoz. De az UNESCO-val szemben, amely inkább támogatja, mint irányitja a tagországok oktatásügyi erőfeszitéseit, a WISE-nek intellektuális vezetőszerepet kell betöltenie, amilyent pl. a vezető fizikusok vagy közgazdászok nemzetközi közössége gyakorol. Ez viszont azt a veszélyt rejti magában, hogy mihelyt elmozdulunk a pusztán tudományos kérdésektől pl. a társadalmi-politikai kérdések felé, bármiféle vezetőszerep emlegetése bizalmatlansággal, az elitizmus vagy illetéktelenség vádjával találkozik. A tudás, a megértés és a bölcsesség hiteles bázisa csak addig kivánatos, amig a problémamegoldás hasznos segédeszközének bizonyul; ehhez arra van szükség, hogy a problémamegoldók megbizhatónak tartsák, nem a tekintélyelv alapján, hanem belső értékei és ezeknek evidenciája miatt.

A legfontosabb kérdés a WISE kivánatos voltát illetően a WISE-ben, önmaga egészében rejlik. Amennyiben a közönség elfogadja a WISE-t, az emberek majd azt gondolhatják, hogy lehetségesek lesznek igazán semleges vagy tudományosan megalapozott problémamegoldások a közéletben; azt is gondolhatják majd, hogy minden fontos kérdésben lehetségesek optimális döntések, s hogy a WISE használói jobban kiérdemlik bizalmukat és támogatásukat; annak a veszélye is fennáll, hogy mivel a WISE dokumentált és megbizható információkat tartalmaz, elnyomja a szabad kutatást, vitát, az elsőbbségi kérdéseket illető reális konfliktusok elismerését. A döntés mindig emberi itélőképességet bevető társadalmi-politikai folyamat marad. Léteznek érvényes és eredeti alternativák! Nem létezik mindig a reális, de rosszul feltett kérdések megoldására jobb vagy optimális alternativát kináló tájékoztatási rendszer vagy döntési szabály! Ha a WISE-nek olyan hatása van, hogy semlegesiti a politikát, akkor nem kivánatos; ha elősegiti a bölcsesség elsajátitását a politikában, akkor kivánatos.

## A MEGVALÓSITÁS LEHETŐSÉGE

Egy uj társadalmi orgánum valószinüleg ütőképes társadalmi ujitókkal és vezetőkkel rendelkező számos, félig együttmüködő, félig egymással versengő szervezetből jön létre. A legfontosabb vezetőtipusu ember az olyan, aki képes rábirni erősen eltérő orientációju, magatartásu és szemléletü embereket az egymás közötti kommunikációra. Egyre jobban felismerhető, hogy ilyen tipusu, magas képesitésü vezetők tünnek fel szerte a világon a mai egyetemi hallgatók generációjának legradikálisabb értelmiségi köreiből. Reálisan megvalósithatónak látszik, hogy az ismertetett uj társadalmi orgánum egyik verziója, mondjuk az, amelyiket a következő generáció társadalmi ujitói segitenek a világra, mozgósithatja őket erőik bevetésére, a koncepció megvalósitására. Látjuk, hogy az ifjuság mekkora erőpotenciálokkal mozgósitható jó ügyek érdekében (pl. a kábitószerhasználat elleni küzdelemben, a békemozgalmakban stb.). A meglévő intézményekkel való együttmüködés várható az intézményeken belüli alkotó tipusu emberek növekvő száma következtében, akik egyre inkább elkötelezettek és hajlandók

energiáikat bevetni "világmegmentő" vállalkozásokba. J. R. Platt javasolta, hogy minden természettudománnyal foglalkozó ember forditsa idejének felét a katasztrófák és a válságok leküzdésére. De akár vésztjelző eszmét, akár messianisztikus inditékok, vagy akár gazdasági erők motiválják őket abban, hogy elhagyják a tiszta tudományt társadalmilag relevánsabb erőfeszitések kedvéért, erősen látható tendencia, hogy a fennálló rend legjobb szellemei az ellenzékiekkel közös célok felé fordulnak.

A könyvtárakkal, a hagyományos vagy nem hagyományos tájékoztató szolgálatokkal, a konzervativ oktatási intézmények előkelő intézeteivel, a nemzeti akadémiákkal, a jóléti szervezetekkel vagy a nemzetközi testületekkel való együttmüködés sokkal kevésbé látszik megvalósithatónak. Tul sok a féltenivaló befektetés, hagyomány, hiedelem. A gazdasági szükségszerüség előmozdithatja az együttmüködést az ilyen megalapozott intézmények között - felületi szinten, ahogy az UNISIST javasolta. Ez utóbbit lehet kombinálni a WISE-zel, mivel egymást kiegészitő célkitüzéseik vannak. Az UNISIST hamar célt fog érni, mivel kevés dolgot fenyeget, már meglévő erőforrásokra épit és az önkéntes együttmüködésre való törekvés erős árjával uszik.

A WISE megvalósithatóságának kritikus kérdései az anyagi erőforrások és a felelősség kérdései. Az USA Kongresszusának meglehet a saját hirszerző hivatala, a már emlitett Congressional Research Service. Az anyaintézmény tartja fenn és az ennek felelős. Az ilyen tipusu intézmények természetesen fenntartóik érdekeit és igényeit tartják szem előtt. Elképzelhető, hogy valamennyi szervezet, az egymással versengők is, rendelkeznek saját tájékoztató szervvel; ezek, miközben saját érdekeiket szolgálják, éberen szemmel tartják a többit. Az eredmény esetleg szolgálhatja az egész emberiség érdekeit. Itt tünik fel Adam Smith "láthatatlan kéz" viziójának árnyéka. Tul sok a szervezet, tul sok a komplex probléma ahhoz, hogy a 20. század embere hinni tudjon a láthatatlan kézben. Mivel hiszünk a bölcsesség folytonos teremtő fejlődésében, a láthatatlan kezet láthatóvá akarjuk tenni. Mivel valószinütlen, hogy bármelyik szervezet önmagával szemben illojális szervet tartana fenn (pl. az OECD-jelentés), a WISE számára kinálkozó lehetőség a költségek előteremtésére a hatékony nemzetközi üzleti szervezetek modelljének utánzása. Önmagát fogja fenntartani ugy, hogy minden ügyfelét magasszintü szolgáltatásokkal látja el, amelyek bizalmat ébresztenek bennük a WISE tökéletes pártatlanságát, minden ügyfelével szembeni egyenlő felelősségérzetét és lojalitását illetően. Csak ujszerü kereskedelmi stratégiával és példátlan vállalkozói·géniusszal valósitható ez meg. De az emberiség már számos nagy kihiváshoz emelkedett fel és a WISE végül is ujra a megismétlődő ugrás felelősségét jelenti.

A legmeggyőzőbb érv a megvalósithatóság mellett az a tendencia, hogy az elsőbbségadások az intellektuális és a politikai klima felé fordulnak - a korszellem - amely által a WISE vagy valami hozzá lényegileg hasonló mozgalom, orgánum fog létrejönni. Teljesen uj eszmék példanélküli szervezeti formákról, piacpolitikáról, információcsomagolásról, emberi kommunikációról, döntéshozatalról - tenyésznek ebben a klimában. S a mai

technika meg fogja tudni valósitani ezeket az eszméket. Az intellektuális, politikai klimában érezhető változások jelei, a rengeteg uj tájékoztató és tanácsadó központ (a nagy-britanniai Citizen's Advice Bureau modernizált változatai létrejötte, amelyek meglévő társadalmi igényeket elégitenek ki, a nagy számu ellenzéki társadalmi szolgáltató központ ifju önkénteseivel, mind jelentős eltolódást mutatnak a tájékoztató szolgálatok terén. Végül a kutatásban is jelentkezik a WISE létrejötte szempontjából releváns tendencia. A szervezeti elemzések a tudás felhasználásáról már magasabb tudományos szinten mozognak. Az emberi döntésnek realisztikusabb és mélyebb elemzései lépnek a tisztán normativ valószinüségi elméletek helyébe. A tendenciákról adatgyüjtések jelennek meg, jelentős konferenciákat rendeznek és számos kutató forditja figyelmét ezek felé a kérdések felé.

# Folyamatábra tézaurusz alapján történő indexeléshez

HANS WELLISCH

A szerző - a műszaki irodalomból vett példán - a tézaurusz használatának általános érvényü módszerét ismerteti szemléletesen. Az eredeti cikk cime: A flow chart for indexing with a thesaurus (Journal of the American Society for Information Science, 23. vol. 1972. 3.no. 185-194. p.). A tömörités HORVÁTH Magda munkája.

Szinte valamennyi indexelési munka - nagy, általános bibliográfiai szolgáltatások vagy szakkönyvtárak, tájékoztató központok céljaira - tézauruszon (szervezett, ellenőrzött szókészleten) vagy tárgyszójegyzéken alapul. A tézauruszok szerkesztése és naprakészen tartása ma már olyan szintü apparátussal történik, hogy a deskriptorok különböző elrendezésü jegyzékeit (display) bonyolult számitógép-programok segitségével elő lehet állitani, mihelyt a deskriptorok alapjegyzékének kiválasztása s hierarchikus vagy fogalmi relációik megállapitása megtörtént.

Az eredmény a tézaurusz, ez az erősen strukturált és formalizált indexelési segédeszköz, amelyet az indexelés során szigoru szabályok szerint kell felhasználni. A 2. ábraként bemutatott folyamatábra kisérlet a tézauruszokban rejlő valamennyi lehetőség teljes, módszeres kihasználásához szükséges lépések bemutatására. A folyamatábrát nagyrészt az Engineers' Joint Council Thesaurus of engineering and scientific terms (TEST) alapján alakitottuk ki. Választásunk azért esett erre, mert a TEST általános profilu, átfogó tézaurusz (ma még nincs sok ilyen), s az USA-ban erősen használják a természettudományi és műszaki dokumentumok indexelésére. De hangsulyozni kivánjuk, hogy a folyamatábrát eredményesen lehet alkalmazni bármilyen más, jól strukturált tézaurusz vagy tárgyszójegyzék használatához is, pl. a Library of Congress rendszere szerinti tárgyszavazáshoz - bár a tárgyszórendszerekből természetesen hiányoznak a tézauruszok olyan elemei, mint pl. az NT és az RT megkülönböztetése; ezeket mind "lásd még" hivatkozással jelölik. (A rövidités feloldását lásd az 1. ábrán.)

1. ábra. A folyamatábrán és a szövegben használt kifejezések definiciója, a röviditések feloldása.

DESKRIPTOR = egy tézauruszban jegyzékbe vett, engedélyezett kifejezés

AZONOSITÓ = egy tézauruszban jegyzékbe nem vett, engedélyezett kifejezés (pl. földrajzi, rendszertani, vállalati név)

TERM = kifejezés = fogalom jelölésére szolgáló szó (szavak)

BT = broader term = átfogó kifejezés (amely az NT-hez képest generikus)

DT = document term = dokumentumkifejezés (a dokumentum szövegében használt kifejezés

IT = index term = indexkifejezés (a dokumentum indexelésére használt kifejezés)

NT = narrower term = szükebb kifejezés (a BT-hez képest specifikus)

RT = related term = kapcsolt kifejezés

USE = "használd" - a hivatkozásoknál alkalmazott "lásd"

UF = use for = a "lásd" reciprok megfelelője, tehát annak jelzése, hogy az IT milyen kifejezés helyett használatos.

A legtöbb gyakorlott indexelő többé-kevésbé rutinszerüen, a folyamatábrán szemléltetett módon használja tézauruszát, de esetleg mégsem tesz meg minden logikailag lehetséges lépést, s igy előfordulhat, hogy nem talál rá a megfelelő IT-re, egyszerüen azért, mert nem vizsgált át módszeresen minden kifejezést - a BT-ket, az NT-ket és az RT-ket. Csak egy pillantás a folyamatábrán látható lépésekre hasznos kontrollt jelenthet, különösen amikor a dokumentumban foglalt tartalom megfelelő és teljes reprezentálására nehéz megfelelő IT-t találni. A kezdő indexelő számára a folyamatábra begyakoroltató segédeszköz lehet, amely bevezeti őt a tézaurusz mélyreható és teljes használatába. Ha elég sok dokumentumot indexelt már ennek segitségével, akkor a tézaurusz használatának majdnem valamennyi mozzanata feltételes reflexszé válhat. Ezzel nem állitjuk azt, hogy a folyamatábra használata révén az indexelés teljesen mechanikus rutinmunkává lesz; csak annyit, hogy segitséget nyujthat egy jól felépitett tézaurusz valamennyi lehetőségének kihasználásához, még akkor is, ha a tézaurusz nem tartalmazza az összes megfelelő IT-t. Itt is, mint több kulcspontnál, az indexelő egyéni itélő- és döntési képességére van szükség.

## AZ INDEXELÉSRE KERÜLŐ DOKUMENTUMOK ÉRTÉKELÉSE, KIVÁLASZTÁSA

Az indexelő folyamat megkezdése előtt meg kell állapitani - a dokumentum futólagos, néha felületes átnézésével - hogy az illető dokumentumot fel-

2. ábra. A boxok feliratai

1. Start.
2. Tanulmányozd a dokumentumot.
3. Értékes-e a dokumentum a gyüjtemény számára?
4. Selejtezd ki.
5. Ktalogizáld a bibliográfiai adatokat.
6. Olvasd el a dokumentumot, huzd alá a cimben, a kivonatban és/vagy a szövegben azokat a DT-ket, amelyek szignifikáns fogalmakat jelölnek.
7. Nézd meg az első aláhuzott kifejezést a tézauruszban.
8. DESKRIPTOR-e a DT?
9. Jegyezd fel a kifejezést IT-ként.
10. Van-e a DESKRIPTORnak BT-je?
11. Nézd át a BT-k jegyzékét.
12. Van-e a DESKRIPTORnak NT-je?
13. Nézd át az NT-k jegyzékét.
14. Van-e a DESKRIPTORnak RT-je?
15. Nézd át az RT-k jegyzékét.
16. Van (mindhárom jegyzékben) IT-nek használható kifejezés?
17. A jegyzékben az utolsó kifejezés NT volt?
18. A jegyzékben az utolsó kifejezés RT volt?
19. DESKRIPTOR-e az utolsó aláhuzott kifejezés?
20. Vége.
21. AZONOSITÓ-e a DT?
22. Van-e "lásd" utalás a DT-ről szinonim DESKRIPTOR(OK)ra?
23. A DT-vel jelölt fogalom kifejezhető-e két vagy több DESKRIPTOR kombinációjával?
24. Készits USE utalást a kifejezésnél a DESKRIPTOR(OK)ra.
25. Keress a DT-nek megfelelő szinonimá(ka)t szótárakban, segédkönyvekben stb.
26. Találtál valamilyen szinonimát?
27. Hasonlitsd be a szinonim kifejezést (kifejezéseket) a tézauruszba.
28. DESKRIPTOR-e a szinonim kifejezés?
29. Keress a hierarchikus mutatóban egy lehetséges BT-t a kifejezéshez.
30. Találtál bármilyen megfelelő BT-t?
31. Legyen a DT-ből IT?
32. Jegyezd fel a következő tézaurusz-revizió számára.

vesszük-e a gyüjteménybe, tehát indexeljük-e a későbbi visszakeresés céljaira. Az "érték" itt természetesen nem mindig a dokumentum belső értékét jelenti, hanem attól függ, hogy a dokumentumot egy általános referáló vagy bibliográfiai szolgáltatás (átfogó tárgyorientációju, nagy számu klienturával), vagy pontosan körülirt információigényü, specializált használócsoport számára, pontosan definiált szakterület gyüjteményébe vesszük-e fel, pl. egy szakkönyvtárba vagy kutatást szolgáló tájékoztató központba. Ez a differenciálás kihat a dokumentum indexelésére szánt IT-k fajtájára és számára is, sőt még a folyamatábra használatára is, ahogy majd később látni fogjuk. Igy pl. az Engineering Indexbe felvételre érdemesnek ("értékes"-nek) és indexelésre méltónak itélhetünk egy, a müszaki szakemberek széles körét érdeklő dokumentumot. Lehet ez pl. egy cikk a hidépitésről vagy a cinkoxid-kinyerésről vagy bármilyen más müszaki témáról, amennyiben valami uj információt tartalmaz és szakszerüen van megfogalmazva. Viszont egy szakgyüjteménybe, pl. egy kulturmérnöki gyüjteménybe csak a hidépitésről szóló cikket vesszük fel, a másikat "kiselejtezzük". Ezen nem azt kell érteni, hogy a dokumentumot megsemmisitjük, csak nem vesszük fel az indexelés folyamatába, vagy átadjuk egy másik intézménynek.

## AZ INDEXKIFEJEZÉSEK MEGVÁLASZTÁSA

A dokumentum fizikai lokalizációjához elengedhetetlen bibliográfiai adatok rögzitése után a dokumentumot "elolvassuk" és elemezzük fogalmi tartalmát. A folyamatábrán 6-tal jelölt boxban látható "elolvasás" bővebb magyarázatra szorul. A dokumentumot legtöbbször nem kell betüről betüre végig olvasni. Sokszor autoreferátum kiséri; a cim, az összefoglalás, a bevezetés és a végkövetkeztetések legtöbbször elegendő támpontot nyujtanak az indexelőnek a dokumentum tartalmát kitevő fogalmak megállapitásához. Ugyanebben a boxban áll még az is: "huzd alá a DT-ket". Ez sem betüszerint értendő. Az "uniterm" indexelés előző korszakában ugyan az volt az előirás, hogy "az indexelő készitsen jegyzéket a szöveg alapján a dokumentum tartalmát reprezentáló szavakból". A "szignifikáns" vagy "fontos" főnevek, melléknevek és igék pusztán mechanikus aláhuzása aligha vezet el a fogalmak teljes jegyzékéhez a későbbi visszakeresés számára. A KWIC-indexelés is csak a szerző esetleges szóhasználatán alapul, s ez nem szükségképpen fedi a dokumentumban foglalt eszméket és fogalmakat. Az indexelhető fogalmak és az ezeknek megfelelő IT-k megtalálása sokkal összetettebb folyamat. A téma bőséges irodalmából Oliver és szerzőtársai vizsgálatát ragadjuk ki, amelynek során szintén folyamatábrán szemléltetik az elemzés és indexelés müveleteit. Folyamatábrájukat be lehet helyettesiteni a jelenlegi folyamatábra bevezető stádiumainak süritett ábrázolásaiba (1-7). Az Oliver-féle folyamatábra egyik utolsó operáció-felirata igy hangzik: "Vizsgáld meg a deskriptorokat, hogy beilleszthetők-e a rendszerbe", s a szükséges lépések ezen pontján kezdődik a jelenlegi elemzés. Éppenséggel nem akarunk olyan szellemi folyamatokat szuggerálni, amelyek egy referátum (abstract, rövid kivonat) megfogalmazásához vezetnének, de nem zárjuk ki, hogy valaki - esetleg nem maga az indexelő - elkésziti a dokumentumban megtestesült eszmék és fogalmak

elsőfoku kivonatát, amelyből az indexelés céljaira történő másodfoku sűrítés a leginkább szignifikáns szavak aláhuzásában áll, annak jelzéseként, hogy az illető szavak esetleg bekerülhetnek a végleges IT-jegyzékbe (a dokumentumnak adott összes IT "csomagjába").

PÉLDA A FOLYAMATÁBRA HASZNÁLATÁRA

Az IT-jelölteket be kell hasonlitani a helyileg használt tézauruszba. Különböző szintü részletezés lehetséges; a használók igényei döntően befolyásolják a kifejezések megválasztását. Egy általános indexelő szolgáltatás átfogóbb, általánosabb (de nem szükségképpen kevesebb) kifejezéssel fog élni, mig egy specializált tájékoztató központnak olyan "szükebb kifejezések"-et kell majd használnia, amelyek explicite nincsenek meg a dokumentumban vagy kivonatában, de amelyeket az indexelő hasznosaknak vélt a specializált klientura számára a dokumentum visszakereséséhez. A jelenlegi példában a szinhely egy szakterületi kutatással és gyakorlati alkalmazással megbizott természettudományi és müszaki szakembereket kiszolgáló tájékoztató központ. A folyamatábra kijelöli a szükséges lépéseket a valamennyi (vagy majdnem) potenciálisan hasznos kifejezés megtalálásához egy tézauruszban, ahol a kifejezések összes hierarchikus és korrelativ kapcsolatukkal együtt fel vannak tüntetve. A központi cél egy kifejezésnek IT-ként való kijelölése. Eddig a pontig az összes utak visszafelé vezetnek, különböző lehetőségek megvizsgálása után ezeknek az IT-knek a megtalálásáért.

A konkrét példát találomra választottuk az Engineering Index 1967. decemberi számából. A TEST megjelenési éve ez, igy joggal feltételezhetjük, hogy a TEST terminológiája megegyezik egy ugyanabban az időszakban publikált müszaki cikk terminológiájával.

Az elemzett szöveg (a dokumentum cimleirása és kivonata) igy hangzik:

Computer model of slag-fuming process for recovery of zinc oxide, H. H. KELLOGG. Met. Soc. of AIME-Trans. v. 239, no. 9, Sept. 1967, p. 1429-49. Model of slag fuming process for recovery of zinc oxide from lead blast furnace slags, adapted to solution by digital computer, is presented; behavior of model is compared with operation of American Smelting and Refining Company's furnace at El Paso, Tex.; model is used to predict effects on performance of changes in coal rate, temperature of secondary air, and composition of coal.

(Magyar forditásban: Cinkoxid kinyerésére szolgáló salakgázositási folyamat számitógépes modellje... Bemutatja digitális számitógépes megoldásra adaptált modelljét olyan salakgázositási folyamatnak, amely cinkoxid kinyerésére szolgál ólom-nagyolvasztó salakjából; a modell viselkedését összeveti az ASRC kohójának (El Paso, Texas) működésével; a modell segitségével előre jelzi azon hatásokat, amelyeket a szén arányában, a szekundér levegő hőmérsékletében és a szén összetételében végrehajtott változások a teljesitményben előidéznek.)

A fenti cimleirás és kivonat megfelelő elsőfoku süritésnek bizonyult; a bennük aláhuzott szavakat választottuk ki a téma meghatározása szempontjából leginkább szignifikáns indexelési és visszakeresési kiindulópontokul. A választás természetesen az indexelő döntése nyomán jött létre, de joggal feltehető, hogy lényegbevágó eltérések nem fognak adódni, ha az indexelés alapjául szolgáló kifejezéseket egy rövid indikativ kivonatból veszik, amelyben viszont a kifejezések magából a dokumentumból származnak, tehát DT-k. Amint a későbbiek során látni fogjuk, a tézaurusszal történő egybevetés után a DT-k nem mindig bizonyulnak a legjobb IT-knek, valamint akkor sem, ha az IT-k száma előre korlátozott.

Az aláhuzott kifejezéseket egyenként összevetjük a tézaurusz kifejezéseivel (alaktani eltérések, pl. egyesszám, többesszám, helyesirásvariánsok stb. figyelmen kivül maradnak, természetesen a tézauruszban lévő alakok használandók). Az első kifejezés a (cimben szereplő) COMPUTER MODEL. Ez komplex kifejezés, hiszen egynél több szóból áll, mindegyik jelölhet egyetlen külön fogalmat is. Valóban, ilyen komplex formában nem szerepel a TEST-ben deskriptorként, de még azonositóként sem. A következő lépés tehát a kifejezés szinonimájának megtalálása pl. egy általános értelmező vagy szakszótárban, ahol a kifejezések definiciójánál gyakran használnak szinonimákat. A komplex kifejezéseknél lehetséges módszer még az, hogy az összetevő kifejezéseket egyenként keressük meg a tézauruszban s ezeknek a kombinációi között rábukkanhatunk a jegyzékben nem szereplő kifejezés szinonimáira. A példában ezt az alternativát választva, kezdjük a COMPUTER-nél. Az első két kombináció: COMPUTER COMPONENTS és COMPUTER DRIVEN PUNCHES nem megfelelő, de a következő deskriptor: COMPUTERIZED SIMULATION látszik a "Computer models" legközelebbi megfelelőjének és ezért indexkifejezésként feljegyezzük. A kifejezésnek két BT-je van (MATHEMATICAL MODELS és SIMULATION), amelyeket más rendszerekben automatikusan IT-knek vennének fel, azt a szabályt követve, hogy a "felsőbbrendü" generikus kapcsolatokat mindig kiirják. Igy járnak el pl. az Euratom indexelői, ahol a legtöbb IT tágabb generikus BT-je is kiirásra kerül. Ha ezt az eljárást akarjuk elfogadni, akkor a folyamatábrát módositani kell ugy, hogy közvetlen összeköttetés jöjjön létre az ábrán 10-zel jelölt ("Van-e a deskriptornak BT-je") döntés és a 9-cel jelölt operáció ("Jegyezd fel a kifejezést IT-ként") között, figyelmen kivül hagyva a folyamatábrán látható értékelő mozzanatot (11). Megjegyzendő: a BT alatti automatikus IT-kiirást csak azzal a feltétellel lehet alkalmazni, hogy az összes BT valóságosan generikus kifejezés a deskriptorhoz képest, azaz genus/species reláción alapuló hierarchiában fölérendelt szintet reprezentál; az egész/rész, ok/okozat vagy cél/eszköz kapcsolatokat sohasem volna szabad BT-nek feltüntetni, csakis RT-nek. Sajnos nem minden tézaurusz veszi figyelembe ezt a szabályt, maga a TEST sem. A cikk példáiban azonban minden BT-t értékelünk abból a szempontból, hogy a potenciális használóknak értéke-e a felvételük IT-ként, ahogyan az NT-k (13) és az RT-k (15) esetében az értékelés és választás elkerülhetetlen. A konkrét példában a COMPUTERIZED SIMULATION alatt talált két BT közül csak a SIMULATION-t vettük figyelembe.

3. ábra. A szövegben elemzett kifejezések (angol betűrendben)

| DT-k (a kivonat szövegében szereplő kifejezések) | Engineering Index | IT-k (indexkifejezések) a tézaurusz módszeres használatával származtatva | a végleges indexbe kiválasztva |
|---|---|---|---|
| 1 | 2 | 3 | 4 |
| Blast furnace (nagyolvasztó) | | Blast furnaces (nagyolvasztók) | BLAST FURNACES |
| | | Burning rates (égési sebesség) | Burning rates |
| Coal (szén) | | Coal gasification (széngázositás) | Coal gasification |
| Coal rates (szénarány) | | Coal + Rates (szén + arány) | |
| Composition (összetétel) | | Composition (összetétel) | |
| Computer model (számitógépmodell) | | Computerized simulation (számitógépes szimuláció) | COMPUTERIZED SIMULATION |
| | | Computers (számitógépek) | |
| Digital computer (digitális számitógép) | | Digital computers (digitális számitógépek) | |
| | | Digital simulation (digitális szimuláció) | |
| | | Furnaces (Kemencék) | |
| | | Heat of vaporization (elgőzölgési hő) | Heat of vaporization |
| Lead (ólom) | Lead | Lead (ólom) | LEAD |
| | | Materials recovery (anyagok kinyerése) | |

3. ábra (folyt.)

| DT-k (a kivonat szövegében szereplő kifejezések) | Engineering Index | IT-k (indexkifejezések) a tézaurusz módszeres használatával származtatva | a végleges indexbe kiválasztva |
|---|---|---|---|
| 1 | 2 | 3 | 4 |
| | | Metallurgical furnaces (kohókemencék) | |
| | | Models (modellek) | |
| Performance (teljesitmény) | | Performance (teljesitmény) | |
| | | Production models (produkciós modellek) | Production models |
| Recovery (kinyerés) | | | |
| Secondary air (szekundér levegő) | | | |
| | | Simulation (szimuláció) | |
| Slag fuming (salakgázositás) | | Slags + Vaporizing (Salak + elgőzölögtetés) | SLAGS + VAPORIZING |
| | Smelting (olvasztás) | | |
| Temperature (hőmérséklet) | | Thermal recovery methods (termális kinyerési módszerek) | Thermal recovery methods |
| | | Vaporizing (elgőzölögtetés) | Vaporizing |
| Zinc oxide (cinkoxid) | | Zinc oxides (cinkoxidok) | ZINC OXIDES |
| ASRC[x] El Paso, Tex. | | ASRC El Paso, Tex. US. | ASRC |
| 15 | 2 | 25 | 12 |

A COMPUTERIZED SIMULATION NT-i között találjuk a DIGITAL SIMULATION-t is, amelynek az első szava a kivonatban mint "Digital computer" fordul elő, ezért mint lehetséges IT feljegyzésre került. Az RT-k között van a COMPUTERS is. Előlálló aposztrof mutatja, hogy ennek a kifejezésnek megvannak a maga BT-i, NT-i és RT-i is. Ha a tézaurusz-ban megnézzük a COMPUTERS deskriptort, ezt látjuk: BT DATA PROCESSING EQUIPMENT adatfeldolgozó berendezés , amely itt nyilván nem felel meg, és egy NT DIGITAL COMPUTERS, amely megegyezik a kivonatban található kifejezéssel; a többi NT-k és RT-k nem megfelelőek.

Az elemzést a cimben talált SLAG FUMING kifejezéssel folytatjuk; megint csak komplex kifejezés, s szintén hiányzik a TEST-ből. Ezért alkatrészeire bontottuk a fentebb vázolt módszer szerint. A SLAGS kifejezés megtalálható hivatkozással: RT METALLURGICAL FURNACES. Ez a kifejezés nincs bent szószerint a kivonatban, mégis alkalmasnak látszik - eléggé általános szinten ugyan - IT-nek. Ezt is aposztroffal látták el a TEST-ben, mert van egy BT-je: BT FURNACES és NT-i közül az egyik NT, BLAST FURNACES, a kivonatban is feltünik.

Itt jegyezzük meg, hogy a TEST tézaurusz külön aposztroffal jelöli azokat az NT-ként vagy RT-ként felsorolt deskriptorokat, amelyek maguk is tagjai egy hierarchiának saját BT-kkel, NT-kkel és RT-kkel. (Sajnos, a TEST-hez füzött magyarázatban az áll, hogy előlálló aposztrof egy kifejezésnél csupán további NT-kre utal, ezzel szemben ténylegesen a legtöbb aposztrofozott kifejezésnek vannak BT-i, NT-i és RT-i, amelyek közül bármelyik hasznos lehet mint deskriptor.) Ha ez a jelölésmód hiányoznék a TEST-ből (mint sok más tézauruszból), akkor a BLAST FURNACES kifejezést később mint aláhuzott kifejezést találtuk volna csak meg, de a SIMULATION kifejezés (a COMPUTERIZED SIMULATION BT-je) kiesett volna a lehetőségek közül.

A FUMING (a cimben talált SLAG FUMING kifejezés második eleme) nem található meg a TEST-ben. Specifikus kifejezés, amelyet csaknem kizárólag a kohászatban használnak és még specifikusabb a "slag"-hez kapcsoltan a cikkben tárgyalt cinkoxid-kinyerés módszerének vonatkozásában. A legközelebb álló kifejezés a "vaporization" elgözölögtetés lenne, amely meg nem engedett kifejezésként található meg a TEST-ben, utalva a VAPORIZING kifejezésre; ennél van egy NT COAL GASIFICATION, amely egyik lehetséges IT-jelölt, hasonlóan a még alkalmasabb RT HEAT OF VAPORIZATION (mivel a kivonat tartalmazza a hőmérsékletet, amelynél a folyamat lezajlik). A VAPORIZING-nek, mint a FUMING kvázi-szinonimájának használata szükségessé teszi, hogy az indexelő saját tézaurusz-munkapéldányán feljegyezze ezt az indexelési döntést:

Fuming
USE Vaporizing

Vaporizing
UF Fuming

(lásd a 24. boxot).

A RECOVERY deskriptorként ugyan szerepel a TEST-ben, de a felhasználására vonatkozó megjegyzés (scope note) arra utasitja az indexelőt, hogy lehetőleg specifikusabb kifejezést használjon. Ezek között van a THERMAL RECOVERY METHODS és a MATERIALS RECOVERY, mindkettő megfelelő IT a dokumentum számára, bár ilyen formában nem szerepelnek benne.

ZINC OXIDES és LEAD lényegében azonositók, bár a TEST-ben deskriptorként szerepelnek. Egyik NT-jük vagy RT-jük sem használható itt. BLAST FURNACES a következő aláhuzott kifejezés, már feljegyeztük mint a METALLURGICAL FURNACES NT-jét. A SLAGS kifejezés is elintézést nyert már fentebb. Más rendszerekben a LEAD és a SLAGS kapcsolatjelölőkkel (links) való kapcsolása (linking) ajánlatos lenne, különösen mivel a COAL is lehetséges IT, s igy a "Coal slags" téves egybeesés adódhat az olyan keresésnél, amely a COAL, LEAD, SLAGS és ZINC OXIDE deskriptorokat tartalmazza. Ez csak a megfelelő kapcsolatjelölőkkel kerülhető el. A tézauszurok azonban még nem rendelkeznek két vagy több egymáshoz viszonyló deskriptor kapcsolatjelölő (linking) módszereivel (ez ui. teljesen a használt visszakereső rendszer jellemzőinek függvénye).

A következő aláhuzott kifejezés, DIGITAL COMPUTERS, már a korábbiak során feljegyzésre került.

Az AMERICAN SMELTING AND REFINING CO. azonositható, ugyanigy EL PASO, TEXAS, amelyhez még hozzá lehetne tenni az ország nevét, tehát az USA-t, mivel minden település elvileg kereshető az állam, az ország neve alatt is. Más szavakkal: az azonositók BT-it is automatikusan fel kellene jegyezni (különösen a földrajzi és rendszertani nevek esetében).

A PERFORMANCE kifejezést is aláhuzták s valójában deskriptor is, de IT-ként való alkalmazása megkérdőjelezhető általánossága és "üressége" miatt. Mivel mind a tézauruszban, mind a kivonatban előfordul, feljegyzést nyer mint lehetséges IT.

A COAL RATE nem található meg deskriptorként, itt is a már ismert módon a komplex kifejezés lehetséges kombinációját vesszük: COAL + RATE(S). Mindkettő meg is található deskriptorként: RATES (PER TIME) alatt megfelelő NT is adva van: BURNING RATE. (Megjegyzendő, hogy a magyarázó "per time" kiegészités a homonim RATES (COSTS) ár kifejezés miatt szükséges.) Ha ezt a kombinációt a jövőben IT-ként és visszakeresési pontként használjuk, akkor az indexelőnek ismét hivatkozást kell erről készitenie tézaurusz-munkapéldányán:

Coal rate
USE COAL + Rates (per time)

A TEST-ben van már ilyen analógia: "Dissolved oxygen" USE Dissolved gases+Oxygen cseppfolyósitott gázok + oxigén . Az ilyen kiegészitő hivatkozások felvétele a nyomtatott tézaurusz későbbi revideált formájában

fontos szerkesztési és kiadói feladat. Erősen hangsulyozandó, hogy az indexelők módszeresen rögzitsék a tézaurusz által nem fedett indexelési döntéseket és az ebből adódó USE és USED FOR reciprok hivatkozásokat tézaurusz-munkapéldányaikon.

A TEMPERATURE kifejezés, bár érvényes deskriptor, mégis tul általános, de van egy RT-je: HEAT OF VAPORIZATION, amely kapcsolódik a már korábban levezetett VAPORIZING kifejezéshez. (Itt nem hagyható emlités nélkül a TEST következetlen eljárása, amely összefügg a tézaurusz több terminológiai hibájával; ha ui. a "Heat of vaporization" érvényes deskriptor, akkor miért meg nem engedett kifejezés a "Vaporization", s miért kell helyette a "Vaporizing" kifejezést használni, ami nem is egészen azonos értelmü?)

A SECONDARY AIR nem deskriptor a TEST-ben, más deskriptorok kombinációjával sem lehet kifejezni. A folyamatábra jobb oldalán jelzett müveletekre és döntésekre kerül most sor. A kohászati szakszótárban egy lehetséges szinonima utáni keresés eredménytelen maradt. Pedig kell hogy legyenek megfelelő generikus kifejezések a hierarchikus mutatóban (Hierarchical Index), ahol a deskriptorok szisztematikus csoportokba rendezettek, mert végül is minden kifejezés beosztható valamely átfogóbb hierarchikus kifejezés alá. Ezért áll a 29. sz. boxban az ábrán ez a szöveg: "Keress ... egy lehetséges BT-t a kifejezéshez", mivel itt már nincs kilátás NT-k vagy RT-k megtalálására hanem bármilyen megfelelő kifejezés csakis átfogóbb generikus kifejezés lehet valamilyen szisztematikus hierarchiában; bár ugyanakkor a tézauruszba fel nem vett DT "fölött" a lehető legalacsonyabb hierarchikus fokon álló kifejezés is tul általános lesz, ahogyan a konkrét eset is mutatja.

A szekundér levegő a Furnaces egy jellemzője, amelyet ha megnézünk a hierarchikus mutatóban, eljutunk a METALLURGICAL FURNACES és a BLAST FURNACES sokkal specifikusabb kifejezésekhez; de más kifejezések nem találhatók, amelyek alá helyesen be lehetne osztani a "szekundér levegő"-t. Kérdés, hogy fel kell-e venni IT-nek a SECONDARY AIR-t? A pozitiv döntés alapja lehet: a) az indexelő itélete, aki ismeri használóinak visszakeresési szokásait, terminológiáját, vagy b) a kifejezés előfordulásának gyakorisága más, rokon témáju dokumentumokban. Ez utóbbi lehet különösen az uj kifejezések felvételének kritériuma. Azt a döntést hozták (ezt egyébként nem mutatja a folyamatábra), hogy a kifejezést függőben tartják, amig későbbi előfordulásai el nem érnek egy bizonyos küszöb-számot, mondjuk tizet. Miután ez a kifejezés tizszer megjelent a különféle dokumentumokban, érvényes IT-nek veszik fel és bejegyzik az indexelő tézaurusz-munkapéldányába. Ha a tézauruszt módszeresen naprakész állapotban tartják (a kurrens kiadást használó indexelők döntéseinek egyesitésével), akkor a kifejezés felvételéről értesiteni kell az uj tézaurusz szerkesztőit. Konkrét példánkban feltételezzük, hogy a SECONDARY AIR nem igényelt, keresett kifejezés. Az indexelési eljárás a COMPOSITION kifejezéssel folytatódik. Ez deskriptor ilyen formán: COMPOSITION (PROPERTY), mindenféle alkalmas NT-k és RT-k nélkül, de a jelen dokumentum indexelésére megkérdőjelezhető általánossága miatt: ha

egyáltalán, akkor kapcsolni kellene a COAL-hoz, amelyik az utolsó aláhuzott kifejezés s amelyet már felvettünk az IT-k jegyzékébe egy másik kifejezés-kombinációban. Itt véget ér a tézauruszba behasonlitandó, aláhuzott kifejezések sora.

## A VÉGLEGES INDEXKIFEJEZÉSEK MEGVÁLASZTÁSA

Az előző fejezetben ismertetett indexelési eljárás eredményeit a 3. ábra 3. oszlopában rögzitettük. A 15 eredeti aláhuzott DT-hez még 10 kiegészitő kifejezés járult, amelyekből 9 deskriptor, 1 pedig azonositó. A legtöbb visszakereső rendszerben ez tul nagy számu kifejezés lenne olyannyira, hogy a téves egybeesések valószinüsége is igen magas lenne, még akkor is, ha a nem kivánatos korrelációkat megfelelő kapcsolatjelölőkkel kiküszöbölnék. A legtöbb indexelő eljárásnál kialakult a felhasznált kifejezések számának korlátozása, továbbá az a gyakorlat, hogy különválasztanak egy bizonyos számu fő vagy primér kifejezést, amelyeket a publikált indexekben tüntetnek fel, a fennmaradó szekundérnak minősitett kifejezéseket komputer-memóriában tárolják a gépi visszakeresés céljaira. Ennek közismert példája a MEDLARS gyakorlata.

Tegyük fel, hogy a jelen visszakeresési rendszer vezetősége mondjuk 12 indexkifejezésben limitálta a megadható kifejezések számát, ezek közül 5 lehet fő kifejezés. Ebben az esetben választani kell az ismertetett indexelési eljárással nyert 25 IT közül, s ez a választás - mint már emlitettük - nagy mértékben függ a szolgáltatás funkciójától. A példa kapcsán feltételeztük, hogy az indexelést egy kohászati tájékoztató központ számára végezték, ahol a használókat főleg a szines fémek érdeklik. Az ábra 4. oszlopában felsorolt IT-ket éppen e szempontok figyelembevételével választottuk ki.

Nem állitjuk, hogy az IT-k végleges jegyzéke a legjobb vagy az egyedül lehetséges. Mégis tényszerüen megállapitható, hogy a tézaurusz módszeres használata nyomán nyert legtöbb kifejezés specifikusabb a kivonat kifejezéseinél. A BLAST FURNACES, LEAD és ZINC OXIDES (ez utóbbi kettő lényegében azonositó) kifejezéseken kivül az összes többi pontosabb: COMPUTERIZED SIMULATION jobb mint Computer models, mivel egyértelmü (egy komputermodell lehet egy komputernek a modellje is). COAL GASIFICATION tömörebb, mint Coal vagy Coal rate, THERMAL RECOVERY METHODS pontosabb, mint az egyszerü Recovery, stb. Az Engineering Index a cikk megirása idején a "minden cikket egy kifejezés alatt" indexelési koncepciót követte, amelyet legfeljebb csak egy altárgyszó erejéig módositottak. Nem felelne meg a játékszabályoknak, ha ezt a gyakorlatot egybevetnénk a tézaurusz alapján történő részletező indexeléssel, mégis érdekes megjegyezni, hogy az Engineering Index által adott SMELTING tárgyszó (a 3. ábra 2. oszlopában) csupán a cég nevének részeként szerepel a kivonatban, s a tézauruszban sem található meg még asszociativ kifejezésként sem a kivonatban szereplő IT-k bármelyikéhez kapcsolódóan. S enyhén szólva megkérdőjelezhető az is, miért kell a cink kinyeréséről szóló cikket egyedül "Lead" alatt indexelni.

## TOVÁBBI PÉLDÁK

A szerző még további két cikk indexelését mutatja be szövegesen is, ábrákon is az elsőhöz hasonlóan. Ezek közül néhány érdekesség: a második cikknél a TEST-ből hiányzó kifejezést (TRAPEZOIDAL) az elemzés után uj deskriptorként vették fel. A harmadik cikknél pedig a tézaurusz használata részben tulságosan redundáns, részben tulságosan összetett, mondatszerü deskriptorokhoz vezetett (pl. SOLID PROPELIED ROCKET ENGINES = Szilárd meghajtásu rakétamotorok), amelyek alapelemeikre bontva nagyobb visszakeresési értéket eredményeztek volna. Ezeknek kapcsán ismét rámutat a TEST néhány hiányosságára és következetlenségére, némely deskriptor kétértelmüségére. Az indexelőknek feljegyzéseket kellene ezekről készitenünk a tézaurusz következő javitott kiadása számára. Például olyan kifejezések kiküszöbölése lenne kivánatos, amelyek azonos témák esetében szinonimaszerü kifejezések alatt szórják szét az információt. Világosan kimondva a tézauruszhasználat rögzitett lépései csak bővitésekhez, uj deskriptorok vagy hivatkozások megalkotásához vezetnek, hanem a nem kivánatos deskriptorok, valamint olyan deskriptorok törléséhez is, amelyeket már nem használnak (jó példa erre a "Laser" kifejezés behelyettesitése az "Optical maser" helyébe), s általában a terminológia pontositásához, a kifejezések szükitéséhez.

## A TÉZAURUSZ KÜLÖNBÖZŐ ELRENDEZÉSÜ JEGYZÉKEINEK (DISPLAY) HASZNÁLATA

Első látásra a folyamatábrán bemutatott munkafolyamat valószinüleg igen terhesnek, időtrablónak látszik. De még a legtapasztaltabb indexelő is legtöbbször öntudatlanul ugyanezt az eljárást követi, hogy a lehető legalkalmasabb IT-re rátaláljon. Az indexelési segédeszközként használt folyamatábra nem csak a tézaurusz következetes használatát biztositja, hanem a tézaurusz különböző elrendezésü jegyzékeinek jó használatát is. Kérdésessé tették már, vajjon kellenek-e egyáltalán ezek a különböző elrendezésü jegyzékek, vagy csak egyszerüen azért vannak, mert olyan könnyen lehet őket számitógéppel előállitani, ha az alapdeskriptorokat BT-ikkel, NT-ikkel és RT-ikkel már ugyis betáplálták a komputerbe. A folyamatábra azt is bemutatja, hogy - legalábbis a TEST esetében - valamennyi szempontu jegyzék hasznos, bár kétségtelenül a deskriptorok betürendes jegyzéke a legkedveltebb. A hierarchikus mutatóra akkor van szükség, ha a tézauruszban nem található kifejezéssel állunk szemben. A permutált mutató elvezeti az indexelőt az összetett deskriptorok második, harmadik stb. szavához. A permutált mutatót jól használhatnák a keresők is a visszakeresések alkalmával, bár tudomásunk szerint ma még nem veszik igénybe. Nem valószinü ui., hogy egy elfoglalt kohászati szakember szivesen babrálna egy ilyen visszakeresési eszközzel, hiszen nem azonnal vezeti el a kivánt dokumentumhoz, csupán közbenső lépés a kérdés-kifejezéstől a releváns dokumentumig vezető hosszu, rögös uton. A Subject category index (Tárgykategóriák mutatója) - a TEST többnyire a COSATI-kategóriákat használja - talán csak a témakörök ilyenfajta elrendezéséhez szokott használóknak jó, mivel a kategóriák önkényesen szelektáltak és egyedül szük specializált használói gárda érdeklődését reprezentálják.

## FELHASZNÁLÁS

A folyamatábrát módszeres tézauruszhasználati segédeszköznek szántuk - emberi munkaerők számára. Fel lehet-e használni számitógépes indexelésre is? A válasz sajnos egyértelmüen nem, legalábbis belátható időn belül. Ha egy számitógép képes lenne IT-k kijelölésére ilyen viszonylag egyszerü folyamatábra segitségével, akkor beköszöntene az indexelés uj korszaka. Közismert tény, hogy sajnos nem állunk ilyen jól. S bár az is igaz, hogy a folyamatábra legtöbb döntését és müveletét végrehajthatja egy megfelelően programozott számitógép (amelyben a tézauruszt géppel olvasható formában tároltuk), mégis vannak döntő lépések, ahol emberi itélőképességre van szükség. Az első ilyen döntés nyilvánvalóan a dokumentum kiválasztása a gyüjtemény számára, de mivel ez nem tartozik szorosan az indexelési folyamathoz, figyelmen kivül hagyható. Abban egyébként biztosak vagyunk, hogy a választás egy dokumentum felvétele vagy kiselejtezése között mindig is értelmes emberi lény munkája marad.

Értékitéleten alapuló kritikus döntést kell hozni ebben a kérdésben: "Van-e a jegyzékben egyáltalán IT-ként megfelelő kifejezés?" Amint láttuk, a tézauruszban vannak NT-k és RT-k, amelyek nincsenek szószerint emlitve a dokumentumban vagy kivonatában, s mégis kiválóan alkalmas IT-k. Sem az elnagyolt KWIC-indexek, sem a sokkal finomabb tömöritő vagy csoportositó módszerek nem képesek még távolról sem megközeliteni egy jó indexelő problémamegoldásait. A tézauruszban nem szereplő kifejezések rutinszerü kikeresése (szinonima-szótárakból vagy magából a dokumentumból, esetleg előzőleg indexelt dokumentumok asszociativ IT-iből), az előfordulási gyakoriság statisztikai rögzitése - mindez tul kevés vagy tul sok (tehát nem releváns) kifejezés-jelöltet eredményezne. A helyzet ahhoz hasonlit, amikor a jegyzékben nem szereplő kifejezések lehetséges BT-i után kell kutatni egy hierarchikus jegyzékben. Nem minden kifejezés tartozik csupán egy hierarchia alá, de a legjobb esetet véve is, a kifejezést durván helyettesitő BT eldöntése is értékitéleteken nyugszik - uti figura docet.

A harmadik pont, ahol emberi itélőképességre van szükség, mikor arról kell dönteni, hogy egy eddig jegyzékben nem szereplő kifejezést IT-ként kell-e használni vagy sem. Itt még elképzelhető olyan számitógépprogram, hogy a jegyzékben nem szereplő kifejezéseket a számitógép kiküszöböli mint IT-ket, de emellett tárolja, és ha előfordulásuk eléri az előre megállapitott küszöbértéket, akkor érvényes IT-kként felveszi őket.

Egyelőre ugy látszik, hogy a tézauruszok szerkesztését támogathatják számitógépprogramok, felhasználásuk azonban nagymértékben emberi lények döntéseitől függ. Másfelől azonban nem csak magas képesitésü szakemberek használhatják sikeresen a tézauruszt. 1971-ben felmérték, hogy a gyüjtemény profilját jól ismerő, jól strukturált tézauruszokkal dolgozó indexelők 80 százalékban el tudták végezni munkájukat szakértők bevonása nélkül. Ujfajta szervezéssel sokat át lehet háritani az un. technikai személyzetre az indexelési munkafolyamatokból.

# A tájékoztatástudományi kutatás intézményesítése, a könyvtárak szempontjából

G. BOCK – F. HEIDTMANN – G. KISSEL – K. W. NEUBAUER

A szerzők Zur Institutionalisierung informationswissenschaftlicher Forschung. Ein Diskussionsbeitrag aus dem Blickwinkel der Bibliothek c. tanulmányát (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 1972. 2. no. 101-106.) PINTÉR Márta tömöritette.

Sokan és sokszor szorgalmazták már egy vagy több kutatóintézet létrehozását a tájékoztatástudomány területén, azonban a könyvtárostársadalom alig forditott figyelmet eddig erre a problémára. Itt az ideje, hogy belássuk: a könyvtáraknak a tájékoztatásban elfoglalt helye a jövőben nagy mértékben attól függ majd, mennyire és hogyan vesznek részt a most beinduló tájékoztatástudományi kutatásokban. Az utóbbi évek egyre világosabban megmutatták, hogy egyrészt a tájékoztatásügy önállónak tartott területeit (könyvtárak, dokumentáció stb.) egy egységként kell felfogni, másrészt hogy éppen a tájékoztatási intézmények nem hagyhatják figyelmen kivül a társadalmi folyamatok rendszeres elemzését és a rendszertechnikai vizsgálatokat.

A számitógépes adatfeldolgozás bevezetése is meggyorsitotta ezt a fejlődést. Az igy kialakuló uj, interdiszciplináris tudományág: a tájékoztatástudomány, a következő szakterületeket foglalja magában: könyvtártudomány, dokumentációtudomány, levéltártudomány, könyvkutatás (kiadók, könyvkereskedelem stb.), tömegkommunikáció-kutatás.

A tájékoztatásügy elemzésében a következő általános tudományágak vesznek részt: szociológia (a tájékoztatási folyamatok és rendszerek szociológiai vonatkozásainak vizsgálatában); pszichológia (a tájékozódási szokások motivációja elemzésében); üzem- és népgazdaságtan (a tájékoztatási rendszerek gazdasági vonatkozásainak megszervezésében ill. feltárásában); matematika, statisztika, technológia és informatika (a müszaki berendezések felhasználási lehetőségeinek vizsgálatában); jog (a tájékoztatásügy jogi és politikai aspektusaiban); pedagógia (a tájékoztatási rendszereknek a társadalom pedagógiai összefüggéseibe való bekapcsolódásának tanulmányozásában - főiskolák, iskolák, didaktika stb. -, s azonkivül a tájékoztatásügy területén való képzés lehetőségeinek kutatásában); nyelvészet (főleg a visszakeresés nyelvi kérdéseinek vizsgálatában).

A tájékoztatástudományt és főleg a könyvtártudományt Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, valamint az NDK és a keleteurópai országok müvelik tényleg modern értelemben. A Német Szövetségi Köztársaságban a különböző számitásba jövő tudományágak tájékoztatástudományi szempontjait még egyáltalán nem, vagy alig vizsgálták. Ahol foglalkoznak is e kérdésekkel, ott sem szisztematikusan, és főleg nem veszik figyelembe az integráció szempontjait. A könyvtár- és dokumentációügy jelenlegi központi intézményei csak a számitógépes adatfeldolgozás és a reprográfia problémáival foglalkoznak, se mennyiségileg, se minőségileg nem tudnak megbirkózni a koordinálási és kutatási feladatokkal. És forditva: az elsősorban koordinálási célból létrehozott Arbeitsstelle für das Büchereiwesen és az Institut für das Dokumentationswesen nincsenek berendezkedve jelentősebb saját kutatásokra. Ez is indokolná speciális tájékoztatástudományi intézetek létrehozását. Ezekbe az intézetekbe - profiljuknak megfelelően - be lehetne olvasztani a mostani egyoldalu intézményeket is, és igy összehangolt együttmüködéssel megoszthatnák egymás között a kutatás fontosabb területeit.

Az igy létrejövő intézeteknek a kutatómunka mellett még egy fontos funkciója lenne, mégpedig az oktatás, a könyvtárosok, dokumentátorok stb. képzése. A kutatómunkával összefüggően maguk képezhetnék ki a tájékoztatástudomány gyakorlatának és oktatásának jövendő tudósait és kutatóit. A jelenleg meglévő képző intézményeket segithetnék és ösztönözhetnék képzési rendszerük interdiszciplinárissá való tételében. A már meglévő képző intézményeket lehetőség szerint integrálni kellene, vagy legalább összehangolni oktatómunkájukat a létrehozandó tájékoztatástudományi intézetekével. Egyrészt az oktatás és a kutatómunka megvalósitandó egysége, másrészt az interdiszciplináris képzés szükségessége szinte elkerülhetetlenné teszik azt, hogy ezek az intézetek ne valamely egyetemre támaszkodjanak. Azonban ettől függetlenül fennáll annak a szükségessége, hogy az országos vagy a több régióra kiterjedő kutatási és szolgáltatási feladatokra központi intézményeket hozzunk létre. A már meglevő központi intézményeket vagy össze lehetne fogni, illetve ki lehetne épiteni egy egységes intézetté, vagy pedig egy fölébük rendelt központ által lehetne összehangolni tevékenységüket. Az összehangolás azt jelentené, hogy ezeknek a központi intézeteknek a feladatkörét legalábbis világosan el kellene különiteni egymástól, és egy olyan szilárd - ha nem is föltétlenül szervezetileg megkötött - rendszerbe beleépiteni, amelyben minden egyes intézet egymást kiegészitő feladatokat látna el.

Azonban ebben az esetben is biztositani kell a feltételeket egyrészt az interdiszciplináris munkához (könyvtártudomány, dokumentációtudomány stb.), másrészt a többi kapcsolódó tudományághoz (informatika, szociológia, üzemgazdaságtan stb.).

A könyvtárügy területén a létrehozandó tájékoztatástudományi intézeteknek egyebek között a következő kutatási témákkal kellene foglalkozniuk:

## I. ÜZEMGAZDASÁGTAN

A könyvtárnak mint üzemnek elemzése és optimális kialakitása

1. Célkitüzés (Társadalmi-tapasztalati tényadatok átalakitása hatékony döntéshozatali kritériumokká. Lásd Szociológia)
2. Döntési folyamatok (Az ösztönzőrendszer kommunikációjának szervezete, formális és nem-formális szervezet)
3. Beszerzési- és felvevőpiac (Igényvizsgálatok, ill. a könyvtárhasználati szokások elemzése. Lásd Szociológia)
4. Technikai eszközök (különösen a gépi adatfeldolgozás)
5. Információhordozók (Gazdaságosság tipusonként, szabványositás)
6. Szervezet
   a) szervezeti felépités (pl. a könyvtári rendszer központositása vagy decentralizálása)
   b) folyamatszervezés (ügymeneti problémák, pl. munkahely, munkamenet, munkafolyamatok)

   Módszerek: folyamatábra, hálótervek stb.
7. Tervezés (operations research alkalmazása, költség-haszon-elemzés, optimális modellek)
8. Költség- és teljesitménymérés, a pénzügyi ellátás modelljei, beruházási számitások

## II. SZOCIOLÓGIA

### Általános problémák

1. A könyvtár szerepe az információellátásban (egyes területek: kutatás és oktatás; egyes funkciók: képzés, továbbképzés, ismeretek karbantartása)
2. Szocio-ökológikus rendszer (pl. földrajzi és közlekedéstechnikai kérdések)
3. A tájékozódási és olvasási szokások demo-szociális meghatározottsága
4. Tájékozódási szokások és informálódási igények (információsrendszerek - beleértve a könyvtárakat is - tervezete, felépitése és ellenőrzése)
5. Optimális könyvtári segédeszközök (katalógusok, bibliográfiák stb.)
   - könyvtári berendezések (könyvkölcsönző, olvasótermek)
   - könyvtári állományok

   tervezése, felállitása és ellenőrzése, tekintettel az olvasói szokásokra és a használat problémáira.

Speciális problémák

6. Optimális könyvtári szervezet egy településen belül ill. főiskolán
7. Üzemszociológiai problémák (üzemi légkör)
8. Szervezési-szociológiai problémák (üzemen belüli információ, vezetés, együttes döntés)

## III. PSZICHOLÓGIA

1. A könyvtár észlelése (társadalmi-pszichológiai meghatározó tényezők pl. az alaprajzra, az építési módra-formára, a megvilágitásra való tekintettel)
2. A könyvtárhoz való viszony (a szülőktől, az iskolától, az életkortól stb. függően; esetleg inkompetencia-érzések)

   A könyvtári személyzethez való viszonyulás (pl. a nemekre jellemző preformációk stb.)
3. Az olvasók motiváltsága (teljesitmény-igények, aktivitás)

## IV. PEDAGÓGIA

1. A könyvtár beilleszkedése a főiskolai didaktikába
2. A könyvtár integrációja egyetemen és oktatási intézményben
3. Könyvtárhasználati oktatás
4. A könyvtárosok oktató funkciója

## V. ÉPITÉSZET

1. A rendszertani és szervezeti koncepciók megvalósitása a tér-kialakitásban
2. Az optimális épület-szerkezet kialakitása, tekintettel a szociálpszichológiai tényezőkre (lásd Pszichológia)

## VI. MATEMATIKA, STATISZTIKA

1. Problémamegoldások gépekkel, algoritmus-, adat-, gépi- stb. rendszerekkel
2. A visszakeresés statisztikai és matematikai kérdései
3. Olvasáskutatási kvantitativ kiértékelő eljárások, tapasztalati üzemgazdasági vizsgálatok stb.
4. Könyvtárstatisztika stb.

## VII. TECHNOLÓGIA

1. Számitógépes adatfeldolgozás
2. a) Az irodalomból kiszürt bibliográfiai és tartalmi adatok jegyzékbefoglalása, tekintettel a gépi inputokra, feldolgozásra és a kompatibilitásra
   b) Az irodalom-információ cseréjének kérdései
   c) Automatikus indexelés, tézaurusz problémák, tézauruszok gépi előállitása
   d) Információs és dokumentációs berendezések tárolási problémái
   e) Gépileg olvasható adattárakból való információadás programjainak fejlesztése (passziv gépi dokumentáció)
   f) Cimzési technika
   g) Automatikus naprakészentartás
3. Müszaki készülékek és segédeszközök kérdései minden egyéb területen, pl. reprotechnika, anyagmozgatás stb.

## VIII. PÉLDÁK AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSRA

1. Általános tervezés

| | |
|---|---|
| Üzemgazdaságtan | Klasszikus tervezési módszerek; üzemi adatok regisztrálása könyvelés ill. költségszámitás alapján |
| Operations research Rendszerkutatás | Modern tervezési módszerek; költség-haszon-analizis; döntési technika; |
| Szociológia | Olvasókra és használatra vonatkozó társadalmi tapasztalati adatok; a célrendszer definiálása (célkutatás); határfeltételek előirása az üzemi tervezéshez |

2. Könyvtári rendszerek központositása és decentralizálása

| | |
|---|---|
| Üzemgazdaságtan | Szervezeti koncepciók, szervezési irányvonalak formális és nem formális szervezetekhez; a kommunikáció szervezete |
| Szociológia | Rendszerelemek tipusainak kialakitása az olvasói összetételnek megfelelően |
| Bibliográfia | Katalógusok kompatibilitása, összehangolt gyarapitási politika |

3. Számitógépes adatfeldolgozás felhasználása (visszakereső-rendszerek a könyvtári és dokumentációs rendszerekben)

| | |
|---|---|
| Szociológia | Tájékozódási igények és szokások; az ember-gép-kommunikáció problémái; a kérdésfeltevések és a kvantifikáció szerkezete, visszakeresési módszerek |
| Matematika és statisztika | Visszakeresési módszerek és kereső algoritmusok kidolgozása; statisztikai adatok elemzése és értékelése; átalakitásuk üzemi adatokká |
| Üzemgazdaságtan | Optimális gépkihasználás (konfiguráció); beruházásoknak megfelelő üzemszervezés |
| Rendszerkutatás | Rendszerelemzés számitógépes adatfeldolgozás előkészitéseként |
| Pedagógia és pszichológia | Képzés továbbképzés (pl. ujitásoktól - ujtól való félelem) |

# Anyagáramlás a könyvtári üzemben

## Szállitási, raktározási és hirközlési berendezések

PETER SCHWEIGLER

A szerző Materialfluss im Bibliotheksbetrieb. Transporttechnik - Lagertechnik - Nachrichtentechnik c. tanulmányát (Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, 1972. 4-5. no. 311-352. p.) TOMBOR Tibor tömöritette.

Peter Schweigler a müncheni Bibliothek der Technischen Universitat igazgatója. Munkahelye a Német Szövetségi Köztársaság egyetemi könyvtárai között müszaki területen egyike a legfontosabbaknak. Az egyetemi rangot kapott egykori neves főiskola az uj, még magasabb oktatási és tájékoztatási igények jegyében szükségszerüen átszerveződött. Jelentősen megnőtt az állománygyarapitásra szolgáló költségvetési fedezete, növelte létszámát. A fejlődés tette szükségessé a régi épületben müködő nagynevü könyvtár olvasótermeinek bővitését. Ezt a nem könnyü feladatot a nagy belmagasságu régebbi olvasótermek galériásitásával oldották meg. Az épületcsoport mögötti félig zárt szolgálati udvarok süllyesztésével figyelemreméltó tárolási területet biztositottak. Hasonló figyelemreméltó fejlesztés valósult meg a könyvtár olvasószolgálati, automatikus gyorsmásoló berendezései, könyvkötészeti, katalógussokszorositási vonatkozásaiban is.

E nagy müszaki-fejlesztési program keretében kerül sor a belső szállitástechnika, anyagmozgatás, a teljes raktári rend és a belső hirközlő berendezések korszerüsitésére is. E nagy feladat elvégzését - bizta Wieder főigazgató Peter Schweigler igazgatóra. E sokrétü, sok költséggel s nagy felelősséggel járó fejlesztési program egyik érdekes és rendkivül értékes dokumentuma az a tanulmány, amelynek ismertetésére vállalkoztunk.

A tanulmány érdekessége, hogy nemcsak a tárgyalt kérdések elméleti foglalatát nyujtja, de érdekes summázata a rendkivül fejlett nyugatnémet könyvtárak szállitástechnikai, raktározási és hirközlő berendezési helyzetének. A szerző ugyanis tanulmányának megirása előtt alaposan kidolgozott elemző kérdőivet küldött meg 68 nyugatnémet nagykönyvtárnak, s figyelemreméltó jelenség, hogy a 68 könyvtár közül 66 pontos választ adott a szerző által feltett kérdésekre.

E közlés keretei nem teszik lehetővé a részletes ismertetést, ezért csupán felsorolásszerüen foglaljuk össze a tanulmány legfontosabb és főleg gyakorlati jellegü mondanivalóit.

Felvonók (liftek) vonatkozásában legfontosabb igény, hogy a szállitószekrény (kabin) mérete megfelelő nagyságu legyen, be tudjon fogadni a könyvtári kézikocsin és kisérőjén kivül még egy személyt, számolva azzal is, hogy a kézikocsit 90 fokos szögben a szállitószekrényben meg lehessen forditani.

Elengedhetetlen igény ma már, hogy a liftnek önmüködő nyitózáró berendezése - ajtaja - legyen. Ez az igény ma már nem számithat luxusnak, hanem az üzemelés alapfeltételének kell lennie. Lehetőleg arra kell törekedni, hogy a szolgálati lift(ek) nagykönyvtárak esetében elkülönüljön(jenek) a nyilvános szolgálati, olvasói felvonóktól. Kisebb könyvtárakban az egymásra helyezett olvasói szintek legcélszerübb összekötő eleme a kényelmes lépcső. Gondoskodni kell azonban öregek, rokkantak stb. felvonón történő szállitásról.

A körforgót - népszerüen "paternosztert" - könyvtári célokra az NSZK-ban, mint balesetveszélyes szállitóberendezést, 1973. dec. 31-től nem szabad gyártani, illetve alkalmazni.

Tért hódit nagyforgalmu könyvtárakban a mozgólépcső, mely biztonságos és nagy a forgalomelvezető képessége. Hátránya, hogy viszonylag nagy helyet foglal el a belső térben.

A könyvtáron belüli közlekedés céljaira szolgálhat kerékpárjellegü közlekedési eszköz, két vagy három kerékkel. Ott kerülhet alkalmazásra a személyszállitáson kivül kisebb teherszállitásra is, ahol rendkivül hosszu folyosók - közlekedési utvonalak - állnak rendelkezésre. Felszerelhetők villanymotorokkal, melyeket telepekkel táplálnak. Mintegy 15-20 km-es utat tehetnek meg. Ez az érték megfelel nagy könyvtárakban a napi igénybevételnek. A telepek az éjszaka folyamán ujratöltődnek. Tapasztalatok

szerint ezek a belső kis közlekedési eszközök olcsók, biztonságosak, flexibilisek, mindenféle munka-, szolgáltatásváltozást azonnal rugalmasan követni tudnak.

Kérőlapok továbbítására ezidőszerint legmegfelelőbbnek látszik a csőposta, mert egyszerű, viszonylag olcsó, üzembiztos, gyors. Rendkivül bonyolult hálózaton belüli üzemelésre is alkalmasak a csőposták, a berlini Városi Könyvtár csőpostarendszerének pl. 45 állomása van (küldő és fogadó). Ujabban a küldőhüvely (patron) nélküli kérőlap-csőposta is forgalomba került. A "cső" négyszögletes keresztmetszetü. Különleges, könnyü, de erős papirra van szükség, amelynek két vége felhajtott, erre a felületre gyakorol hatást a léglökés, tehát "vitorlázással" szállitja a légnyomás a kérőlapot. A különleges papiron kivül rendkivül pontos méretü vágásra és hajtogatásra van szükség a biztonságos üzemeléshez.

Kérőlaptovábbitásra egyszerü berendezés az olyan végnélküli s meghatározott pályán igen gyorsan végigfutó "szalag", amelybe beillesztik, vagy amelynek tasakjába helyezik a kérőlapot pontos továbbitási lehetőséggel.

A könyvszállitásnak ezidőszerint is legbiztonságosabb eszköze a könyvkocsi. A jellegzetes könyvtári munkák sajátosságait figyelembe véve többféle, több tipusu kocsit kellene gyártani, ennek ellenére a legtöbb könyvtárban jól-rosszul gyártott egyetlen tipus áll csak rendelkezésre.

Ujtipusu könyvkocsi a villanymotorral meghajtott. A nyugatnémet könyvtárakban ilyenek azonban még nem közlekednek, a regensburgi Egyetemi Könyvtárban kerül sor az első "könyv-villamos" használatbavételére. A könyvszállitó csőposta sem terjedt még el.

Legegyszerübb és leggazdaságosabb könyvszállitó berendezés - arra alkalmas helyen - az egyenes és egyirányu, vagy csavarmentesen kialakitott csuszda, mely több mint egy évszázada széles körben hódit.

Vertikális elrendezésü könyvtárak, elsődlegesen toronyraktárak s a lehetőleg alattuk elhelyezett könyvkiadó állomás, legcélszerübb összeköttetése az 50, 70 illetve 100 kg teherbirásu gyors, könnyü, könyvszállitó felvonó.

Ismerteti a szerző az egyszerü szállitószalag-tipusokat, amelyek max. emelőmagassága 30 fokos lehet, lényegileg tehát vizszintes szállitásra alkalmasak. A vizszintes és függőleges szállitóberendezések automatikus megoldások esetén rendkivül költséges beruházást és karbantartást jelentenek. Rendszerint szállitóládákba helyezve viszi a berendezés a könyveket, ezek befogadóképessége 8-15 kg. E berendezések befogadóképessége és haladási sebessége szab határt alkalmazásuknak nagyforgalmu könyvtárakban.

Csupán utalunk arra, hogy olyan szállitóberendezéseket is ismertet a szerző, amelyek könnyü szerkezetü sineken haladnak, jól alkalmazkodva kisebb helyiségek térlehetőségeihez is. Jellegzetességük, hogy a gyermekvasut

elvét követik, a törpefeszültséget maga a sin viszi a rászerelt könnyü kiskocsihoz, illetve annak beszerelt villanymotorjához (Telelift, Transcar, stb.).

Hiányos lenne a szerző gondos összeállitása, ha nem térne ki a könyvtáron kivüli szállitóeszközök (tehergépjármüvek, bibliobuszok) vizsgálatára.

A tanulmány harmadik érdemi része a tárolástechnikai kérdések legfontosabbjait érinti, pl. a kártyalifteket, melyek nagyjelentőségüek olyan esetbe, amikor nagymennyiségü kataloguskartont kell a kutatók rendelkezésére bocsátani, de a kutatásra szolgáló helyiség nem alkalmas a kartonok elhelyezésére, tehát a szomszédos területeken, esetleg felsőbb szinteken kell az elhelyezést biztositani. Nagy központi katalógusok stb. esetében kerülhet sor gazdaságosan a használatukra.

A tömör raktári berendezések széles körben használatosak az NSZK könyvtáraiban, de már mutatkozik szélesebb körben az uj irányzat: a teljesen automatizált könyvtároló a maga kiemelő-visszahelyező és szállitó berendezéseivel (az első ilyen teljesen automatikusan müködő könyvraktár Európában 1971-ben épült Rotterdamban a Holland Gazdasági Főiskola Könyvtárában). A "Randtriever" (Remington Rand cég gyártmánya) mellett számos más konténeres szállitási rendszer jelentkezik a "push-button" nyomógombos-használat elve alapján a könyvtári területen, mig irattárak, mágnesszalagok, filmek tárolása területén a "Conserv-a-trieve" - tárold és hozd el - rendszer a használtabb, rendkivül magas beruházási és karbantartási költségekkel.

A könyvtáron belüli "hirközlés", a könyvtárnak a külvilággal való kapcsolata nyitvatartás és zárvatartás időszakában, számos érdekes, müszer jellegü berendezést alakitott ki. Közismertek azok az adapterek, amelyek meghatározott közléseket adnak távbeszélőn az érdeklődőknek az adott könyvtárról (pl. nyitvatartás, szolgáltatások stb.). Olyan berendezések is vannak, amelyek zárvatartás alatt felveszik hangszalagra a könyvtárnak szóló közlést, kérést stb. Hivószám-kikereső automata is müködik már, mintegy 1000 hivószám tárolására alkalmas berendezéssel.

Hasznos könyvtári berendezés a drótnélküli kereső és információközlő berendezés. Voltaképpen házi rádióadóról van szó, ráhangolt megfelelő számu kis vevőberendezéssel. Az egyszerübb kivitelü állomások csak vételre alkalmasak, a költségesebbek segitségével a hivott állomás beszélgetést folytathat a központtal, vagy másik mozgó (álló) állomással. Nagy könyvtárakban indokolt esetben vezető beosztásu könyvtárosok számára az ilyen berendezés nélkülözhetetlen.

Külön gépcsoportot alkotnak a "táviró" berendezések (Telex, Datex), a különböző facsimile (Zetfax, Transcriver, Hallfax stb.) készülékek, a hanggal és fénnyel müködő "müszerek" (pl. Bibliophon stb.) melyek a tárolt állomány kikeresésére és továbbitására is szolgálnak, vagy kérőlapokat juttatnak el a tárolóhely kiadópontjához.

A TV is egyre nagyobb mértékben tör be a könyvtárakba, és nemcsak ellenőrzési célokra használják, hanem jelzetközlésekre, a szabadpolcos olvasói térben "valahol" tartózkodó olvasó értesitésére is arról, hogy az általa kért állományegységeket az olvasóterembe vitték, vagy a könyvkiadói állomásra, illetve a kölcsönzőbe érkezett.

# Tanulmányúton Olaszországban

BORSA GEDEON

Nyomda- és könyvtörténeti kutatómunkámhoz a Magyar Tudományos Akadémia 1972 tavaszán három hónapos olaszországi ösztöndijat biztositott számomra. Tanulmányutam fő célja az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenendő és a 15-16. századi nyomdászok és kiadók világjegyzékét tartalmazó "Clavis typographorum librariorumque saeculorum XV. et XVI." c. munkám eddigi itáliai anyaggyüjtésének ellenőrzése és kiegészitése volt.

Utamat 1972 április 10-én kezdtem meg és julius 10-én fejeztem be. A három hónapos tartózkodásomnak közel felét Rómában töltöttem, mig a másik felében más városok jelentősebb könyvtárait kerestem fel. A 15-16. századi itáliai nyomdászok és kiadók müködési adataihoz (név, hely és évkör) a megjelent szakirodalmat, amelyhez itthon hozzáférhettem, már előzetesen feldolgoztam. Az ezekből kialakitott terjedelmes nyilvántartásaimat magammal vittem, hogy az uj adatok regisztrálását a helyszinen elvégezhessem. Elsősorban olyan könyvtárakat kerestem, ahol a 16. századi nyomdászokról és kiadókról még nem publikált, speciális katalógus áll rendelkezésre.

E kutatás során sorrendben az alábbi városokban levő gyüjteményeket kerestem fel: Róma, Nápoly, Velence, Padova, Palermó, Bologna, Párma, Verona, Perugia, Firenze, Siena, Torino és Milánó. A korlátozott idő csak azt tette lehetővé, hogy azokban a könyvtárakban (szám szerint huszban) kutassak, ahol jelentősebb mennyiségü (legalább ezer ősnyomtatvány és tizezer 16. századi kiadvány) régi nyomtatványt tartanak számon.

A fenti gyüjtemények többségében semmiféle speciális áttekintés nem állott rendelkezésre a 16. századi nyomtatványokról, amely munkámhoz támaszul szolgálhatott volna. Néhány helyen kivonatolták ugyan a szerzői betürendes katalógusból a 16. századi kiadványokat (pl. Verona: Biblioteca Civica, Perugia: Biblioteca Augusta, Firenze: Biblioteca Nazionale Centrale), de ehhez nyomdászmutató nem készült. Akadt olyan gyüjtemény is, ahol a

nyomdák és kiadók szerinti feltárás jelenleg folyik, igy csak az állomány egy részéről van olyan jellegü áttekintés (pl. Róma: Biblioteca Nazionale Centrale, Milanó: Biblioteca Nazionale Braidense). Összesen csupán négy olyan könyvtárat találtam, ahol az egész 16. századi állományról nyomdászok és kiadók szerinti mutató áll rendelkezésre: Róma: Biblioteca Universitaria Alessandrina, Róma: Biblioteca Vallicelliana, Padova: Biblioteca Universitaria és Bologna: Biblioteca Universitaria.

Miután - tapasztalataim szerint - az olaszországi könyvtárak 16. századi kiadványainak több mint kétharmada (nem ritkán háromnegyede) itáliai nyomtatvány, e speciális katalógusok nagy mennyiségü és hasznos adatokat tartalmaztak számomra a Clavis eddigi anyaggyüjtésének kiegészitéséhez. Ennek során több tucat olyan nyomdászra és kiadóra bukkantam, akinek neve eddig teljességgel ismeretlen volt számomra. Több esetben a már ismert személyek müködési területe ujabb várossal gazdagodott. Százszámra lehetett bőviteni egyes nyomdászok és kiadók tevékenységének eddig nyilvántartott évkörét.

Munkám jellegéből következett, hogy sok-sok ezer adat átnézésére volt szükség, amelyeknek zöme természetesen csak megerősitette nyilvántartásom eddigi adatait. A merőben uj információkat (uj személynév, uj müködési hely, öt évnél nagyobb eltérés az évszámban) szükséges volt ellenőrizni, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy ezeknek mintegy a fele téves cimfelvételen alapult. (Elsősorban az évszámban gyakori a hiba.)

Ugyancsak a Clavis-szal kapcsolatban igyekeztem a nyomdászok és a kiadók családneve körüli gyakori bizonytalanságban irányelveket, ill. hasznosnak igérkező gyakorlatot megismerni. Ehhez jelentős segitséget kaptam az olaszországi gyüjteményekben levő ősnyomtatványok központi katalógusának (IGI) szerkesztőségében, személy szerint dr. Paolo Venezianitól. A Clavis névformáival kapcsolatos másik problémakör a keresztnevekhez főzödött. Ezeket ugyanis a családnév nyelvének megfelelő modern formában kivánom közölni. E kérdésben pedig Karl Egger, a vatikáni államtitkárság latinistája, a kereszt- és helynevek specialistája segitett.

Ugyancsak az IGI szerkesztősége segitségével sikerült - egy kivételével - a több mint másfélszáz 15-16. századi itáliai nyomdahely mai hivatalos névformáját megállapitani, ami a kisebb, közigazgatásilag ma már nem önálló helységek esetében nem volt mindig könnyü feladat.

A 16. századi itáliai nyomdászok és kiadók szakirodalmának az egyes kézikönyvtárakban történt tanulmányozása során meg kellett állapitanom, hogy Olaszországban sem tartanak számon olyan, a Clavis szempontjából lényeges kiadványt, amelyről nekem már előzetesen ne lett volna tudomásom. Örömmel tapasztaltam ugyanakkor, hogy a "Régi Magyarországi Nyomtatványok" c. kiadványunk a legfontosabb könyvtárak (pl. Róma: Biblioteca Nazionale Centrale - Firenze: Biblioteca Centrale) segédkönyvei között megbecsült helyen áll.

Azokban a gyüjteményekben, ahol nyomdahely szerinti katalógus állt rendelkezésre, viszonylag hamar és teljes áttekintést lehetett nyerni az esetleges 16. századi magyarországi nyomtatványokról. Nehezebb és nem is tekinthető teljesnek az ilyen jellegü kutatás ott, ahol csak szerzői betürendes katalógust találtam a 16. századi nyomtatványokról. Az első kategóriába tartozó lehetőséggel mindenkor, a másodikba tartozóval esetenként és szurópróbaszerüen éltem, hogy régi magyarországi nyomtatványok (RMNy) után is kutassak. Ennek eredményeként a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale-ban és a bolognai Biblioteca Universitaria-ban a Pesti-féle "Nomenclatura" 1568. évi bécsi (RMNy 241), a perugiai Biblioteca Augusta-ban pedig e mü 1538. évi bécsi (RMNy 21), mig ugyancsak a bolognai Biblioteca Universitaria-ban a Honter-féle "Cosmographia" 1542. évi brassói (RMNy 50) kiadásából találtam egy-egy példányt. A Biblioteca Apostolica Vaticana-ban sikerült még egy olyan 1593. évi frankfurti kiadványra lelnem, amelyben összefüggő magyar nyelvü szöveg is van. Ez a hazai szakirodalomban eddig ismeretlen volt. Valamennyi példányt kézbe vettem és nyilvántartásaink számára leirtam.

Fenti kutatásaim során több helyen is módom volt tájékozódni a régi nyomtatványok könyvtári feldolgozásáról. A rendkivül gazdag ilyen jellegü anyag feltárása általában nem mondható sem korszerünek, sem alaposnak, ami különben - megitélésem szerint - az egész könyvtári munkára jellemző Olaszországban. Ezzel szemben igen mély benyomást keltett bennem a római Biblioteca Nazionale Centrale uj épülete, amely most áll beköltözés alatt. A hatalmas és minden technikai fortéllyal felszerelt uj könyvtár ráadásul komoly esztétikai élményt is nyujtott számomra.

# FÓRUM

## Hozzászólások Havasi Zoltán Kialakult és kialakuló könyvtári tudományos irányok c. tanulmányához

I.

HAVASI Zoltán dolgozata korszerü szempontok szerint vizsgálja "a kialakult és kialakuló könyvtári tudományos irányokat", majd vázolja fel "a könyvtárosok tudományos tevékenységének távlatait." E vizsgálat s az ennek alapján kialakitott kutatáspolitikai koncepció, most, amikor a könyvtárosi tevékenység - ahogy a szerző megfogalmazza - "az intenziv fejlődési periodusba fordul", rendkivül szükséges és időszerü, s számos elvi kérdést tisztázva hatékonyan segiti az elkövetkező időszak kutatási tevékenységének tervezését és szervezését egyaránt. Havasi Zoltán munkájának mondanivalójával teljes egészében egyetértek, alábbi megjegyzéseim csupán apróbb kiegészitéseket és részjavaslatokat tartalmaznak.

Az elért kutatási eredmények vizsgálata során nem hagyhatók figyelmen kivül azok a törekvések és ösztönző intézkedések, amelyek az 1960-as évektől feltétlenül hozzájárultak a könyvtártudományi kutatások jellegének és feladatainak tisztázásához, valamint a kutatási tematika kialakulásához, s amelyeknek az eredményeként lényeges eredmények is születtek. Ilyenek voltak pl.: a KMK 1960. évi ankétja a könyvtártudományi kutatás kérdéseiről, a Müvelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztálya által kibocsátott kutatási tervek és kiirt pályázatok, vagy a KMK kutatásnyilvántartó és szervező tevékenysége. Mindezek az adott körülmények és lehetőségek között helyesen és korszerüen jelölték ki a kutatási irányokat és témákat, s feltétlenül kedvezően hatottak a kutatómunkára.

A KMK nemcsak a könyvtári munkával és a tájékoztatással összefüggő kutatások terveit és eredményeit regisztrálja, hanem az un. "nem könyvtártudományi" kutatásokat is. Az a probléma azonban, hogy a nem MM-felügyelet alá tartozó könyvtárak és tájékoztatási intézmények még a könyvtártudományi és a tájékoztatási kutatásokat sem jelentik be rendszeresen, s igy ezek pontos regisztrálása sem történhet meg.

Az eddig "nem könyvtárinak" nevezett kutatásokat HAVASI Zoltán - nagyon helyesen - nem választja el élesen a könyvtártudományiaktól, ahogy ez általában korábban történt. E kutatások, amennyiben a könyvtári állomány tudományos feltárását szolgálják, vagy egyáltalán a könyvtár profiljába vágóak, rendkivül fontosak, szerves részei a kutatás egészének s folytatásukat ugyancsak szorgalmazni kell. Sokkal nehezebb feladat e kutatások értékelése, hiszen egy nagyobb egészbe, különböző más (könyvtárokon kivüli)

intézmények kutatómunkájába is beletartoznak s csak azokkal együtt vizsgálva itélhetők meg reálisan. Számbavételük azonban feltétlenül feladata a kutatónyilvántartásnak.

Az olvasásszociológiai kutatások eredményessége nem vitatható. A szerző által emlitett "tuláltalánositás" veszélye azonban kétségtelenül fennáll. Ugyancsak feltétlenül szükséges a részkutatások eredményeinek valamilyen magasabb szintü összegezése és a további kutatómunkát szolgáló általánositások levonása, megfogalmazása. Mindenekelőtt szükséges azonban - a további kutatások eredményessége érdekében - olyan vizsgálati metodika kidolgozása, amely a szociológiai szempontokon tulmenően a pedagógiaikat, pszichológiaikat stb. is figyelembe veszi. Ennek hiányában számos esetben olyan hosszu és költséges vizsgálatok történnek, amelyeknek az eredménye nem áll arányban a végzett munkával és ráforditással. Másik feladat: a vizsgálatok eredményeinek továbbgondolása, konkrét, a gyakorlatot segitő javaslatok, teendők megfogalmazása.

A könyvtárügy intenziv fejlődési periódusának vizsgálata kapcsán szó esik a közmüvelődési könyvtárakról, mint amelyek szükségszerüen - más funkciók mellett - fontos tájékoztatási bázisokká alakulnak át. Ez egészében és általánosságban igaz, de a közmüvelődési könyvtárak tájékoztatási feladata konkréten vizsgálandó. Függ az illető település könyvtári ellátottságától és gazdasági, társadalmi, intézményi strukturájától. Ahol más olyan könyvtárak (egyetemi, szak, stb.) is vannak, amelyek a tájékoztatási feladatok egy részét vállalni tudják, ott azokkal együttmüködve látja el e funkcióját, másutt esetleg a helység egyetlen tájékoztató intézménye.

A könyvtári tudományos tevékenységnek a dolgozatban körvonalazott 4 lehetséges tipusa lényegében minden kutatási témakört magába foglal. Véleményem szerint azonban szükségesek olyan komplex kutatások is, amelyek áttörik a határokat. Pl. az 1. tipusban megfogalmazott szakirodalom-ellátottsági és igényvizsgálatok, s a 2.-ban megjelölt állományelemző vizsgálatok együttes végzése, vagy eredményeik kölcsönös figyelembe vétele hasznos eredményekre vezethet. Ugyanakkor a történeti jellegü kutatásokat felölelő 3. témakör tulságosan összetett. A konkrét könyv-, könyvtár- ill. sajtótörténeti kutatások elválasztása az általánosab jellegü müvelődés-, intézmény és helytörténeti kutatásoktól meggondolandó lenne; esetleg külön fejezetben az egészen belül.

Nem tartozik szorosan a dolgozat tárgyához, de valamilyen más keretben elvégzendő lenne annak az egyszerünek látszó, de tulajdonképpen bonyolult problémának a meghatározása, hogy mit tekintünk kutatásnak. A könyvtári bejelentésekben nem egyszer szerepelnek olyan témák, amelyek nem jelentenek kutatási feladatot a szó valódi értelmében. Továbbá: a témaválasztás maga nem is meghatározó, módszertani, szemléleti problémák és bizonyos szinvonal elérése is szerepet játszik a kérdés eldöntésében.

FÜLÖP Géza

II.

HAVASI Zoltán tanulmányában igen jól foglalja össze azokat a problémákat, amelyekkel szembe kell néznünk a könyvtártudományi kutatáspolitikai koncepció kialakitása során. Megállapitásaival nem is vitatkozni kivánunk, hanem továbbgondolni, kiegészíteni szeretnénk őket.

A könyvtárakban folyó kutatómunkának, a könyvtáraknak a tudományos életben betöltött szerepének vizsgálatakor elsődleges kiindulási alapnak feltétlenül maga a tudományos tevékenység kinálkozik. Szeretnénk azonban felhivni a figyelmet arra, hogy a könyvtári rendszer, sőt az egyes könyvtárak társadalmi kötődései szélesebb körüek, s nem lehet kizárólag a tudományos kutatás információellátására szoritkozni akkor sem, ha a könyvtárakat mint kutatási mühelyeket vagy mint a kutatás bázisait, segédintézményeit vizsgáljuk. Talán célszerübb volna a könyvtári kutatásokat - legyenek azok szaktudományiak, vagy könyvtártudományi-informatikai jellegüek - a könyvtárak teljes funkciórendszeréből levezetni. Tehát kiindulópontul nemcsak a tudománypolitikai irányelvekben foglaltak, hanem más, a társadalmi élet egyes területeivel foglalkozó dokumentumok is kell, hogy alapul szolgáljanak, pontosabban az a társadalmi valóság, fejlődési tendenciák, amelyeket e dokumentumok tükröznek.

Ezzel a problémával függ össze az a régóta aktuális kérdés, hogy miképpen válhat ismét szerves részévé a tudományos életnek a könyvtár, illetve a könyvtár mint tudományos intézmény hogyan segitheti a társadalmi tevékenység egyéb területeit is, továbbá, hogy a különféle tipusu, más-más társadalmi környezetben müködő könyvtárak mennyiben töltenek be tudományos funkciót állományuk, szolgáltatásaik, valamint munkatársaik kutató tevékenysége folyományaként. E problémakör részletes kifejtésére annak a tanulmánynak kell vállalkoznia, amely a könyvtárat mint kutatómühelyt vizsgálja. Ezért itt csak arra szeretnénk utalni, hogy kibontakozóban van, - mintegy a spirális fejlődés ujabb állomásaként, - egy uj könyvtári modell, amely magasabb szinten tartalmazza, megőrzi és uj minőségbe ötvözi a mult század és a 20. század első felének tudományos intézet jellegü könyvtárát a 20. században kibontakozó könyvtári üzemmel. Vizsgálatot érdemelnek az e folyamat mögött rejlő, s valószinüleg meghatározó szerepet játszó változások, amelyek a tudományos életben, a kutatásszervezésben és a tudomány szervezeti és intézményi bázisában lejátszódtak. Mindehhez azonban még hozzá kell venni a társadalom egészében lezajló változásokat is, amelyek a tudományos információ iránti igények tömeges méretekben való jelentkezését eredményezték, s amely igények a könyvtári rendszer ujabb és ujabb egységeinél bukkannak fel.

Nem kivánunk foglalkozni azzal a témakörrel, amelybe a könyvtárakban az egyes szaktudományok terén folytatott kutatások, a könyvtár, mint az egyes szaktudományok kutatómühelye, szervező központja, s más ehhez hasonló kérdések tartoznak. Erre külön tanulmányt készitett az OKDT Kutatáspoli-

tikai Szakbizottsága. Javasoljuk azonban, hogy a könyvtári és tájékoztatási kutatáspolitikai és -szervezési koncepció kialakításánál ezeket a nem könyvtári témáju (történelmi, irodalomtudományi, jogi, művészettörténeti, kémiai stb.) kutatásokat ne vegyük figyelembe, mivel ezeket legföljebb regisztrálni lehet és érdemes - amint azt a KMK teszi is -, de szervezetileg átfogni vagy irányitani lehetetlen.

Néhány megjegyzést füznénk inkább a könyvtári-informatikai-felnőttnevelési tematikáju kutatások kérdéséhez. Először hadd vessünk fel mindjárt egy terminológiai javaslatot, bár azt hiszem, nyitott kapukat döngetek vele. Ne beszéljünk könyvtártudományról, könyvtártudományi kutatásokról. Fogadjuk el Mátrai Lászlónak a Magyar Tudomány c. folyóiratban kifejtett álláspontját, s tekintsük ugy a mi szükebb szakterületünket, mint amelynek - hasonlóan sok más tekintélyesebb vagy kevesebb elismerésben részesülő területhez, - megvan a maga gyakorlata, s e gyakorlat tükröződéseképpen és a gyakorlatra visszaható erővel a maga elmélete. Ha erről az álláspontról indulunk ki, talán tulzásnak minősül alapkutatásokról, alkalmazott kutatásokról, fejlesztésről beszélni, vagy legalább is más értemet kell adni e terminusoknak. A mi szakmánk szempontjából az alapkutatásokat többnyire más szakmák végzik el. Helyes, ha ezekbe mi is bekapcsolódunk mind kutatásszervezési szinten, mind pedig egyes kollégáink révén. Magában a könyvtári elméletben már csak azért sem volna érdemes alapkutatásokról beszélni, mert külsők előtt megtévesztőleg hatna. Inkább azt javasolnánk, hogy jelöljünk meg kutatási főirányokat, főtémákat, amelyeknek mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásait tudományos igénnyel, módszerekkel vizsgáljuk, s lehetőleg mindig az alkalmazás szempontjából, tekintve, hogy szakmánk lényegében a gyakorlatra orientált.

Hallatlan jelentősége van, szinte létkérdésnek tekinthető, hogy intenziv kapcsolatokat épitsünk ki a rokonszakmák és határterületek kutatásaival mind tartalmi, mind személyi, mind pedig kutatás-szervezési szempontból. E kapcsolatok tartalmi kérdéseivel azoknak a kollégáknak kell foglalkozniuk, akik a Kutatáspolitikai Szakbizottság részére az egyes kutatási főirányok eredményeit értékelik, s tesznek javaslatot a jövőre nézve. Nem kerülhető meg azonban az a kérdés sem, hogy miképpen lehetne biztositani a tervszerü és szervezett együttmüködést a különféle szakterületek kutatómühelyeivel, kutatásszervező intézeteivel, szerveivel, most már a szorosan vett könyvtári kutatásokat illetően. A könyvtári szakma többarcusága következtében alig képzelhető el, hogy egyetlen fórum, egyetlen szervezeti keret elegendő volna e feladat megoldására. Több irányban kell lépéseket tennünk: a kristályosodó centrumok majd mindegyikével kapcsolatba kell lépnünk, másmás vonatkozásban (MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága, egyes intézetei, OMFB, Népmüvelési Intézet, SZEKI stb.). Ugy látszik azonban, hogy e több irányu kapcsolatrendszert szakmán belül kell koordinálni, erre pedig a Kutatáspolitikai Szakbizottság látszik megfelelő fórumnak.

PAPP István

Egyetértek Havasi Zoltán tanulmányának lényegével. Különösen ama részeit emelném ki, amelyek a tudományos tevékenység fő tipusaira adnak utmutatást.

Ennél talán még fontosabbnak tartom azt a két követelményt, amely a könyvtár társadalmi funkciójának meghatározását, valamint az irányitás és könyvtárigazgatás rendszerelméleti megközelitését sürgeti (a kettő közül az első sürgősebb, ilyen jellegü kisérletet a magyar szakirodalom alig ismer, hiányát állandóan érezzük. Ámbár - ezt hangsulyoznom kell - nem egy "elvont" könyvtár, hanem a főbb könyvtártipusok társadalmi funkciójának a tisztázása lenne a legfontosabb feladat. A második követelményt - habár nem annyira sürgős- de ugyancsak fontos feladat: az irányitás és könyvtárigazgatás problémáival foglalkozó, tudomásom szerint gyér számu magyar tanulmány mindeddig nem az egyetlen lehetséges kiindulási alapból: a rendszerelméleti megközelitésből indult ki. Ennek számos káros következménye van, kidolgozatlan a könyvtárügy információs rendszere stb.).

Mindazonáltal a Havasi Zoltán által megszabott két követelményt egy harmadikkal egésziteném ki, ez: a könyvtárügy prognosztikája. Voltaképpen csak homályos - szubjektiv és sok esetben eltérő - sejtelmeink vannak arról, hogy merre tart még a legközelebbi 20-30 éven belül is a könyvtárak fejlődése, pontosabban: funkciója. Holott egy könyvtárépületet ennél hosszabb időre terveznek.. Utalnom kell arra, hogy értesüléseink szerint a Szovjetunióban a közelmultban kiterjedt (számunkra ismeretlen eredményü) vizsgálatokat végeztek a szovjet könyvtárügy fejlődési prognózisának meghatározására.

A fentiek előrebocsásáta után visszatérve Havasi Zoltán tanulmányára és elfogadva az abban kifejtett, inkább elméleti tipusu megállapitásokat, szeretném azokat inkább gyakorlati jelleggel, jórészt intézményi aspektusból kiegésziteni.

Minden további fejtegetés előtt a "könyvtártudomány" fogalmával és ebből következőleg a szóhasználat jogosságával kell foglalkoznom.

"Könyvtártudomány" véleményem szerint voltaképpen nincs (miként nincs "kereskedelemtudomány", "kutatóintézet-tudomány" stb. sem). A könyvtár szolgáltató, bizonyos tipusa tudományos szolgáltató intézmény. A megállapitás értékéből az sem von le, hogy sajátos - ismereteket, sőt kisebb-nagyobb mértékben tudományos ismereteket - szolgáltató intézménnyel állunk szemben. Az adatbankok (például a szociológiai adatbankok) ugyancsak tudományos értékü információkat közvetitenek (a könyvtárnál nagyobb feltártsági fokon), adatbank tudomány még nincs. A tudományos diszciplinák a természet és a társadalom jelenségcsoportjaira épülnek fel, nem intézményekre (amilyen - felépitményü jellegü formális szervezet - például a könyvtár is).

Mindez azonban távolról sem zárja ki a tudományok és tudományos módszerek alkalmazását a könyvtárral kapcsolatos sokfajta tevékenység vizsgálatában. Tudományos módszerrel közelithető meg a könyvtári munka technológiai jellegü oldala, rendszerelméleti megközelités alkalmazható a könyvtári rendszer és a könyvtáron belüli irányitási-igazgatási rendszer optimális modelljeinek kidolgozásához, és nem utolsósorban tudományos módszerekkel vizsgálhatók a könyvtárak fejlődésének történeti elemei (ami nemcsak az intézmény, hanem gyüjteményei és állományelemei történetére is vonatkozik). Mindezen felül tudományos módszerek (szociológiai és pszichológiai) alkalmazhatók a könyvtárhoz füződő egyéni, csoportos emberi kapcsolatok és magatartások vizsgálata során is.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy bár a könyvtártudomány léte erősen vitatható, a könyvtár - belülről és kifelé egyaránt - tudományos módszerekkel vizsgálható, sőt - korunk tudományos fejlettségére való tekintettel: vizsgálandó. Az e célból végzett tevékenység annál magasabb rangu, minél inkább sikerül az igénybevett szaktudomány módszereit elsajátitani, alkalmazni, szükség esetén a könyvtárra adaptálni.

A "Könyvtártudomány" szó használata a fentiek tükrében indokolatlan, sőt jogosulatlan. Alternativ javaslataim helyettesitésére:

a) könyvtári kutatás (vagy "könyvtárkutatás"?)

b) könyvtárelmélet (Mátrai László korábbi javaslata)

c) a "könyvtártudomány" szó használatának fenntartása is felmerülhet, amit bizonyos taktikai, inkább presztizs-jellegü megfontolások is indokolhatnának).

Az elmondottakból levonható általános következtetések: Szivósan kell törekednünk a könyvtári kutatások valóban tudományos, féltudományos és áltudományos rétegeinek a különválasztására (ez egyébként a valóban tudományos értékü könyvtári kutatás rangemelésének egyik legfontosabb feltétele).

Tudományos tevékenységek lehetnek: a történeti kutatások, továbbá a korszerü könyvtári-információs tevékenység technológiai oldalával, a szociológiai és pszichológiai módszerek alkalmazásával összefüggő kutatások;

Féltudományosak: a különböző "döntéselőkészitő" anyagok kidolgozása és alkalmanként a módszertani munka egyes elemei (mindkettő - ha jól végzik - tudományos eredmények gyakorlatba való átültetését jelenti);

Áltudományos: a bibliográfiai tevékenység legnagyobb része.

Merev határok természetesen nem képezhetők, kétségtelenül van például tudományos értékü vagy ezt megközelitő, eredeti feltáró-értékelő-szelektáló tevékenységet feltételező bibliográfiai tevékenység is. Az elmondottak tehát inkább tendenciaszerüen érvényesitendők.

A különböző kutatási "rétegek" elhatárolásának egyetlen eszköze a "tudományosság" lehet. Ennek kritériumai előzetesen aligha határozhatók meg (és egyébként diszciplináktól függően is változhatnak). A kutatási feladat célja, előirányzott metodikája alapján azonban gyanitható, a kutatás végterméke alapján pedig előbb-utóbb biztosan meghatározható a végzett kutatási tevékenység tudományos értéke.

x

A könyvtári kutatási területek intézményi aspektusa megközelitésére visszatérve, az alábbiak szerint teszek kisérletet ennek felvázolására:

| | | | |
|---|---|---|---|
| TÁRSADALOM | MULT | A könyvtár és állományának kutatása | MTA intézetei és bizottságai |
| | JELEN | A mai könyvtár egyéni és csoportkapcsolatainak vizsgálata | MTA, MRT, Társ. tud. I. |
| | JÖVŐ | Könyvtári prognosztika | MTA Tud. szerv. Csoport |
| Technológia | | Könyvtári-információs munkafolyamatok és berendezések | hazai sikon: OMFB, szaktárcák<br>regionális sikon: NTMIR<br>nemzetközi sikon: UNISIST<br>egyéb (restaurálási stb.) munkák tekintetében: más hazai közgyüjteményi területek |
| RENDSZER | "mikroszinten" könyvtárszervezés | | |
| | "Makroszinten" a könyvtárügy rendszere (idetartozik: a könyvtárügy információs rendszere) | | OMFB, szaktárcák, tanácsok |

Megjegyzés: A táblázat inkább csak modellnek tekintendő, finomitására és kiegészitésére természetesen szükség van.

ZIRCZ Péter

# KRÓNIKA

## Egy könyvtári folyóirat jubileumára

### Húsz esztendős a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás

VÉGH FERENC

Tul gazdagnak nem mondható könyvtári folyóirat-világunkban akkor is fel kellene figyelnünk egy laptárs 20. "születésnapjára", ha szerény könyvtári időszaki kiadványról lenne szó. De az Országos Müszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ gondozásában megjelenő s immár 21. évébe lépő Tudományos és Müszaki Tájékoztatás. esetében különösen figyelmet érdemlő az évforduló, hiszen a szerény hiradóból országos igényü, sőt több nyelvü cikkösszefoglalói révén nemzetközi érdeklődésre is számot tartó könyvtári-könyvtárügyi folyóiratról beszélhetünk.

Elődje, az 1954-ben még csak két számmal jelentkező Müszaki Könyvtárosok Tájékoztatója, rendkivül rokonszenvesen, szerény igényekkel indult. Azt tekintette feladatának, hogy - idézzük a "Beköszöntő" szövegéből - "... a vállalati müszaki könyvtárosok és az országos Müszaki Könyvtár közötti kapcsolatokat szorosabbra füzze. E kiadvány célja: szakmai közleményekkel, módszertani cikkekkel hathatós segitséget nyujtani a szakkönyvtárosoknak, ugyanakkor hiradója kiván lenni a müszaki könyvtárosok munkaversenyének is." Ezeknek az igényeknek tökéletesen megfeleltek az első számok: az akkori szerkesztők vállalták a feladattal járó, előre látható buktatókat is, s több esetben adtak hangot, megnyilatkozási teret olyan irásoknak is, melyek nem tartoznak a "klasszikus értékü" könyvtári dokumentumok sorába, de elévülhetetlen érdemük, hogy "szólásra birtak" egy olyan könyvtárosi réteget, amelynek eddig semmiféle szakmai vitaforuma nem volt. Igy azután az évek során megizmosodott a TMT rendszeresen jelentkező szerzőgárdája, s a belső szakszerzőkön kivül egyre szélesebb körben nyert meg magvas tanulmányok, hasznos beszámolók, izgalmas ujitások irására külső munkatársakat. Országos fórummá vált a lap, nélkülözhetetlen és sajátos szinfoltjává könyvtári kiadványainknak, melyet havonta várunk s haszonnal forgatunk.

Ha átnézzük a husz év termését, ha átlapozzuk az egyre szinvonalasabb lap régebbi s ujabb számait, szembeötlő az a fejlődés, amely jellemzője az eltelt időszaknak s igéret a jövőre nézve is. 1954-ben csak két szám jelent meg a "Tájékoztató"-ból, 1955-1963 között már kéthavonként találkozhattunk a lappal; 1963-ban vette fel uj cimét s évenként 10 alkalommal jelentkezett olvasóinál ugy, hogy közben az egyes számok terjedelme is nőtt, tartalma is gazdagodott, szinesedett. 1967-től - immár mai külső formájában - az év minden hónapjában megjelenő TMT végle-

gesen kialakitotta profilját anélkül, hogy a megmerevedés és a valóságos könyvtári igényektől való elmaradás veszélye fenyegetné.

Pedig ezt a valóságos igényt olyan különböző szintü könyvtári hálózat, mint a vállalati müszaki könyvtáraké, esetében nem volt könnyü dolog megtalálni. Ez rejtette s rejti talán ma is a legtöbb veszélyt a lap szerkesztése szempontjából. A legalsó szint igényeihez való igazodás a provincializálódás veszélyével fenyegetett volna, a legjobb adottságokkal rendelkező hazai könyvtárak tapasztalatainak közzéadása teljesithetetlen illuziókba ringathatta volna a szerényebb lehetőségek között dolgozó könyvtárosokat, a legkorszerübb külföldi berendezések és módszerek ismertetése pedig irreális célok kitüzését inspirálhatta volna. A TMT dicséretére szóljon, hogy szerkesztői e veszélyeket mindenkor elkerülték: arról szóltak és arra buzditottak, amit hazai viszonyaink, könyvtári lehetőségeink, anyagi adottságaink között minden szakkönyvtár elérhetett, elérhet.

A Tudományos és Müszaki Tájékoztatás szerkesztői mindenkor arra törekedtek, s husz év után elmondhatjuk: sikerrel, hogy a lap a cimében vállalt kötelezettségeket messzemenően teljesitse. Elsősorban tájékoztatni kivánják olvasóikat, de tul az első számban meghirdetett "hiradó" jellegen, ma már ezt a legmagasabb igényü tudományos szinvonalon teszik. A TMT olvasói igy nemcsak a szakmai kérdések berkeiben nyernek hasznos és használható információkat (a könyvtári munka minden területéről, de természetesen elsősorban a szakozás, a tájékoztatás, a könyvtári gépesités, az információtárolás korszerü eljárásairól), hanem egyre inkább részeseivé válnak a nemzetközi könyvtári és könyvtárosi életnek, minthogy a TMT a FID, az IATUL és egyéb nemzetközi szervezetek munkájáról is rendszeresen tájékoztatja olvasóit. S feltétlenül megemlitendő az az egyre értékesebb szolgálat, amit a "Figyelő-szolgálat" rovat jelent: az eleinte szerény keretek között mozgó, rövid annotációkat közlő, voltaképpen csak figyelmet felkeltő anyag ma a lap egyik legjelentősebb része lett. A külföldi szaklapok időszerü, esetenként a mi viszonyaink között is megfontolandó tanulságokat rejtő cikkeinek egyre bővebb ismertetése (tömöritvénye) azok számára is hozzáférhetővé teszi a külföldi eredményeket, akik -s remélhetőleg ez a réteg egyre soványabb lesz! - egyetlen idegen nyelven sem olvasnak. Ezen a téren az a nehezen megoldható feladat vár a TMT-re, hogy egyre frissebb legyen: az egyébként is késve érkező külföldi folyóiratok cikkeinek referálása lehetőleg minél kevesebbet veszitsen aktualitásán a forditás vagy ismertetés elhuzódása miatt.

Mint hajdan volt irodalomtanár nem mehetek el örvendezés nélkül a TMT nyelvvédő (sőt egyes esetekben nyelvujitó, nyelvfrissitő, nyelv-magyaritó) törekvései mellett sem. Köznapi nyelvünk magyartalanságai állandó témát szolgáltatnak nyelvészeti szaklapjainknak. Ezért örvendetes, hogy a müszaki könyvtárosokhoz szóló (tehát a technika és a humánum területéhez egyaránt tartozó) olvasóréteg számára megjelenő kiadvány egyre gyakrabban nyujt tájékoztatást a müszaki-információs-könyvtári szaknyelv magyartalanságait, ezek kijavitását illetően, olykor nem rettenve vissza a vita szellemétől sem (deskriptor-deszkriptor). Vajha az egyes tanulmányok nyelvén is ilyen éberen őrködnének a szerkesztők!...

A huszadik évét átlépő TMT "felnőtt korba" ért: feladata és felelőssége is ehhez mérhető. A jubileumok köszöntők tehát azt kivánják a lapnak, azt várják a laptól, hogy a magyar műszaki könyvtárosi élet egyre szélesedő területéről nyujtson az eddigi eredményeken nyugvó, széles sugárban figyelő, de mindenkor a magyar viszonyok ismeretében reálisnak tekinthető információkat. A légvárak épitése az elektronikus számitógépek, lyukkártyás információ-visszakeresők, mágneses adatbankok korában is káros lehet, mert akarattalanul is a mindennapi élet reális talaján álló könyvtárosok valóságos (és sokszor égető) problémáinak elódázását segitheti elő a távoli korszerüsités ködös igéretével. A nagykoru TMT legyen a jövőben is vállalt feladatának megfelelően tudományos, műszaki és tájékoztató ; használható iránytü és gyakorlati munkaeszköz a különböző szintü műszaki könyvtárakban dolgozó munkatársak számára.

Ezeknek a gondolatoknak a jegyében köszöntjük a lapot 20. születésnapján.

# A Szovetszkoe Bibliotekovedenie megindulására

L. M. IN'KOVA

A közlemény eredeti cime: K vühodu szbornika "Szovetszkoe bibliotekovedenie" (Naucsno-Tehnicseszkaja Informacija, Szerija 1. 1973. 3.no. 35-36.p.). - Szövegét erősen tömöritve közöljük.

1973 elején jelent meg a Szovetszkoe Bibliotekovedenie (Szovjet Könyvtártudomány) első száma, amelyet kéthavonként követnek a többiek. Elődje a Biblioteki SzSzSzR (A Szovjetunió Könyvtárai) cimü, negyedévenként megjelenő tanulmánygyüjtemény volt. Ehhez hasonlóan az uj periodikumot is a Lenin Könyvtár adja ki, de szélesebb körü - különféle nagy könyvtárhálózatok képviselőit egyesitő - szerkesztő bizottság irányitja, ennek megfelelően szélesedik a szerzők köre is. A megjelenés gyakoribbá válását a szovjet könyvtártudomány fejlődése, a kutató munkaközösségek számának növekedése, a könyvtártudományi kutatómunka szervezettebbé tétele tette lehetővé.

A szerkesztőbizottság az 1973-1975-re kidolgozott távlati munkatervet megküldte a könyvtárügyi és bibliográfiai intézményeknek, nagyobb könyvtáraknak, könyvtártudományi tanszékeknek, hogy ezzel a kutatók, potenciális munkatársak figyelmét a kitüzött témakörökre irányitsa. A munkaterv egyuttal az egész szovjet könyvtártudomány feladatairól is képet ad, ezért is érdemes részletesen ismertetnünk.

Foglalkozni kiván a folyóirat olyan témákkal, mint: a lenini nemzetiségi politika megtestesülése az egyes szovjet köztársaságok könyvtárszervező munkájában; az állami irányitás tökéletesedése a különféle könyvtárhálózatokban; a szovjet könyvtártudomány alapproblémái a 9. ötéves tervben; a kutatómunka szervezeti bázisának erősitése; a könyvtártudomány helye a tudományok rendszerében, kapcsolata a bibliográfiával, a szociológiával, a pedagógiával és egyéb határtudományokkal.

Az egész könyvtárfejlesztési politika alapja annak a vizsgálata, hogy mit olvasnak a könyvtárak látogatói. Már a Biblioteki SzSzSzR is rendszeresen ismertette az olvasásvizsgálatok eredményeit. A Szovetszkoe Bibliotekovedenie elmélyültebben, elvi-elméleti tisztázásra törekedve kivánja elemezni az olvasással kapcsolatos problémákat, prognosztikus következtetéseket is levonva a tapasztalati anyagból. Nagyobb gondot fordit az olvasás szociális vonatkozásaira, összefüggéseire a társadalom gazdasági és kulturális fejlődésével, a tömegtájékoztatási eszközök terjedésével. A határtudományok képviselőit is igyekszik bevonni a szerzői munkaközösségbe, hogy hasábjain szintézisbe illeszkedjenek a különféle tudományoknak az olvasás vizsgálatában elért eredményei. Az olvasáspszichológia terén is az átfogó koncepció kialakitása kerül előtérbe, az egyes részletproblémák (a képzelet szerepe az olvasásban stb.) eddigi feldolgozásai után.

A könyvtári ellátás javitása érdekében tisztázni kell a távlati könyvtárszükségletre vonatkozó prognózis készitésének módszereit; a Lenin Könyvtár távlati fejlesztési tervének kidolgozása után most más nagykönyvtárak is hasonló munkába fognak, s tapasztalataik elemzése bizonyára értékes elvi tanulságokkal szolgál.

Szerepel a tematikában a könyvtártörténeti kutatómunka tárgya és feladatai, a kutatások koordinálásának ügye, a munka szempontjából legfontosabb levéltári állományok ismertetése, könyvtártörténeti dokumentumok közzététele.

A tudományos és szakkönyvtárak fejlesztésének szükségessége azt is megköveteli, hogy összehangolják munkájukat a tájékoztató intézményekkel. A folyóirat cikkeivel elő kivánja segiteni a könyvtári tájékoztató és referenszmunka hatékonysági kritériumainak tisztázását, a tájékoztatási folyamatban szereplő személyek könyvtári-bibliográfiai képzésének tökéletesitését stb.

Rendszeresen tájékoztatni fogja olvasóit a korszerű gépi eszközök könyvtári alkalmazásáról, a könyvtári munkafolyamatok automatizálásáról.

Jelentős probléma a szovjet könyvtári-bibliográfiai osztályozási rendszer tökéletesitése és gyakorlati alkalmazása, valamint annak a feltárása, hogyan lehet ezt az osztályozást visszakereső nyelvként alkalmazni számitógépes rendszerben.

A könyvtárügy szervezésével kapcsolatos témakörök: a könyvtári ellátási rendszer korszerű megszervezése városon és falun; a könyvállomány jobb kihasználása érdekében az egyes könyvtártipusok helyének differenciált meghatározása a dolgozók könyvtári ellátásában (elsősorban a közművelődési könyvtárak társadalmi szerepének elemzése). - Rendszeresen ismertetni fogja a folyóirat a hivatalos könyvtárügyi dokumentumokat (miniszteri rendeleteket, könyvtári szabályzatokat stb.).

*

A "Tudományos közlemények" c. rovatban tájékoztatják az olvasókat a folyamatban levő kutatásokról, kisérletekről, a nagyszabásu munkatervek eredményeinek elsődleges összeállitásáról. Ismertetik a könyvtártudományi és bibliográfiai disszertációk témáját. - A "Krónika" rovat a szovjet könyvtári élet eredményeiről, a szakmai konferenciákról számol be. (A külföldi könyvtári életről szóló tájékoztatást külön periodikum végzi, a Bibliotekovedenie i Bibliografija za Rubezsom.) - A jelentősebb szakmunkák ismertetésével is előmozditják az elméleti kutatások fő eredményeinek és irányainak feltárását; emellett rövidebb közlemények keretében rendszeresen felhivják a figyelmet azokra a kiadványokra, amelyeket a könyvtárügy irányitóinak, szervezőinek ismerniük kell.

# Tudományos és szakkönyvtárak együttműködése

TÖRÖK SÁRA

1973-ban a müszaki és társadalomtudományi szakkönyvtárak együttműködési rendszerének kialakitásának érdekében további, s ami lényeges, konkrét lépéseket tettek a könyvtárak és felügyeleti szervek. Az együttműködéssel kapcsolatos terveket, határozatokat a két szakkönyvtártipus konferenciáin vitatták meg és fogadták el a könyvtárak és az együttműködési körök vezetői. A MÜSZAKI ÉS SZAKKÖNYVTÁRAK EGYÜTTMÜKÖDÉSÉVEL kapcsolatos 1972 februári határozat értelmében 1973. március 22-én az OMKDK-ban összeültek az ipari tárcák tájékoztatási intézeteinek, egyetemi könyvtáraknak és nagyobb termelő vállalatok könyvtárainak vezetői, hogy megvitassák a kooperációs együttműködés uj, kivitelezhető és valódi eredményeket létrehozó módját.

A konferencia összehivását az tette időszerűvé, hogy a könyvtárak közötti együttműködés számos formája létezik és eredményesen működik. Sok könyvtár és tájékoztató intézmény végez figyelemreméltó munkát, de a

koordináció hiánya miatt tevékenységük sokkal kevésbé hatékony, mint amennyire lehetséges lenne. Az elszigeteltség felszámolására egy központi, a szolgáltatásokat koordináló szervezet kell. Ezt a feladatkört az ipari tárcák dokumentációs központjainak és a műszaki egyetemek könyvtárainak képviselőiből alakuló Tanácsadó Bizottság fogja ellátni. A konferencia határozata alapján a Tanácsadó Bizottság a szakkönyvtárak és használóik igényeinek megfelelő szolgáltatások létrehozásának, a különböző funkciójú és ügyvitelű intézmények között a közös nevezőre jutás lehetőségének, a kompatibilis, folyamatos együttműködést lehetővé tevő szervezeti formák, anyagi alapok és berendezések létrehozásának kérdéseivel fog foglalkozni.

A kooperációban résztvevő könyvtárak egymáshoz való viszonyának tisztázatlansága és szabályozatlansága nagy mértékben neheziti az együttműködés kibontakozását. Kölcsönös szolgáltatás csak egyenrangu felek között alakitható ki. Például az OMKDK és a BMEKK a disszertációk gyüjtését, az OMKDK és a KLTEKK (Debrecen) az ipari prospektusok gyüjtését osztotta meg. (A KLTEKK 1972. évi kiadványa: Mezőgazdasági gépek. Hazai prospektusok, gyártmányok és szolgáltatások. Számitógépes index.)

Nem egyenrangu felek között egyenlő mértékü kölcsönös szolgáltatás nem alakulhat ki. A szolgáltató nagy könyvtárakkal szemben állnak a haszonélvező kisebb intézmények. Anyagi támogatással kell a nagy könyvtárakat érdekeltté tenni szolgáltatásaik fejlesztésében. Ez az anyagi alap összetevődhet a központi állami támogatásból, és a résztvevő tagintézmények hozzájárulásából, a szolgáltatások dijából vagy mindkettőből. Pl.: a vegyészeti kooperációs körben a szolgáltatások dija, a kohászati kooperációs körben a tagintézmények hozzájárulása a közös költségvetéshez teszi részben lehetővé az eredményes müködést.

A vállalati könyvtárak helyzete a legnehezebb a kooperációban. A gyüjtőköri megosztásban nem érdekeltek, mert gyüjtőkörük a nem állandó termelési profilhoz igazodik, a szerzeményezésükre biztositott az anyagi alap. Magasszintü központi szolgáltatások, a szolgáltató intézmények tevékenységének koordinálása, a közöttük lévő kommunikáció javitása, viszonylag egységes, az egyes könyvtárakban könnyen adaptálható visszakeresési rendszer megvalósitása tenné lehetővé a vállalati könyvtárak elszigeteltségének feloldását. A Tanácsadó Bizottságnak az együttműködés továbbfejlesztésével lehetővé kell tenni ezeknek a könyvtáraknak a bekapcsolódását a nemzeti szintü tájékoztató rendszerekbe.

Az országos kooperáció elengedhetetlen feltétele a központi szolgáltatások problémájának a megoldása. A szakositott visszakeresés csak az ujjászervezett és gépi feldolgozásu központi folyóiratkatalógusok, gyarapodásjegyzék és lelőhelyjegyzék megvalósitásával lehetséges. A központi szolgáltatások megjavitását rövid időn belül nem tudják biztositani. Ennek a helyzetnek megfelelően ágazati szempontból kell kialakitani a feladatokat és az együttműködési formákat. Elvileg nem helyeselhető, de a megfelelő központi szolgáltatások hiánya miatt szükség van a szakmák szerinti folyóirat

lelőhelyjegyzékre és gyarapodásjegyzékre. A számitógépesités megjelenése a könyvtárügy és a dokumentáció területén lényegesen előrelenditi a kooperációt. Gondolni sem lehet azonban arra, hogy minden könyvtár saját maga állit fel számitógépparkot, a hatalmas költségek miatt csak kooperativ megoldás jöhet szóba. A Chemical Abstracts Condensate, az INSPEC és METADEX programjai a KFKI számitógépén futnak. Az OMKDK gépi feldolgozással folyóiratkatalógust készit - jelenleg saját állományáról -, melyet 1974/75-re az összes müszaki könyvtár anyagára kiépülő komplex rendszerré fejleszt.

A nemzeti szintü együttmüködési rendszereken keresztül lehetővé válik a bekapcsolódás a nemzetközi rendszerekbe. Moszkvában a Nemzetközi Tudományos és Müszaki Információs Központ keretében létrejön a szocialista államok folyóiratainak regisztrálása, ami nemzeti tagintézményein keresztül feleletet tud adni minden szocialista kiadásu periodikáról cim, nyelv, tárgykör stb. tekintetében. Hasonló jellege lesz világviszonylatban a párizsi UNISIST keretében tartozó folyóirat nyilvántartásnak, melynek ugyanott lesz állomása, mint a moszkvainak. Ez utóbbi a világ minden időszakos kiadványa tekintetében eligazit.

A raktározási problémák közös megoldására épül több könyvtár részvételével egy letéti raktár Törökbálinton, ami távlatilag egy központi letéti és szolgáltató raktárrá fejleszthető (Vö. Könyvtári Figyelő, 1973. 2. sz.). A müszaki könyvtárak kooperációs ülése egységesen állást foglalt a kooperáció mellett, és kimondta a Tanácsadó Bizottság megalakitását. A résztvevők hangsulyozták azt az elvárásukat, hogy az OMFB tekintse a kooperációt a szakirodalmi információ szerves részének és vonja le ennek pénzügyi konzekvenciáit.

A résztvevőktől rövid helyzetképet kértek a hatáskörükbe tartozó könyvtárakban működő kooperációs tevékenységről és terveikről. A helyzetképek elemzése alapján állitják össze a Tanácsadó Bizottság munkatervét.

A müszaki kooperációs körök tevékenysége:

A KÉMIAI SZAKIRODALMI KOOPERÁCIÓS KÖR 1973. április 5-én tartotta évi beszámoló ülését. A számitógépes kémiai szakirodalmi figyelőszolgálat megrendelőinek köre bővült. Elhatározták a kémiai szakfolyóiratok lelőhelyjegyzékének kiadását. Ennek kapcsán fogják kialakitani a folyóiratgyüjtés uj rendszerét. Mindegyik folyóiratnak kijelölnek egy báziskönyvtárat, amely felelős a hiánytalan gyüjtésért. Élénk vita alakult ki koordinációs problémák miatt. A gyógyszeripar is beinditja a Chemical Abstracts mágnesszalagos szolgáltatását. Amennyiben probléma merül fel egy kooperációs körön belül egy szolgáltatással kapcsolatban, a hibák közös kiküszöbölésére kell törekedni, s nem pedig azonnal kiválni, ami párhuzamosságokhoz és az erők szétforgácsolásához vezet.

A KERTÉSZETI SZAKIRODALMI KOOPERÁCIÓS KÖR 1972. julius 4-én alakult meg. Koordináló könyvtár a Kertészeti Egyetem Központi Könyvtára. Együttmüködik a borászati, kertészeti-szőlészeti, kerté-

szeti termékek feldolgozása, kerttervezési, -építési, növényvédelmi szakkönyvtárakkal és az OMgK-val, melynek szolgáltatásait felhasználja ill. kiegésziti. Az alakuló ülésen megállapodtak a megoldandó feladatok körében: félévenként hiánylista összeállitása, kölcsönös tájékoztatás a könyvkereskedői forgalomba nem kerülő müvek beszerzéséről, cserepartnerekről közös jegyzék készitése, a résztvevő könyvtárak saját kiadványaikat megküldik egymásnak; a hungarika jellegü és kevéssé használt szakirodalom gyüjtését a koordináló könyvtár vállalta.

A MEZŐGAZDASÁGI ÉS ERDÉSZETI KOOPERÁCIÓS KÖR kiadvány-sorozatot inditott, amelyben megjelentetik az együttmüködéssel kapcsolatos irásos információkat. A sorozat első száma "Mezőgazdasági és erdészeti könyvkiadók nemzetközi cimjegyzéke. Agroinform, 1972."

A KOHÁSZATI KOOPERÁCIÓS KÖR koordináló könyvtára meginditotta szolgáltatásait az US mikrofilmes szabadalomtárból.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁRAK KOOPERÁCIÓJÁNAK ÜGYE hosszas stagnálás után került ismét napirendre 1973. junius 5-én a társadalomtudományi szakirodalmi kooperációs körök értekezletén. A munkaértekezlet célja az volt, hogy utat mutasson az egyes szakterületeken meginduló kooperációs tevékenységnek.

A kooperáció első lépéseként megszervezett állománygyarapitási együttmüködés összehozta az azonos szakterület könyvtárait. Aktiv és folyamatosan müködő munkakapcsolatok alig egy-két szakterületén alakultak ki, a könyvtárak nagy része a gyüjtőköri megosztásban való részvételt önállósága megcsorbitásának érezte. Azt a szemléletet, hogy a kooperáció korlátozást jelent, le kell győzni. Az együttmüködés lényege, hogy a könyvtárak kooperáló csoportjai olyan célokat valósithatnak meg, melyek tulmutatnak az egyes könyvtárak hagyományos lehetőségein. A könyvtárak nem várhatnak a használók mind intenzivebbé váló követeléseire, funkciók állandó fejlesztésére kell törekedniük, egyre többet kell nyujtaniuk a használók számára.

A könyvtárak együttmüködése könyvtárpolitikai kérdés, de konfliktust jelent számukra az anyaintézmény szolgálatának és az országos feladatoknak az összehangolása. Hatékonyabb központi támogatáson kivül a könyvtárakon belül meglevő lehetőségek átgondoltabb és intenzivebb kihasználásával lehetővé válna a többletfeladatok teljesitése.

A kooperáció gyakorlattá válását elősegiti több, megvalósulás előtt álló intézkedés. Tervezet készül társadalomtudományi tájékoztatási rendszer kialakitásáról. Elfogadásával megvalósulhat egy olyan nagyszabásu program, melynek keretében sokrétü és aktiv kapcsolatok kialakulása várható a könyvtárak között.

Remélhetőleg a kooperációt segiteni fogja a könyvtárügyi törvényerejü rendelet és operative a törökbálinti tárolóraktár felépitése.

A természettudományi vagy műszaki szakkönyvtárak kooperációjának kialakulását megkönnyitették a már kialakult nemzetközi méretü tájékoztatási rendszerek, melyek könnyen adaptálhatók a magyar viszonyokra is. A társadalomtudományi tájékoztatás területén hasonlók nem alakultak ki. A társadalomtudományi kutatók igényeinek azonositása, az információ relevánsságának sokkal nehezebb megállapitása, a kutatási témák átfedése, kutatások provinciális jellege, kisebb igény az ujdonságok iránt stb. miatt géppel olvasható "abstract" és "index" szolgálat kivitelezése nehéz, s ez visszaveti a számitógépes szolgáltatások kialakulását. A társadalomtudományok területén az együttmüködés más országokban bevált formái nem alkalmazhatók mechanikusan, ki kell alakitani a könyvtárak együttmüködésének magyar modelljét.

Mivel a könyvtári együttmüködésnek már van bizonyos hazai gyakorlata, az együttmüködés számos formája az általános modell felállitása előtt is bevezethető a meglévő tapasztalatok alapján.

Szorosabb együttmüködés alakitható ki a periférikus anyag beszerzése terén. A gyüjtőkör alapvető és speciális területének elhatárolása után tisztázni kell a speciális szakirodalmon belül a periférikus irodalom mibenlétét. Nyelvi megoszlás vagy földrajzi szempontok szerint megosztható a periférikus anyag gyüjtése. A nem hagyományos, könyvkereskedői forgalomba nem kerülő irodalom szerzeményezése, feldolgozása, a kevéssé használt állomány apasztása, megőrzése, restaurálása stb. mind olyan könyvtári problémák, melyek együttmüködéssel megoldhatók.

Javitani kell a könyvtárak közötti kommunikációt, hogy a referensz vagy irodalomkutatási problémák párhuzamos megoldása elkerülhető legyen. A társadalomtudományi tájékoztatás egyes ágazataiban az SDI szolgáltatások kooperáción alapuló kivitelezése megvalósitható.

A társadalomtudományi szakkönyvtárak részéről nem olyan egységes az állásfoglalás az együttmüködés, a kooperativ szolgáltatások fejlesztése mellett, mint a müszaki és természettudományos szakkönyvtárak esetében. További feladat az egységes álláspontok kialakitása igazgatói szinten, a konkrét programmok kidolgozása az egyes szakterületekre.

A társadalomtudományi szakirodalmi kooperációs körök tevékenysége:

A JOGTUDOMÁNYI SZAKIRODALMI KOOPERÁCIÓS KÖRÖN belül az Országgyülési Könyvtár a KMK-val együtt kidolgozott egy tervezetet a közigazgatási szaktájékoztatás rendszeréről. A közigazgatási szakirodalom gyüjtésében érdekelt könyvtárak juniusi értekezlete elfogadta a tervezetet, amely jelentős központi támogatással előreláthatólag már 1974-ben müködni fog.

AZ IRODALOMTUDOMÁNYI TÁJÉKOZTATÁSI RENDSZER kialakitásának előkészitését megkezdte a KMK. Felmérést végez a beérkező külföldi szakirodalom megoszlásáról a magyarországi könyvtárakban.

A KÖZGAZDASÁGI SZAKIRODALMI KOOPERÁCIÓS KÖRÖN belül 1972-ben megindult a kapcsolatok ujrafelvétele. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára 1972 decemberétől kiadja a "Magyar közgazdasági irodalom" c. referáló lapot és 1973-tól a könyvtár gyarapodásjegyzékét, "Uj könyvek. E havi beszerzések jegyzéke" címmel.

# SZEMLE

JUHÁSZ Izabella: Gulyás Pál. Debrecen, 1971. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára. 149 l. (Tiszántuli személyi bibliográfiák 1.)

JUHÁSZ Izabella: Juhász Géza. Debrecen, 1971. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára. 229 l. (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem tanárainak munkássága 5.)

A két bibliográfiát - Juhász Géza és Gulyás Pál emberi, pályatársi s irói kapcsolatain tul - sok formai ismérv kapcsolja össze, kézenfekvő tehát együttes ismertetésük. Mindkét kötet a debreceni Egyetemi Könyvtár nagyarányu bibliográfiai vállalkozásának a keretében látott napvilágot, részeiként egy tervszerü helyismereti feltáró tevékenységnek. A szerkesztő Juhász Izabella, gondos filológiai aprómunkával dolgozta fel a rendelkezésre álló forrásokat, napilapokat és folyóiratokat, s ebben a törekvésében számithatott mindkét család, a kortársak és barátok tanácsaira, támogatására. A gyüjtött anyagot jól áttekinthető szervezetbe foglalta, s a csoportositást mindkét kötetben, kicsiny eltéréssel, következetesen keresztülvitte.

Az első fejezet mindkét kötetben életrajzi, méltató jellegü bevezetés. Ennek keretében ir Juhász Izabella Gulyás Pálnak a debreceni nagy költőelőd, Csokonai szellemi örökségéhez kapcsolódó irodalmi tevékenységéről, és itt olvashatjuk Csontos Gábor Siratóénekét Juhász Gézáról.

A második fejezet Juhász és Gulyás müveinek és a müvekről szóló irodalomnak a bibliográfiája. Ennek keretében külön csoportot képeznek az önállóan, külön a szétszórtan megjelent szépirodalmi müveik, valamint tanulmányaik adatai, s külön csoportot jelent müforditói tevékenységük. Teret kapott ebben a fejezetben Juhász Géza szerkesztő, sajtó alá rendező munkássága, valamint Gulyás Pál idegen nyelvekre leforditott verseinek felsorolása.

A harmadik fejezet Gulyás és Juhász életére, tevékenységére vonatkozó kortársi irodalom, a méltatások és megemlékezések teljességre törekvő számbavétele. Az összeállitó bőven él az annotációk, a tartalmi és adatszerü kiegészitések lehetőségeivel. Ezen a részen belül külön csoportba sorolva kapjuk a Juhászt és Gulyást érdemben tárgyaló irodalomtörténetek és lexikonok adatait, valamint pedagógiai tevékenységük nyomtatott dokumentumait.

A negyedik fejezet a Gulyásnak és Juhásznak irott, a róluk szóló és emléküknek szentelt verseket sorolja fel, az ötödik fejezet nyomtatásban megjelent müvek (Gulyás Pálnál csak a versek, Juhász Gézánál a verseken kivül a tanulmányok és a könyvismertetések) cimjegyzéke.

Az előző fejezetek a kronológiai sorrendet (a megjelenés szoros időrendjét) követik és folyamatos tételszámmal vannak ellátva. Ezzel szemben az ötödik fejezet már nem ad tételszámozást: a korábbi kronológiai rendben már szerepel az itt betürendbe sorolt cimanyag. Gulyás Pálnál 1150, Juhász Gézánál 1630 a beszámozott tételek száma.

A bibliográfiákhoz utószó, rövidítésjegyzék és részletes névmutató csatlakozik. A névmutató a kötetekben található minden személynevet felvesz, tehát nemcsak a bibliográfiák és az annotációk, hanem az életrajzi bevezetők és az utószavak névanyagát is tartalmazza. A névmutató a tételszámra, ennek hiján a lapszámra utal s e kétféle számozást egymástól jól elkülöniti.

Néhány észrevétel: nem érezzük elég átgondoltnak a különböző névvariánsok szerepeltetését (pl. előnév, asszonynév) célszerü lenne utalni az eltérő névalakról a választott formára, formálisnak és ezért fölöslegesnek tartjuk Juhász és Gulyás szerepeltetését a róluk szóló kötet névmutatójában; betürendbe soroláskor a cimkezdő határozott névelőt nem célszerü figyelembe venni. Szivesen olvastunk volna a bevezetésben néhány sort a népi irók mozgalmáról, melynek mindketten aktiv részesei voltak.

Mindkét kötet elején az iró arcképe áll. Juhász Gézánál ezen kivül 17 kép (jórészt cimlaphasonmás) is található. Kár, hogy a sokszorositás sajátossága miatt ezek nem mindegyike kifogástalan minőségü. A sokszorositás a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának rotaprint üzemében készült.

REGULI Ernő

MARTENS, Frida: De wetenschappelijke bibliotheken en hun samenwerkingsproblematiek. Antwerpen, 1972. Vlaamse Vereniging van Bibliotheek- en Archiefpersoneel. 111 p. (Bibliotheekunde. Verhandelingen aansluitend bij Bibliotheekgids 32.)

A belga (flamand) szerző egy hazánkban is érdekes és időszerü kérdéssel: a tudományos (elsősorban egyetemi) könyvtárak együttmüködési rendszerének kiépitésével foglalkozik. Bevezetőben épp a téma időszerüségét indokolja meg. A tudományos könyvtárügy Belgiumban sulyos gondokkal küzd. A szakirodalom egyre rohamosabb növekedése következtében ma már nincs olyan egyetemi könyvtár, amely kellőképpen ki tudná elégiteni az adott egyetemen oktatott szaktudományok szakirodalmi igényeit.

Ennek a helyzetnek a felismeréséből következett, hogy Belgiumnak flamand (holland) nyelvterületén működő egyetemi könyvtárak igazgatói 1970-ben megbizták a Nemzeti Tudományos Kutatási Alapot (NFWO), hogy egy munkatárs alkalmazásával kezdje meg a könyvtárközi együttműködéssel kapcsolatos előtanulmányokat. Különös hangsullyal az alábbi témákat kellett megvizsgálni:

1. a belgiumi gyüjtési sulypontok (főgyüjtőkörök) kidolgozásának lehetőségei,
2. a könyvtárközi kölcsönzés megjavitásának módja,
3. a kevéssé használt szakirodalom és a nem könyv jellegü anyag központi tárolása,
4. a központi katalogizálás lehetőségei és központi katalógusok felállitása.

A szerző e témakörben folytatott egy éves tanulmányainak, s a belőlük levont következtetéseknek foglalatát adta közre a flamand könyvtárügyi folyóirat (Bibliotheekgids) kiadványsorozatának keretében megjelent könyvecskéjében. Az alábbiakban elsősorban a mü I. részét kivánom részletesebben ismertetni, a másik három résszel - a később előadott indokok alapján - rövidebben foglalkozom.

Frida Martens kiindulópontja természetszerüen az állományalakitási együttmüködés lehetőségeinek a vizsgálata volt. Az alapprobléma: ma már meg sem lehet kisérelni valamennyi tudományos münek egyetlen könyvtárba, vagy akár egyetlen országba való begyüjtését - ez mind pénzügyi, mind létszám-, mind pedig férőhely-okokból egyre nyilvánvalóbban lehetetlenné vált. :Valamiféle ""általános"" tudományos könyvtár - legalábbis jelenleg, és Belgium számára biztosan - elképzelhetetlenné vált. Megemlitendő, hogy a jövőre nézve nem látszik teljesen kizártnak, hogy az uj technikai fejlődés révén a tudományos könyvtár ujra elérheti a ""local self-sufficiency"" ideálját" - szögezi le álláspontját határozottan a szerző. Egyes, kutatási sulypontot képező területeken, valamint a már kialakult nagy gyüjtemények profilját illetően azonban (különösen a humán és társadalmi tudományok vonatkozásában) indokoltnak tartja azt, hogy az egyetemi és más nagy tudományos könyvtárak együttesen törekedjenek minél nagyobb teljességre.

A probléma összetett volta a következő elemekből származik:

1. A szakirodalom mennyiségi növekedése, és az ebből adódó áttekinthetetlensége önmagában is több tényezőre vezethető vissza. Nemcsak a szakterületek folyamatos differenciálódását és a kutatók számának gyors növekedését kell ebből a szempontból figyelembe venni, hanem azt a (Magyarországon kevéssé hangoztatott) körülményt is, hogy egyre több ország kapcsolódik be a kutatásba, ami megnöveli a szakirodalom egészének, s ezen belül nehezen hozzáférhető részének a mennyiségét.

2. Jelentősen megnövekedett a könyvkereskedelmi forgalomba nem kerülő, illetőleg korlátozott példányszámban hozzáférhető anyag mennyisége és tudományos értéke.

3. A könyvek és folyóiratok ára rohamosan emelkedik, s ez (nemcsak Magyarországon, hanem Nyugat-Európában is) számottevő nehézségeket okoz a könyvtáraknak.

A gondok tehát nemzetközi érvényüek. Épp ezért tekinti át a szerző a legfontosabb, nálunk is jól ismert koordinációs programokat (Egyesült Államok, NSZK, Skandinávia), továbbá a szomszédság és a nyelvi közösség miatt Flamand-Belgium számára különösen fontos Hollandia ilyen irányu terveit. A holland tudományos könyvtárak kooperációs tervei előrehaladottabb stádiumban vannak a belgákénál, másrészt maga az egész holland könyvtárügy fejlettebb, korszerübb, jobban ellátott, tehát a kooperációra felkészültebb, mint a belgiumi. A holland szakemberek a külföldi szakirodalom beszerzését illetően lényegében az NSZK-beli Sondersammelgebietsplan adaptálását kivánják, amely szakterület, "kulturkör" és nyelv szerinti gyüjtőköri felosztás kialakitását, valamint egyes szakterületek számára központi szakkönyvtárak felállitását jelenti.

A belgiumi adottságok és a nemzetközi szakirodalom, ill. gyakorlat figyelembe vételével ezután azt vizsgálta a szerző, hogy milyen tartalmi és szervezeti kivánalmaknak kell jelenleg egy jó együttmüködési tervnek megfelelnie. Kiindulópontul SWIDERSKI-t idézve állapitja meg:

a kooperációs terv

- tükrözze világosan a kooperáció céljait,
- lehetőség szerint álljon összhangban más együttmüködési tervekkel,
- legyen összhangban a könyvtárak sajátos érdekeivel,
- fogja át a könyvtárak valamennyi gyüjtési területét,
- épüljön valamely ismert osztályozási rendszerre,
- lehetőleg egyenletesen terhelje meg a résztvevő könyvtárakat,
- a folyamatosság biztositása érdekében kényszerítő ok nélkül ne módosuljon,
- legyen mégis annyira rugalmas, hogy szükség esetén megváltoztatható legyen,
- kerüljön nyilvánosságra.

Ebből kiindulva azt javasolja a szerző, hogy a prézens jellegü központi szakkönyvtárak, illetve a gyüjtőköri megosztásnak a kombinálásával Belgiumban olyan szakositott gyüjtemények alakuljanak, amelyek

1. átfogják szakterületük teljes irodalmát - a beszerzési formai vagy nyelvi szempontból nehezen hozzáférhetőt is;
2. saját szükségleteiken felül gyarapitják állományukat, lehetőleg külön pénzügyi támogatásból;

3. dokumentációs-információs központként is müködnek;

4. állományukat kikölcsönzik.

A szerző lényegesnek tartja, hogy a szervezetet egy koordinációs központ fogja át, viszont a résztvevő könyvtárak száma ne legyen tul magas. Hangsulyozza a gyüjtési kooperáció tárgyát képező dokumentumanyag pontos és részletes meghatározását is. NSZK-példa alapján szükségesnek tartja a külföldi folyóiratok "A" és "B" listáinak kialakitását, amelyek meghatározzák, hogy mely folyóiratok beszerzése kivánatos minden jelentős tudományos könyvtárban, s melyeket kell a kooperáció keretében egy-egy könyvtárra szakositani. Bármilyen nyomasztóak is a pénzügyi gondok, ma már tul kell lépni a világháboru utáni szükséghelyzetben kialakult "egyetlen példány"-elven. A kooperáció célja nem kizárólag a takarékosság, hanem a felszabaditott erők révén a minél nagyobb teljesség biztositása (Martin CREMER megfogalmazását idézve: "Beherrschung der Fülle"). A kooperáció tehát nem zárja ki az indokolt párhuzamos beszerzéseket! Ugy gondolom, a szerzőnek ez az álláspontja számunkra is igen tanulságos.

Belgiumban is felmerül a kérdés: nem tulságosan kicsiny-e az ország ahhoz, hogy átfogó kooperációt hozzon létre. Erre a kérdésre a holland kollégák már pozitiv választ adtak: kis országban is érdemes ilyen tervet megvalósitani. Frida Martens is erre az álláspontra helyezkedik. A nemzeti program azonban nem zárja ki a részleges nemzetközi kooperációt. Legfontosabbnak a szomszéd országokkal, mindenekelőtt Hollandiával való együttmüködést tartja; különösen azokon a területeken, amelyek iránt belföldön eddig nem mutatkozott élénkebb érdeklődés, tehát nagyobb gyüjtemények nem alakultak ki. Példaként arra utal, hogy a volt Belga-Kongóra vonatkozó, illetőleg az onnan származó irodalom "felelőse" Hollandia számára is Belgium lehetne, mig forditva: az Indonéziára vonatkozó, vagy onnan származó irodalmat a belgiumi szakemberek is a holland könyvtárakból kaphatnák meg.

Ami a kevéssé használt irodalom problematikáját illeti, ezt a szerző lényegében az NDK-beli Adelheid KASBOHM tanulmánya alapján tárgyalja. (Ennek ismertetését l.: Könyvtári Figyelő, 1973. 4.sz.) A könyvtárak nyomasztó férőhelygondjainak egyik megoldási lehetőségét látja ebben (a mikrofilmezés és más módok mellett), ami ugyancsak a könyvtárközi együttmüködés hatókörébe tartozik. A kevéssé használt irodalom többespéldányainak közös raktározását illetően a kevés megvalósult intézmény legjobbikának Európában a francia Nemzeti Könyvtár Versailles-i tárolóraktárát tartja. Kitér a centralizált illetve decentralizált tárolókönyvtári lehetőségek értékelésére is.

A tárolókönyvtár - mint ismeretes - a puszta raktározás mellett tágabb feladatkört is kaphat, pl. állományát tervszerüen kiegészitheti, legalábbis meghatározott dokumentumtipusok vonatkozásában. Erre példaként a chicagói "Center for Research Libraries" munkáját idézi, ez az intézmény 21 társult könyvtár számára tárolja és gyüjti a ritkábban használt dokumentumtipusok meghatározott kategóriáit.

A könyv további részében a szerző a könyvtárközi kölcsönzés belgiumi rendszerének hibáit tárja fel, és részletesen kidolgozza a továbbfejlesztés lehetőségeit. Ezzel kapcsolatban kitér az egységes nyomtatvány, a bibliográfiai hitelesség, a kölcsönzési mód és határidő, az eljuttatás módja, a reprodukcióval kapcsolatos pénzügyi kérdések, valamint a telex alkalmazásának témáira. A helyi adottságok meghatározó volta miatt ez a rész számunkra kevésbé tanulságos.

Befejezésül a szerző a központi katalogizálással foglalkozik. Kitér technikai lehetőségeire, a katalogizálási rendszerek különbözőségeiből adódó problémákra, és felhivja a figyelmet arra, hogy ez a lehetőség a könyvtárközi együttmüködés egyik fontos mozzanata.

A könyv egésze - amint ez a korábban elmondottakból kiderült - gyakorlati célokból, "megrendelésre" készült. A szerző feladatát nyilvánvalóan nem uj elméleti eredmények elérésében látta, hanem abban, hogy egységes, átfogó együttmüködési rendszer kialakitására tegyen javaslatot Flamand-Belgium egyetemi és más tudományos könyvtárai számára. Ezt nagy szakirodalmi bázis, valamint a helyi tapasztalatok tanulmányozása alapján el is érte. Számunkra feltétlenül tanulságos lehet, hogy egy hozzánk hasonlóan kis ország szakembere hogyan látja ezt a Magyarországon is időszerü problémát, még ha a pusztán helyi érvényü konkrétumok, tények, megállapitások néhol tulzottan előtérbe is kerülnek.

F. Martens könyvét (fejezetenként) terjedelmes, annotált bibliográfia, valamint (a mü végén) francia, angol és német nyelvü összefoglalás egészíti ki; függelékben néhány kérdőivet és nyomtatványt közöl, valamint néhány belgiumi nagykönyvtár könyvtárközi kölcsönzési autójának adatait, táblázatban összefoglalva. Figyelemreméltó, hogy a bibliográfia feltünően sok tételt tartalmaz az NDK szakirodalmából.

B. NAGY Ernő

HAVASSY Pál - SALLAI István - TOMBOR Tibor: Könyvtárépitési tapasztalatok. Alapelvek - irányszámok. (Közread. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ.) Bp. NPI, 1972. 126 l.)

Ha a fejlődés okozta gondok között akadnak reménykeltőek is, a könyvtárépités - valamennyi keservével, eredményeivel és kudarcaival együtt - minden bizonnyal közéjük tartozik. Mert hiszen mig korábban (nem is olyan régen) alig büszkélkedhettünk könyvtári célra épült létesitménnyel, addig a legutóbbi évtizedben valóságos "épitési láz" fogta el a magyar

könyvtárügyet. S bár ez a láz még ma is sokhelyütt csak a könyvtárosokat fertőzte meg, és a fenntartókat sokszor ma sem könnyű meggyőzni arról, hogy a korszerű könyvtárépület nem pusztán esztétikai, hanem jelentős közművelődési vagy éppen tudományos többletet jelent, a legutóbbi években épült kisebb-nagyobb könyvtárak már egyfajta korszerű, funkcionális szemléletet tükröznek, egyes jegyeikben pedig sajátosan magyar könyvtárépítészet kialakulása felé mutatnak.

Voltaképpen ennek elemzésére vállalkozott az a szerzőhármas, amelynek tagjai mindmáig kiemelkedő szerepet töltenek be hazai könyvtáraink uj épületeinek létrehozásában. Mindenképpen elismerést érdemel tehát igyekezetünk, hogy tapasztalataikat a szakmai nyilvánosság elé tárják, s egyuttal utat is mutassanak a jövő felé. Annál is lényegesebb ez, mert meszszemenően egyet kell érteni azzal, amire a szerzők művükben kimondatlanul lépten-nyomon utalnak: a könyvtárépitás korszerű gyakorlatának népszerüsitése egyuttal a szakmai szemlélet alakitását is jelenti.

Ez a fajta szemléletalakitási szándék hatja át az egész könyvet. A szerzőtrió az épületek, egyes - meghatározott rendeltetésü - helyiségek, a belső berendezés, az épületgépészeti objektumok tervezési és használati tapasztalatainak és tanulságainak ismertetésén tulmenően a könyvtárépitás alapelveiből is izelitőt ad, sőt - elsőként a magyar szakirodalomban - a könyvtárépitás irányszámait is ismerteti.

A könyv uttörő vállalkozás könyvtárügyünk irodalmában. Értéke, jelentősége már ebből is nyilvánvaló. Ha helyenkint mégis vitatkozni kell megállapitásaival, akkor erre leginkább szerkezeti gyengéi adnak okot.

A kötet cime nagyigényü, arra látszik utalni, hogy a szerzők valamennyi könyvtártipus épitési problémáival foglalkozni kivánnak. A kötet tartalma viszont lényegében a közművelődési könyvtárakra korlátozódik. (Ennek csak látszólag mond ellent, hogy néhány kritika megállapitás erejéig a miskolci egyetem és a nyiregyházi főiskola könyvtára is szóba kerül.) Ez persze önmagában éppenséggel nem baj, csak kevesebb annál, amit a mü cime igér.

Kétségtelen ugyan, hogy világszerte megfigyelhető bizonyos konvergencia a nagy közművelődési könyvtárak és a nagy szakkönyvtárak között, az is bizonyos azonban, hogy - különösen magyarországi viszonyok között - ez ma még inkább csak halvány tendencia, amelynek jövőbeli megvalósulása sem mossa el a közművelődési és a szakkönyvtárak közötti összes különbséget. A leglényegesebb közülük mindenesetre belátható ideig megmarad: a közművelődési könyvtár legfontosabb társadalmi funkciója a lakosság igényeinek kielégitése (még akkor is, ha oly naggyá fejlődött, hogy szakkönyvtári feladatokat is képes eredménnyel megoldani), a szakkönyvtáré pedig (még ha el is lát közművelődési funkciót) a kutatás és termelés igényeinek kiszolgálása. A funkcionyomatékok ilyen eltérése különbségeket okoz nemcsak a könyvtárak működésében, hanem szervezetében is. A szakkönyvtárra ugyanis a klasszikus könyvtári tevékenységen kivül sajátos különgyüjtemény-épitési, szakmai tájékoztató (irodalomelemző,

szerkesztési, kiadványelőállitási stb.), erőteljes reprográfiai, esetleg megőrzési feladatok is hárulnak. Mindezekről a könyvben alig (a különgyüjtemények problematikájának alig féloldalnyi hely jutott) vagy egyáltalán nem esik szó, aminthogy kiszorultak belőle a könyvtári folyamatok gépesitésével összefüggő követelmények és helyigények is.

Tulságosan egyoldalunak érzem annak a résznek a megfogalmazását, amelyben a szakkönyvtárak elvi kérdései viszonylag a legtöbb helyet kapták. Az olvasószolgálat terei kapcsán ugyanis a szerzők "a fejlődés előrejelzéseként" emlitik meg, hogy a szegedi tudományegyetemi és városi könyvtár reménybeli uj épületének "tervezési programja ma már nem áll meg a szakositott olvasói térrészek rendszerénél, hanem mind a kölcsönzési, mind a helybenolvasási célra szánt szakirodalmat - a kérdéses szak különkatalógusával együtt-, valamint az adott szakterület folyóirat-, sőt mikrofilmanyagát stb. is egymás mellé telepiti egy-egy szakreferens hatókörében."

Nem kétséges, hogy a leirtak érdekes hazai kisérletet jelentenek, amelynek megvalósitása azonban már a folyóiratok kapcsán is sok fejtörést okozhat, könyvtárosnak, olvasónak egyaránt. Hová ugyanis, melyik szakrészlegbe kerüljenek majd a folyóiratok, amelyek szerkesztői nemhogy a könyvtárak szakrészleg-beosztásához, hanem nagyhirü akadémiák tudományosztályozási rendszereihez sem hajlandók "igazodni". S mi történik majd az ujsütetü, kifejezetten multidiszciplináris tartalmu (egyre több van belőlük) folyóiratokkal? Hát a régebbi évfolyamokkal? Nem is szólva arról, hogy a "fejlődés előrejelzéseként" szintén megemlithető számitógépes információfeldolgozás, -tárolás és -keresés - különösen egész könyvtárakra kiterjedő integrált alkalmazás esetén - nem feltétlenül kedvez az állomány ilyenfajta széttagolásának. Mindezek tükrében ugy tünik, hogy a "szegedi példa" kétségtelen előnyei ellenére sem tekinthető egyedül üdvözitő megoldásnak.

Visszatérve a könyv egészére - amelyet valamennyi ellenvetésem ellenére hiánypótlónak tartok - nem hallgathatom el hiányérzetemet: a szakkönyvtárügy mellőzésén kivül fájlalnom kell azt is, hogy a szerzők nem használták fel az alkalmat a könyvtárépités külföldi trendjeinek ismertetésére. (Amit "háttéranyagul" használva, egyuttal a magyar könyvtárépitési gyakorlat nemzetközi helyének, rangjának meghatározására is kisérletet tehettek volna. Különösen a szocialista országok eredményeivel való egybevetés szolgálhatna figyelemre méltó tanulságokkal.)

Amit még hiányolni kell, az nem annyira a szerzőket, inkább hazai könyvtárépitésünk egészét érinti: miként a gyakorlatban sem tulajdonitunk kellő fontosságot az ideiglenes, de tartósabb használatra alkalmas könyvtárépületek ügyének (pl.: előregyártott faházak), a könyvben sem esik szó róluk. Hasonlóképpen nem foglalkoznak a szerzők a könyvtárobjektumok szakaszosan bővithető megépitésének módjaival sem. Holott hazai viszonyaink között - elsősorban településeink szorongató kommunális és közlekedésfejlesztési gondjaira célzok - a fenntartók nyilvánvaló örömmel fogadnának

ilyen programokat és tervdokumentációkat, amelyek a raktárterek és olvasói férőhelyek ismételt bővitését tennék lehetővé.

A könyv - amely az NPI sokszorositványaként látott napvilágot - azt a benyomást kelti, hogy előzetes, kisérleti jellegü publikációról van szó, amelyet terjedelmében is, tematikájában is bővitett változat követ majd. A szerzők munkásságát ismerve, okkal bizhatunk abban, hogy erre mihamarabb sort fognak keriteni.

ZIRCZ Péter

RAY, G. Sheila: Library service to schools. 2 ed. London, The Library Association, 1972. 64 p. Bibliogr.: 56-64. p. (Library Association Pamphlet. No. 32.)

Az iskolai és a közmüvelődési könyvtárak együttmüködése sokat vitatott és kétségtelenül nagyon időszerü kérdés mindazok számára, akik a gyermekek és az ifjuság olvasásával, könyvtári ellátásának kérdéseivel foglalkoznak. Sheila Ray tanulmánya voltaképpen módszertani utmutatás az angol közmüvelődési könyvtárosok számára ahhoz, hogy milyen ellátást, milyen szolgáltatásokat nyujtsanak az iskoláknak. A szerző a Birmingham Polytechnic könyvtárosképző tanszékének tanára, szükebb érdeklődési köre és oktató munkájának témája az iskolai könyvtárügy. Könyvének első kiadása 1968-ban jelent meg, a második kiadás - szakirodalmi tanulmányról lévén szó - az érdeklődés kétségtelen jele.

Az iskolai könyvtárat Angliában már régen az oktatás "energiaforrásának" tekintik - irja Sh. Ray. Az oktatás uj módszereinek térhóditása következtében azonban, amelyek nem a tanitásra, hanem a gyermekek önálló tanulására helyezik a hangsulyt, ennek az "energiaforrásnak" a jelentősége még nagyobb lett. Az iskolai könyvtár a tanulás feltétele, munkaeszköz. Az iskolai könyvtárak feladatainak ez az uj szemlélete azonban Angliában sem régen, csak a második világháboru után alakult ki. Először a középiskolai könyvtárak fejlesztése indult meg, majd mintegy 15 éve, jelentős előrehaladást értek el az elemi iskolák (primary schools) könyvtári ellátása terén is.

Bár a korábban kialakult pedagógiai igény számos kitünő iskolai könyvtárat hozott létre, az iskolai könyvtárak helyzete nem mindenütt megoldott. Legrosszabb körülmények éppen az állami iskolákban vannak. Alap- és középfoku iskolákban egyaránt nagy a helyhiány. Sok elemi iskolában kap helyet a könyvtár a folyosón, előtérben, vagy pl. orvosi rendelőben. A középis-

kolákban pedig, a középfoku oktatás általánossá tétele (1944) következtében nagy a zsufoltság és a hajdani könyvtárhelyiségeket is gyakran használják fel tantermeknek. Ilyen körülmények között az iskolai könyvtárak fejlesztése nem kevés gondot jelent Angliában sem. A közmüvelődési könyvtárakkal való együttmüködés itt is nélkülözhetetlen az iskolák kielégitő könyvtári ellátása érdekében.

Régi hagyománya van annak Angliában, hogy a közmüvelődési könyvtár könyvletéteket ad az iskoláknak. Az iskolák könyvtári ellátásának ez a rendszere a mult század végén alakult ki, először az USA-ban, majd több európai országban is elterjedt. (A rendszert szülővárosáról Buffalo-módszernek nevezték. - R.A. megj.) Ez a szolgáltatás a második világháboru után továbbfejlődött és az uj igényekhez alkalmazkodva egyes megyékben magasszintü ellátó szolgálatot szerveztek az iskoláknak a korábbi kisebb méretü letétek helyett. Ma is előfordul azonban, hogy a közmüvelődési könyvtár csupán szórakoztató olvasmányokból álló, időnként cserélt letéteket nyujt az iskoláknak, és ez a szolgálat sokszor esetleges, a könyvtárosok lelkesedésétől, jóakaratától függ.

Az Angol Könyvtáregyesület kiadványa, a "School library resource centre: recommended standards for policy and provision" a központi ellátás módját és normativáit fogalmazza meg, amelyeket azonban az Oktatásügyi Minisztérium nem hagyott jóvá és az iskolák sem mindenütt elégedettek a könyvtárak által nyujtott segitséggel. Számos pozitiv tapasztalat azonban mégis vonzóvá teszi ezt a megoldást az angol könyvtárosok számára. Főképpen a könyvtári munka szakmai szinvonalának biztositása érdekében. Ez készteti a szerzőt is arra, hogy a könyvét e megoldás népszerüsitésének szentelje és részletes tájékoztatást adjon a közmüvelődési könyvtáraknak ahhoz, hogyan szervezzék meg szolgáltatásaikat, hogy ezzel az iskolák is elégedettek legyenek.

Elöljáróban az iskolai könyvtárakkal szemben támasztott főbb követelményeket ismerteti. A könyvállomány nagyságát illetően középiskolákban tanulónként 10-15 kötetet, de legalább 10 000 kötetet, elemi iskolákban tanulónként 8 kötetet, de legalább 2000 kötetet javasol. (Megjegyzendő, hogy a középiskoláknak 11 éves kortól kell a gyermekek igényeit figyelembe venni!). A középiskolák könyvtári ellátása jelenti tehát a nagyobb problémát. A könyvek kiválasztása a tanárok kötelessége, az iskolai tanár-könyvtáros egyeztető feladatot tölt be. A középiskolai könyvtár állományához az audiovizuális eszközök és anyagok is hozzátartoznak. Ezek gyüjtése, mint a szerző megállapitja, még kezdetén tart, ezért itt nem alakultak ki még normativák. Az elemi iskolák könyvtárainak állományával kisebb mértékben foglalkozik.

A könyvtárak elhelyezéséről szólva nyomatékosan ajánlja a flexibilis elhelyezést. Ami pedig a nyitvatartás kérdését illeti, legfőbb követelmény, hogy az iskolai könyvtár tanitási idő alatt és "mikor szükséges" szabadon hozzáférhető legyen tanárok és diákok számára egyaránt. Fontos követelmény, hogy a tanulók az iskolai könyvtárban ismerjék meg a könyvtár használatát, a katalógusokat és megtanuljanak a könyvtár állományában önállóan tájékozódni.

A szerző nyomatékosan hangsulyozza, hogy az iskolai könyvtár müködése attól függ, hogy mit igényel tőle az iskola. A közművelődési könyvtárnak azonban, ha tanácsot akar adni az iskolai könyvtárosoknak, a könyvtári szakismereteket az iskola körülményeihez kell alkalmazni. Meg kell érteniük az iskola problémáit, hogy megvalósitható megoldásokat javasoljanak a szabályok merev alkalmazása helyett.

Sheila Ray annak a felfogásnak a hive, hogy a közművelődési könyvtár ellátó központként müködjék közre az iskolák könyvtári szolgálatában. Ez a nézet az angol iskolai könyvtári ellátás emlitett hagyományaira, részben a közművelődési könyvtári szolgálat fejlett voltára és szervezettségére támaszkodik. Nem történt itt egyéb, mint a hálózati elvet az iskolák könyvtári ellátására is alkalmazták, és a hálózati központ mint ellátó központ gyakran (nem minden esetben) a közművelődési könyvtár központjához kapcsolódik. Az osztályoknak adott letétek rendszeréhez képest azonban ez a megoldás jobban figyelembe veszi az oktatás igényeit. Erre utal az iskolák elvi és anyagi részvétele a könyvkiválasztásban, a gyarapitásban és a könyvállomány hasznositásában az oktató munka folyamán. Az osztálykönyvtárak rendszere nem mutat ilyen sajátosságokat.

A közművelődési könyvtár szervezetébe beilleszkedő iskolai könyvtári ellátó központ vezetője a könyvtár vezetőjének van ugyan szolgálatilag alárendelve, de szorosan együttmüködik az oktatásügyi hatóság szakembereivel és az oktatásügy legfőbb helyi vezetőjének egyetértésével végzi tevékenységét. Az iskolai könyvtári ellátóközpontnak a közművelődési könyvtárral való szoros, lehetőleg "egy tető alatt" történő együttmüködését a szerző főképpen a könyvtárosi szakismeret biztositása, a könyvtár teljes állományának, tájékoztató és bibliográfiai apparátusának jobb kiakmázása érdekében tartja fontosnak. Az ellátóközpontot azonban az oktatásügyi hatóság tartja fenn, a közművelődési könyvtár ebben a vonatkozásban az oktatásügy megbizottjaként szerepel. Előfordul azonban az is, hogy ez az ellátóközpont nem kapcsolódik közművelődési könyvtárhoz, mint pl. London-Belvárosban, amely önálló és a szerző megállapitása szerint is a legmagasabb szintü tevékenységet fejti ki az országban.

Az ellátóközpont legfontosabb feladatát a szerző az iskoláknak biztositott különböző mértékü könyvellátásban látja. Lehet ez kiegészitése az iskola saját könyvtári állományának, de biztosithat a központ teljes könyvtári ellátást is. A könyvellátás alapja a központ saját könyvállománya, amelyet az iskolák által befizetett összegekből vásárol. Ezt szükség szerint kiegészitheti a közművelődési könyvtár állományával. Az ellátó központ állományába a könyvanyag mellett folyóiratok és audiovizuális anyagok is tartozhatnak.

A könyvek és egyéb könyvtári dokumentumok kiválasztásában a pedagógusok iskolánként vesznek részt. Tájékoztatásukat szolgálják a különböző bibliográfiai kiadványok, továbbá a központ állandó kiállitása az ujdonságokból. A kiállitás rendszeres megtekintése és a kiválasztás szervezetten történik.

A gyarapitás adminisztrativ lebonyolitását a központ végzi, továbbá a megvásárolt könyvtári anyagot feldolgozza, szereli, kiszállitja a helyszinre, a könyveket javitja, kötteti. A szállitáshoz egy vagy több szállitó autó, esetenként bibliobusz is rendelkezésre áll. Egy-egy ilyen ellátóközponthoz tartozik a közmüvelődési könyvtár hatókörébe eső minden iskola: az elemi és a középiskolák egyaránt.

Az ellátóközpont a könyvellátáson tul módszertani tanácsokat ad a könyvtári munkához, tanfolyamokat szervez a könyvtáros-tanárok számára, ápolja, elősegiti a könyvtárak és az iskolák kapcsolatát, együttmüködik az iskolai szakfelügyelőkkel, tájékoztatja őket az iskolai könyvtári szolgálat állapotáról, tevékenységéről is, lehetőségei szerint kapcsolatot épit ki a könyvtárosképző intézményekkel is, mivel egy-egy ilyen ellátóközpont kiváló gyakorló terület a könyvtárosjelöltek számára.

A szerző véleménye szerint egy-egy ellátóközpont müködéséhez legalább három felsőfokon képzett könyvtáros, egy gépiró és egy csomagoló technikai segéderő kell, ezenkivül minden autóhoz egy-egy autókönyvtáros. Ezzel a személyzettel mintegy 100 iskola könyvtárát lehet ellátni ugy, hogy az adminisztrációt és a könyvállomány feldolgozását a könyvtár megfelelő osztályai végzik. Az elhelyezéshez szükséges alapterület megállapitásánál számba kell venni, hogy el kell helyeznie saját könyvállományát, helyet kell biztositani a csomagolásnak, az állandó kiállitásnak, a könyvállomány katalógusainak és a központot látogató pedagógusoknak a válogatáshoz.

Sheila Ray könyvének igen értékes része a terjedelmes bibliográfiai anyag, amely a további tájékozódáshoz nyujt segitséget.

N. RÁCZ Aranka

BÁNLAKY Éva - SÁRDY Péter: Szakirodalmi tájékozódás a pszichológiában. Források, módszerek. Bp. 1972. Tankönyvkiadó. 146 l. /Pszichológia - nevelőknek/

1850 körül évente átlagosan ezer tudományos folyóirat látott napvilágot, manapság ez a szám már egymillió körül mozog. Igaz nem is dicsekedhet korunk sok általánosan tájékozott polihisztorral. Persze a szükebben vett szaktudományok területén se sokkal megnyugtatóbb a helyzet, mert például a lélektani kutatással foglalkozóknak évi 5000 folyóiratot, vagy azok nagy részét kellene figyelemmel kisérniük legalább a legfontosabb öt nyelven (angol, francia, német, orosz, spanyol). Az információk szaporodása és az időkeret változatlansága közötti dilemmát a rohamos specializáció sem képes megoldani a szükségszerüen fellépő integrációs tendenciák miatt.

Nem kétséges tehát, hogy a Bánlaky - Sárdy szerzőpár kitünő könyvecskéjét jogosan üdvözöljük az elkoptatott, de ez esetben elhagyhatatlan "hézagpótló" és "rendkivül időszerü" jelzőkkel.

10 évvel ezelőtt az ELTE bölcsészeinek sem tankönyv, sem jegyzet nem állt még rendelkezésére a lélektani studiumok elsajátításához, és persze a korszerü, a kisérleti pszichológia eredményeinek rohamos gazdagodását érzékeltető magyar nyelvü könyvek száma is elenyésző volt. Aztán a hatvanas évek derekán megjelentek az évtizedekig hiába várt alapmüvek (Kardos Lajos, Rubinstein, Vigotszkij, Woodworth-Schlosberg stb.) és jegyzetek, majd a hatvanas évek második felétől hazánkban is egyre szélesebb mederben kezdett hömpölyögni a lélektan szakirodalmának áradata. Megszaporodtak a forditások, a szemelvénygyüjtemények, egyre több hazai kutató tette le kéziratát a kiadók asztalára, uj lélektani folyóiratok jelentek meg (Ergonómia, Pályaválasztási Tanácsadás) s mind több pedagógiai és egyéb társadalomtudományi periodikum (Pedagógiai Szemle, Társadalmi Szemle. Szociológia, Valóság stb.) közöl pszichológiai témáju irásokat is. A hosszu vákuum után végre megértük a bőség zavarát, amikor azonban a retrospektiv szakirodalmi tájékozódás Buday Julia, Gáspár Ilona, Jáli László, Benedek László és mások munkái révén megoldottnak mondható, de a magyar nyelvü, legalább a hazai termést feltáró referáló lap vagy más központi dokumentációs szolgáltatás hiányában a kurrens szakirodalom biztonságos figyelemmel kisérése szinte lehetetlen. Az MNB használata közismerten nehézkes, fáziseltolódásáról ne is szóljunk, s a Magyar Folyóiratok Repertóriumának anyagából még mindig nem készül az éves anyagot összesitve feltáró kumuláció. Igy aztán fokozott jelentősége van az emlitett könyvecskében található információk sokaságának.

Sajnos, még az elméleti érdeklődésü pszichológusok között sem mindenki tud az MTA Központi Könyvtárában található katalógusról, amely a kandidátusi és doktori értekezéseket teszi visszakereshetővé, vagy a Széchényi Könyvtár külföldi könyveket és folyóiratokat feltáró központi katalógusáról, s remélhetőleg a The World of Learning cimü, tudományos- és kutatóintézetek, egyetemek, könyvtárak legfontosabb adatait tartalmazó, tájékoztató kiadványt is sokkal több külföldre utazó, vagy csak külföldi információkat kereső pszichológus fogja ezentul használni. - A bibliográfiai és dokumentációs fogalmak magyarázatán tul főként a hazai és külföldi tájékoztató eszközöket és azok használatát mutatják be a szerzők, felsorolva a szakma legfontosabb referáló lapjait, folyóiratait, kézikönyveit, lexikonait.

A mü információs értékét és jelentőségét hangsulyozva mégis jelezzük hiányérzeteinket is. Nem tudjuk meg a számos kézbevételre ingerlő kiadványról, vajon megtalálhatók-e hazai gyüjteményeinkben, s ha netán igen, hol? Számos esetben érdemes lett volna az egyes eszközök minőségét, de legalább is használhatóságuk mértékét differenciáltabban jelezni. Bizony a Pszichológiai fogalmak kis enciklopédiájának hiányosságait és egyuttal a Pszichológiai Lexikon (vagy legalább Kislexikon) megjelentetésének halaszthatatlanságát nem lehet elég erőteljesen, az itt olvashatónál mindenesetre jóval világosabban hangsulyozni. Ugyancsak nem derül ki az F. P. I. által kiadott Standard-gyüjtemény vagy a Ritoók Pálné - Takács

Márta-féle kézikönyv szakmai fölénye, jelentősége más hasonló jellegü kiadványokkal szemben. Szintén kár volt a Pályaválasztási Tanácsadás hat éve létező, negyedévenként megjelenő folyóiratáról megfeledkezniük a hazai folyóirattermés bemutatáskor. Feleslegesnek tünnek továbbá a lélektan fogalmát, tárgyát, módszereit és a szakirodalom feldolgozásának technikáját ismertető fejezetek.

A fentiek ellenére a könyvtáros-pszichológus szerzőpár nem csupán egy rendkivül informativ kézikönyvet alkotott meg, hanem - szándékuktól valószinüleg nem függetlenül, de mégis bevallatlanul - az oktatásban érdekeltek szemléletét is formálják, az előadókat és a hallgatókat egyaránt ösztönözve a dinamikusabb, az ellentétes szemléletmódokat és kisérleti eredményeket kritikusan összevetőbb, az egykönyvüségtől elszakadóbb, az ellentmondásokat bátrabban feltáró és ezáltal egyénibb, intellektuálisabb ismeretátadó és elsajátító stratégia kialakitására.

Ha a közelmultban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak és az Országos Pedagógiai Könyvtárnak sikerült megteremteni a Magyar (Külföldi) Pedagógiai Információ és a Szociológiai Információ cimü kiadványokat, akkor talán nem lehet elhárithatatlan akadálya annak sem, hogy a könyvecske elolvasása után, ugyancsak indirekt eredményként, az érdekeltekben is kialakuljon a cselekvésre késztető meggyőződés: elérkezett a megfelelő tudománytörténeti, tudományszervezési és "lélektani" pillanat a Magyar Pszichológiai Információ cimü referáló lap megteremtésére.

NAGY Attila

TUDOMÁNYI SZAKKÖNYVTÁR OSZK KÖNYVTÁR